

Knoz, Tomáš

Náměšť a Rosice : okolnostmi vynucený prodej

In: Knoz, Tomáš. *Državy Karla Staršího ze Žerotína po Bílé hoře : osoby, příběhy, struktury*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2001, pp. [297]-369

ISBN 8086488039 (Matice moravská)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123221>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NÁMĚŠŤ A ROSICE

OKOLNOSTMI VYNUCENÝ PRODEJ

Karel st. ze Žerotína a náměštsko – rosické panství

V obecném povědomí je západomoravský komplex panství Náměšť, Rosice a Troubsko pevně spjat s rodem Žerotínů. Snad nejpevněji ze všech držav tohoto mocného rodu. Ve skutečnosti prošla oblast na okraji Českomoravské vrchoviny podstatně složitějším historickým a majetkoprávním vývojem. Karel starší náležel teprve ke druhé generaci Žerotínů na Náměšti a Rosicích.

Vzájemné propojení náměštského a rosického panství nelze považovat za tradiční. O právním i faktickém patrimonialním komplexu lze vlastně hovořit až ve verdenberském období po roce 1628. Pro náměštské panství sehrál od středověku největší význam rod pánů z Lomnice, jehož příslušníci zastávali ve stavovském systému Moravského markrabství nejvyšší funkce. Totéž se týkalo i pánů z Kravař, ze Švamberka a z Cimburka, kteří se na Náměšti vystřídali během pozdního středověku. Nicméně od roku 1481 zde vládli páni z Lomnice opět. Před polovinou šestnáctého století se páni z Lomnice spřiznili s rodem Žerotínů, který právě dosáhl prvního vrcholu svého rozmachu, když se Libuše z Lomnice na Náměšti provdala za Bedřicha ze Žerotína na Novém Jičíně. Jejich syn Jan [starší] ze Žerotína se stal pánem na Náměšti poté, co roku 6. ledna 1566 po smrti Oldřicha z Lomnice zajistil majetky na Náměšti a na Lomnici.¹

Panství Rosice prošlo přece jen poněkud odlišným vývojem a také se dostalo do rukou Žerotínů na základě jiného postupu. Od středověku se zde projevovala blízkost Brna, resp. zeměpanského hradu Veveří. Nebylo náhodou, že rod Hechtů z Rosic byl pevně zakotven ve službě českým králům a moravským markrabatům. Po období zmatků, v něž na Rosicku vyústily husitské války, se zde na určitou dobu ustálila držba pánů z Lipé. Žerotínové od nich získali rosické

(1) Dějiny panství Náměšť nad Oslavou shrnuje DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Náměštský okres*. Brno 1908, s. 78. Zde také uveden údaj, že Jan st. ze Žerotína roku 1563 dědil druhou část Náměště po Oldřichu z Lomnice. Uměleckohistorický popis SEDLÁK, J.: *Náměšť nad Oslavou*. Praha 1973. O způsobu převzetí náměštského panství Janem st. ze Žerotína HODEČEK, D.: *Náměštská a brumovská větev pánů z Lomnice*. Diplomová práce. Brno 2000, s. 37 a 45: „... přijedouc na zámek Náměšť a na zámek Lomnici, pokoje zapečetěné odtrhnouc sekryty zodmykati dal a v těch pokojích a truhlách přehledávajíc listy, zápisy, smlouvy, cedule a jiné spravedlnosti, kteréž po témž panu Voldřichovi z Lomnice byly pozuoostaly...“ Hodeček tuto skutečnost ironicky komentuje jako „pozoruhodný začátek slavné žerotínské éry“. K osobě Jana st. ze Žerotína též TUREK, A.: *Hrad a panství Starý Jičín*. Nový Jičín 1978.

panství prakticky ve stejné době jako náměštské dominium, tedy v šedesátých letech 16. století. Nepochybně tak postupovali na základě promyšlené majetkové politiky Jana st. ze Žerotína, prvního příslušníka této rodové linie, který dosáhl skutečně vrcholných pozic v moravské stavovské obci. Žerotinové tímto okamžikem pevně zakotvili na západní Moravě. Obě sousedící panství – náměštské a rosické – sice formálně zůstala i nadále oddělena, nicméně se vyvíjela na základě jednotného záměru společně vrchnosti.²

Jan st. ze Žerotína a posléze jeho synové k oběma velkým západomoravským dominiím skupovali okolní malé zemanské statečky. V sedmdesátých letech 16. století to byl především statek Kralice a později Jinošov. Tyto majetkové zisky jim umožnily, aby si v oblasti vytvořili pevné a pozoruhodně strukturované majetkové zázemí. Nebylo proto divu, že současníci mnohdy vnímali celou západomoravskou žerotínskou državu jako jeden celek. Bartoloměj Paprocký z Hlohol tak dokonce označil Janova syna Karla st. ze Žerotína za pána na Náměšti, ačkoliv v době vzniku „*Zrcadlo slavného Markrabství moravského*“ Karel právně držel pouze Rosice, zatímco náměštské panství tehdy náleželo výhradně jeho mladšímu bratrovci Janu Divišovi.³

Jan st. ze Žerotína dosáhl slušného vzdělání a následně i významných stavovských funkcí. Zařadil se mezi příslušníky nejdůležitějších moravských šlechtických rodin. Byl mecenášem Jednoty bratrské, již roku 1578 poskytl nedávno dostavěný zámeček v Kralicích, aby sem mohla být z Ivančic přenesena ivančická tiskárna. O společenském postavení Jana st. ze Žerotína vypovídá i zachovaná výzdoba nádvorních arkád zámku v Náměšti a v Rosicích, které postupně budoval od okamžiku příchodu na západní Moravu až do své smrti roku 1583.⁴ Ačkoliv je možno ve výzdobě obou zámeckých komplexů

(2) Dějiny Rosic byly zpracovány několikrát JANELE, J.: *Rosice*. Rosice 1907; KOLEK, A.: *Rosice během staletí*. Rosice 1994; KNOZ, T.: *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*. Rosice 1996.

(3) O Janu st. ze Žerotína CHLUMECKÝ, P.: *Carl von Zierotin und seine Zeit. 1564–1615*. Brünn 1862, s. 128–133. Statek Kralice byl intabulován k náměštskému panství roku 1573, Jinošov byl přikoupen roku 1615. HOSÁK, L.: *Historický mistopis země Moravskoslezské*. Brno 1938, s. 144–145. Zápis Paprockého POLIŠENSKÝ, J. (ED.): *Bartoloměj Paprocký z Hlohol, Zrcadlo Čech a Moravy*. Praha 1941, s. 47–48. Úplná reprintová edice PAPROCKÝ Z HLOHOL, B.: *Zrcadlo slavného Markrabství moravského*. Olomouc 1593. Reprint Ostrava 1993, fol. 89–95.

(4) Renesanční zámek v Kralicích postavil původní držitel statku, Jindřich Kralický z Kralic. O tom KOUŘILOVÁ, D.: *Stavební vývoj tvrze v Kralicích n. O. Na základě archeologického průzkumu a rozboru dochovaných architektonických článků*. VVM, 29, 1977, s. 151–166. O působení bratrské tiskárny v Kralicích zatím nejkomplexněji FIALOVÁ, V.

rozpoznat mnohé spojující i odlišující prvky, nelze na jejich základě rozhodnout, který ze zámků jejich stavebník považoval za svou hlavní rezidenci. Zdá se, že obě dominia měla v rámci žerotínských držav do značné míry samostatnou a nezastupitelnou úlohu. Jan starší se zapsal do dějin obou panství svou aktivní patrimoniální politikou, projevovanou například aktivitou v oblasti vrchnostenského práva.⁵

Po smrti Jana st. ze Žerotína se načas západomoravská žerotínská država rozdělila. Rosické panství zdědil Karel st. ze Žerotína, náměštské Jan Diviš. Oba Žerotínové však byli příliš mladí na to, aby se okamžitě ujali funkcí hospodářů. Čekalo je ještě studium i kavalírské cesty po Evropě. Dominia proto byla spravována poručníky, popřípadě příbuznými a žerotínskými úředníky. Jejich správa tak opět alespoň částečně probíhala jednotně. To pokračovalo i po návratu Karla staršího z ciziny. Zprvu zasahoval do poměrů na náměštském panství jako zástupce svého stále ještě nepřítomného bratra, posléze z pozice zkušenějšího poradce.⁶

K opětnému propojení obou dominií jedinou vrchností došlo po smrti Jana Diviše ze Žerotína roku 1616, kdy Náměšť připadla Karlovi. Karel starší zde od té doby sídlil častěji než na Rosicích a Náměšť byla nadále prakticky vnímána jako jeho hlavní rezidence. Žerotín se nedlouho předtím oženil s Kateřinou z Valdštejna a Náměšť ležela blíže jejího třebíčského panství. Zároveň vytvářela geografický střed nově vzniklých západomoravských žerotínsko - valdštejnských držav. Tento stav trval prakticky až do roku 1628.⁷

* * *

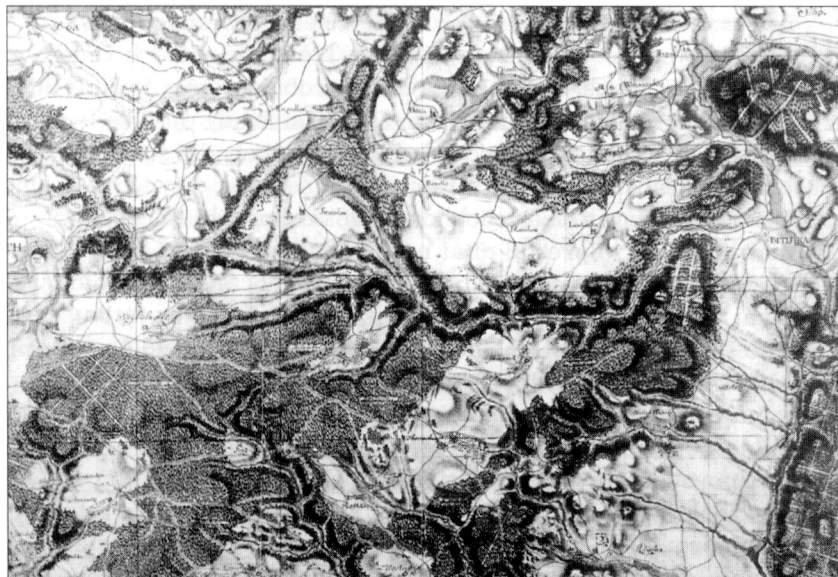
(ED.): *Kralice*. Brno 1959; CHALOUPKA, J.: *Historický význam kralické tiskárny*. Brno 1982. Dále přikoupili Žerotínové např. statek Vaneč, roku 1606 na východě državy statek Troubsko.

(5) Srovnání architektonického, emblematického a uměleckého pojetí zámku v Náměšti a v Rosicích KNOZ, T.: *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*. Rosice 1996. Jan st. ze Žerotína vydal pro město Velkou Bíteš v letech 1568 a 1573 vrchnostenské řády. Jeho aktivity v tomto směru však byly nepochybně podstatně širší. TIRAY, J.: *Dějiny města Veliké Bíteše*. Velké Meziříčí 1882, s. 123-129.

(6) Jan Diviš ze Žerotína zdědil po Fridrichovi ze Žerotína židlochovické panství, Karel st. pferovské panství. O poměrech na Židlochovicích za vlády Jana Diviše ze Žerotína 1598-1616 HOSÁK, L.: *K dějinám židlochovického panství za Jana Diviše ze Žerotína*. Český lid, 1, 1946, s. 19-20; KNOZ, T.: *Poddaný v korespondenci Jana Diviše ze Žerotína*. Z kralické tvrže, 18, 1991-1992, s. 71-79.

(7) DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Náměštský okres*. Brno 1908, s. 80-81.

Za Karla st. ze Žerotína tvořila osu celého patrimoniálního komplexu cesta, vedoucí z Brna na západ k Třebíči a odtud k zemským hranicím. Další neméně významná cesta probíhala přes Velkou Bíteš směrem na Velké Meziříčí a Jihlavu. Obě znamenaly důležité komunikační osy, díky nimž měla Karlova panství živý obchodní styk s hlavním městem markrabství. Rezidence Karla st. ze Žerotína díky těmto spojnícím často navštěvovali nejen obchodníci, ale také projíždějící šlechtici.

Žerotín nikdy nepřestal dbát na to, aby na Náměšti ani na Rosicích neumklkl cílý kulturní ruch, který zde započal za jeho otce. Pokračoval ve stavbě obou velkých zámků, které se na počátku sedmnáctého století přiřadily k nejhonosnějším šlechtickým sídlům v zemi. Stejně tak nepřestal podporovat Jednotu bratrskou. Právě za jeho vlády, na přelomu šestnáctého a sedmnáctého století na kralické tvrzi vznikla nejslavnější vydání bratrské Bible. V Náměšti i v Rosicích byly podporovány bratrské sbory. Karel starší vždy dbal, aby se o ně starali vzdělání kněží, které považoval za své zaměstnance a finančně je podporoval. Podobně podporoval opravy a dostavby kostelů.⁸

Sociální situace obou žerotínských panství byla předurčena přírodními a geografickými podmínkami. Obě panství se nacházela ve zvlněné vysočinské krajině s převážně zemědělským charakterem. Samozřejmě, že nadmořská výška a členitost terénu do značné míry omezovala šíři pěstovaných druhů i ziskovost produkce. Například zásadní objem produkce vína musel být vždy smluvně zajišťován z žerotínských vinic na jižní Moravě. Komenského mapa Moravy poskytuje informaci, že jižní hranice Žerotínových držav tvořila severní hranici pěstování vína na Moravě.⁹ Z korespondence Karla st. ze Žerotína je patrné, že se poddaní nejčastěji zabývali klasickou obilnářskou a dobytkařskou produkcí a že součástí velkostatku bylo i několik velkých dvorů. Na náměštském dominiu především dvůr v Mohelně, na rosickém panství dvůr přímo v Rosicích.¹⁰

(8) O kulturní politice Karla st. ze Žerotína v jeho rezidenčních městech Náměšť a Rosice KOLEK, A.: *Rosice během staletí*. Rosice 1994, s. 31–40. Stručné, ale sumární hodnocení kulturní politiky Karla st. ze Žerotína ODLOŽILIK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564–1636*. Praha 1636, s. 37–62; VÁLKA, J.: *Karel starší ze Žerotína (1564–1636)*. Z kralické tvrze, 13, 1986, s. 1–7. O podpoře Jednoty bratrské na Žerotínových statcích TUREK, A.: *Čeští bratři na panství náměštském a rosickém v době předbělohorské*. Z kralické tvrze, 13, 1986, s. 52–57. O stavebním a uměleckém podnikání Žerotína na Rosicích a Náměšti. KNOZ, T.: *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*. Rosice 1996.

(9) DRÁPELA, M. (ED.): *Monumenta delineationum Moraviae auctore I. A. Comento*. Brno 1984.

(10) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiař Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 27.

Jestliže náměštské a rosické dominium nepatřilo k nejvýznamnějším oblastem v obilnářské výrobě, nahrazovalo to hospodářským využíváním vodních toků, rybníkářstvím a chovem ovcí. Oběma panstvími protékaly dvě důležité řeky, Jihlava a Oslava. Samozřejmě, že žerotínští poddaní provozovali říční rybolov. Na řekách byly také postaveny četné mlýny, valchy a další zařízení. V souvislosti s historií vztahu mezi vrchností a poddanými se obzvláště proslavil mlýn Pavla Petrmana u Koněšína.¹¹

Na náměštském i rosickém panství byla celá řada chovných rybníků. Prodej ryb a vlny z početných vrchnostenských stád, to byly produkty, které byly prodávány nejen na místním trhu, ale jak v Brně, tak i v některých dalších městech. Žerotínský velkostatek se tak stával alespoň částečně prosperujícím.¹²

Na rosickém, resp. náměštském panství převažovalo vesnické osídlení. Nalézala se zde pouze dvě městečka, jež byla zároveň vrchnostenskými rezidencemi, a jedno nevelké, zato důležité město, kterým byla Velká Bíteš. Především za své postavení vděčila své středověké tradici města s obzvláštním právním postavením. Velká Bíteš byla městem s hrdelním právem, odvozovaným z brněnského právního okruhu. Tato tradice přetrvala až do první třetiny sedmnáctého století a náměštská vrchnost ji musela vždy respektovat. Bítešští měšťané byli již za Jana st. ze Žerotína vyňati z obecné vrchnostenské legislativy a byly pro ně sepsány zvláštní právní artikuly.¹³ Disponovali podstatně širšími osobními právy, nežli ostatní poddaní. Dokonce širšími, nežli obyvatelé rezidenčních městeček, kteří také požívali dosti značné důvěry vrchnosti a byla jim udělována různá privilegia. Zájem Žerotínů o situaci ve Velké Bíteši v pramenech dokládá například opakující se spor o dosazování faráře, který Karel st. ze Žerotína stejně jako jeho bratr Jan Diviš vedl s abatýší cisterciáckého kláštera „*Porta coeli*“.¹⁴

(11) O příběhu koněšinského mlynáře Petrmana URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L.: *Supliky Karlu st. ze Žerotína*. ČMM, 83, 1984, s. 307.

(12) Základní informace o hospodářské struktuře náměštského panství WOLNÝ, G.: *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*. Sv. III. Znaimer Kreis, s. 398–452; DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Náměštský okres*. Brno 1908. MZA BRNO, SBÍRKA HISTORICKÉHO SPOLKU, G 13, Materiály J. Strniště, č. 8, opisy gruntovnic náměštského panství. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, Dlužní kniha Jana Divíše ze Žerotína, (ŽD 24).

(13) TIRAY, J.: *Dějiny města Veliké Bíteše. Velké Meziříčí 1882*; VERBÍK, A. – ŠTARHA, I. (ED.): *Smolná kniha velkobítešská*. Brno 1973; VERBÍK, A. – ŠTARHA, I. (ED.): *Černá kniha města Velké Bíteše*. Brno 1979.

(14) TIRAY, J.: *Dějiny města Veliké Bíteše. Velké Meziříčí 1882*, s. 171. Korespondence

Náměšť a Rosice mezi povstáním a Obnověným zřízením

V době, kdy se na Moravě začínal odehrávat konflikt třicetileté války, doznivala na náměštském a rosickém panství šťastná žerotínská éra. Po smrti Jana Diviše ze Žerotína roku 1616 Karel starší částečně hospodářsky a správně propojil obě panství a své hlavní sídlo přenesl z Rosic na Náměšť. Význam městečka Náměště byl ještě zvýšen roku 1618, kdy Žerotín prodal panství Dřevohostice. Po známých událostech stavovského povstání odešel Karel st. do určitého politického ústraní, které ponejvíce trávil právě na náměštském panství. Ačkoliv i nadále vzhledem ke svému vlivu zasahoval do některých politických událostí, posunul se z pozice předního politika do role venkovského šlechtice a hospodáře.¹⁵

Druhou významnou okolností, která předurčila osudy náměštského a rosického panství po stavovském povstání, bylo jejich nezařazení na konfiskační seznamy stavovské ani císařské strany.¹⁶ Ačkoliv za vlády radikálů moravští stavové Žerotína uvěznili, sáhnout na jeho pozemkový majetek si přece jen netroufli. Mnozí ze stavovských direktorů dokonce byli s někdejší zemským hejtnanem v přátelských vztazích a u ostatních si zachovával autoritu jako znalec zemského práva i jako mecenáš Jednoty bratrské.¹⁷

mezi Janem Divišem ze Žerotína a abatysí kláštera „Porta coeli“, ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, Rodinný archiv Žerotínů, (ŽD 7).

(15) Karel st. ze Žerotína není jako hospodář na svých statcích dosud dostatečně prozkoumanou osobností. Naprostá většina badatelů se mu dosud věnovala především jako politikovi, mysliteli, právníkovi a mecenáši Jednoty bratrské. To platí i o dvou dosud nejdůkladnějších Žerotínových životopisech. CHLUMECKÝ, P.: *Carl von Zierotin und seine Zeit*. Brünn 1862; ODLOŽILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1584–1636*. Praha 1936.

(16) Jak známo, bez ohledu na některé individuální vzájemné dobré vazby, nebylo moravské povstalecké direktorium jako celek Karlovi st. ze Žerotína nakloněno. Nechybělo mnoho, aby bylo direktoriem rozhodnuto také o konfiskaci náměštského a rosického panství. Žerotín by tak následoval další moravské šlechtice, věrné císaři. Mezi nimi nechyběli Liechtenstein, Valdštejn a Dietrichstein. Stejný osud měl konec konců za vlády direktoria v Čechách Žerotínův statek Brandýs.

(17) Na své uvěznění v době stavovského povstání reaguje Žerotín v některých svých dopisech. Např. v dopise Hartvíkovi ze Stitten nebo stejně postiženému kardinálu Dietrichsteinovi. REJCHRTOVÁ, N. (ED.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982, s. 332–334. Konfiskace stavovských direktorů jsou zaznamenány v dokumentech Stavovských rukopisů. MZA BRNO, STAVOVSKÉ RUKOPISY, A 3, Památky sněmovni, sv. 7.

Roku 1618 bylo dokončeno dědické jednání po Janu Divišovi ze Žerotína. Na správním ani hospodářském systému náměštského panství se ale ani po příchodu Karla st. ze Žerotína mnoho nezměnilo. I když došlo k dalšímu sblížení náměštského a rosického dominia, nebyla právně zcela spojena. Karel st. ze Žerotína také v plné míře nikdy nesjednotil kanceláře svých jednotlivých držav do pevně fungující centrální hospodářské správy.¹⁸ Mezi náměštským dominiem a třebičským panstvím zůstávala právní hranice ještě zřetelnější.

Ve dvacátých letech tedy přenesl Karel st. ze Žerotína své hlavní sídlo na Náměšť, značnou důležitost si ale nadále uchovávaly také Rosice. Přes svízele války a politických sporů pokračoval Karel st. ze Žerotína v budování svých zámeckých sídel. Po celé období počátku dvacátých let vládl na Rosicích čilý pracovní ruch. Z Vidně byl angažován štukatér Hans Falck, na zámku po několik let pracovali také zedníci a tesaři. Jejich úkolem bylo zámecké místnosti nádherně vyzdobit v pozdně renesančním duchu, ale také posílit zámecké opevnění.¹⁹

* * *

V historické literatuře bývá často připomínáno, že Karel st. ze Žerotína nebyl dobrým hospodářem, že se o ekonomiku svých statků s ohledem na svou politickou dráhu příliš nezajímal. Pokud, tak s hospodářskými ztrátami, způsobenými upřednostňováním dobrých vztahů k poddaným před prosazováním tvrdých hospodářských reforem. Tyto názory jsou více vyvolány nedostatkem zachované žerotínské hospodářské korespondence a účetního materiálu, nežli faktickým stavem na Žerotínových dominiích.²⁰

Ve skutečnosti se Karel st. ze Žerotína po roce 1618 zabýval chodem svých statků poměrně stabilně. Vybudoval fungující struktury svých hospodářských úředníků, sám nejen prováděl kontrolu, ale osobně určoval základní cíle a metody hospodářské politiky. Pro-

(18) Tuto skutečnost dokazují např. supliky, které Karlu st. ze Žerotína posílali náměštsí poddani. URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L.: *Supliky Karlu st. ze Žerotína*. ČMM, 1964, s. 307.

(19) Falck vytvořil v prvním patře rosického zámku nádhernou štukovou dekoraci. O tom KNOZ, T.: *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*. Rosice 1998, s. 80–93. Materiály o stavebním ruchu na zámku v Rosicích. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, Dopisy rosickému úředníkovi Ondřeji Čihaľovi, fol. 6v-11v, 37v-38, 45, práce tesařů fol. 47v.

(20) Samozřejmě, že na bělohorské Moravě byla celá řada šlechticů, kteří se věnovali přednostně hospodaření na svých velkostatkách, popř. se ve větší míře než Žerotín zabývali právními aspekty chodu svých panství. O tom MATĚJEK, F.: *Bílá hora a moravská feudální společnost*. ČsČH, 22, 1974, s. 81–104.

střednictvím svých úředníků nechal posílat vlastní hospodářské produkty svým příbuzným a přátelům (Fridrichu z Kounic vracel pět měric ovsu, které si předtím od něj půjčil), organizoval jejich prodej na městských trzích (v Brně byly po výloveh prodávány ryby). Přímou řídil své hospodářské zaměstnance (náměšťského klíčnika instruoval při výběru vína). Dohlížel na dostavby rosického zámku (když najatému zednickému mistru zběhli tovaryši). Neopomněl se účastnit vyhotovování „počtů“, kupování a vybavování dvorů a podobných hospodářských zařízení ani organizování polních prací na dvorech náměšťského či rosického velkostatku (včetně prodeje obilí). Kontroloval výlovy rybníků i honitby v oborách (v září 1622 výlov rybníka Obory, když se myslivcům nedařilo ulovit srnce, měli ulovit alespoň zajíce; trestal myslivce a oborníky, pokud v náměšťské oboře nechali řádit vlky). V červnu roku 1622 nechal svými úředníky vyhotovit výtahy z urbářů náměšťského a rosického panství, aby zaktualizoval a zpřesnil svůj vlastní přehled o stavu panství a zprůhlednil veškeré právní a hospodářské úkony (mělo být zaznamenáno, kolik se na náměšťském panství nachází usedlých, tj. sedláků a zahradníků).

Žerotín také bezprostředně určoval vztah k poddaným. Ani v nejobtížnější situaci jim nepřestával vycházet vstříc v hospodářských i soukromých záležitostech. V nouzi, při nebezpečí a pohromách jim poskytoval vojenskou i osobní ochranu (např. mušketýry, dohlízející při seti), věnoval jim vrchnostenské zemědělské produkty (semeno na zasetí), promíjel platbu poddanských dávek (odpuštění svatojiřských poddanských dávek roku 1622 na rosickém panství), individuálně vyřizoval jejich přání, stížnosti a suplikace (stížnost Klimy Seratonia z Naloučan na hejtmana Davida). V případě nutnosti a vlastního uvážení se naopak nejednou zasadil o zatížení poddaných různými povinnostmi ve prospěch vrchnosti nebo obci, zpravidla ovšem vždy na základě legality a dobově chápané spravedlnosti (povinnost Knínických živit vojáky „*salvy guardie*“).²¹

(21) Úloha Karla st. ze Žerotína jako patrimoniálního hospodáře v pobělohorském období je dobře patrná z materiálů, zachovaných v hospodářském kopiáři z let 1621–1622. V korespondenci s náměšťským a rosickým úředníkem jsou obsaženy Žerotinovy osobní rady a příkazy. Zajišťuje např. vyslání lidí, kteří se mají podílet na „*vožení dříví k stavení dvoru rosického*“, mlácení ječmene na dvoře v Předmostí, obhospodářování plodových rybníků na náměšťském a rosickém panství atd. Podobně organizoval vzájemnou pomoc čeledi z různých dvorů na velkostatku, ochranu poddaných před řádním loupežníkem, přijímal zběhlé poddané z okolních dominií. Podobných případů bychom v dopisech našli velké množství. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 15–30, 39, účast při vyhotovování počtů na Rosicích fol. 40, 41, výpisy z náměšťského urbáře fol. 40v, instrukce pro náměšťského klíčnika při výběru vína z Drnholce a Budmeřic fol. 44v, tovaryši zběhli zednic-

* * *

Podobně jako ostatní žerotínská panství, také náměštsko - rosický komplex byl ve dvacátých letech zasažen válkou. Panstvím procházely vojenské oddíly, ohrožovaly bezpečnost poddaných, znemožňovaly vykonávat polní práce, kradly koně i hospodářské produkty a dokonce se pokusily dobývat rosický zámek. Karlovi staršímu za těchto okolností nezbývalo, nežli najmout a povolát nevelkou „soukromou“ posádku mušketýrů. Podobně, jako to učinila Kateřina z Valdštejna na Třebíči. Vojáci sídlili na zámku a ochraňovali ho proti případným pokusům o dobývání, anebo doprovázeli poddané při práci na poli nebo při výlovech rybníků. Karel starší ovšem dokázal i v takových situacích třídit informace. Podívoval se nad tím, že vojáci řadí především na rosickém panství, zatímco na náměštském i třebíčském dominiu se chovají relativně slušně. Tuto skutečnost nepřičítal ani tak vojákům samotným, jako spíše „*veliké nedbanlivosti zdejších úředníků*“.²²

Žerotínské dopisy z počátku dvacátých let se zaměřují především na poměry rosického dominia. Bylo to dáno skutečností, že Karel st. ze Žerotína tehdy sídlil na Náměšti a rosické panství řídil korespondenčně.

Karel st. ze Žerotína v první polovině dvacátých let ještě s prodejem náměštského a rosického panství nepočítal. Průběžně pečoval o stav svých zámků i panství a přijímal do svých služeb nové osoby. Ekonomickou krizi, způsobenou válkou a politickou nejistotou, se pokusil řešit zintenzivněním hospodářství a posílením role režijního velkostatku. V lednu 1622 vydal příkaz rosickému úředníkovi, aby sehnal do dvora v Mohelně dobytek, dosud roztráštěný po usedlostech jednotlivých poddaných. Dohlédnout na to měl mohelnský šafář.²³ Rosický vrchnostenský úřad byl rozšířen o jednu pracovní sílu, dů-

kému mistru v srpnu 1622, Žerotín se pokusil vyšetřit příčiny, fol. 45, Žerotín dokonce zprostředkovával své rybníkáře pro rakouské šlechtice, fol. 45, lov srnců a zajíců fol. 45v, prodej ryb na brněnském trhu fol. 46v, poddaným z Popůvek odpustil kvůli ohni svatováclavský plat, fol. 47v.

(22) O dobývání rosického zámku a o najmutí posádky mušketýrů na zámek v Náměšti. Mušketýři byli potom použiti např. pro ochranu poddaných při provádění polních prací. Jednou došlo k šarvátkě mezi Žerotinovými mušketýry a jakýmiisi rejтары. MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Třebíč, č. 571/85; MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 31v-32, kritika rosických úředníků fol. 38v-39, Dopis o přepadení rosického zámku také HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 354-355.

(23) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č.755, fol. 16v. O přijetí nového pekaře do zámecké služby na Náměšti fol. 40v. Dobytek byl až dosud umístěn mezi poddanými. Nyní měl být odveden do dvora v Mohelně, který ležel mimo obvyklé trasy procházejících vojsk. Mušketýři měli zajistit, aby nedocházelo ke krádežím.

chodního písaře Jirku.²⁴ Úřad měl nejspíše tendenci zvyšovat hospodářskou prosperitu ve shodě s dobovým trendem zdůrazňováním robotní povinnosti. V září roku 1622 poslali poddani z rosického panství Žerotínovi supliku, v níž si stěžují na „obtěžování“ příliš velkými robotami. Karel osobně zasáhl a zakázal rosickému úředníkovi vypisovat nové robotní povinnosti. Schválil mu ale přísné vyžadování všech oprávněných robot zaznamenaných v urbáři. V jiných případech dokonce s ohledem na hrůzy války, zasahující především poddané, jejich platy promíjel.²⁵

Obecná krize způsobovala, že poněkud narůstalo napětí mezi vrchnostenskými úředníky a poddanými. Ve stížnosti náměšťského rychtáře Jiříka Reichmana z 5. července 1627 na chování panského štolmistra a mládka se žádá, aby vrchnost své zaměstnance náležitě napomenula.²⁶ Citovaná suplika má o to větší váhu, že nebyla podána jednotlivým poddaným, nýbrž rychtářem za celou obec. Vrchnostenský úředník v ní byl podle obvyklého schematu traktován jako negativní osoba, snažící se dosáhnout osobních výhod na úkor poddaných. Ke Karlu st. ze Žerotína se rychtář naopak obrací jako k „*Milostivému Pánu*“, kterému se nedostává potřebných informací, protože ho od nich úředníci izolují. Zmiňovaný nesoulad ovšem nikterak nezabraňuje, aby se po celá dvacátá léta do Žerotínova poddanství na náměšťském panství nehlásilo velké množství nově přicházejících poddaných.²⁷

Během dvacátých let podávají prameny velké množství informací o zásazích válečných událostí do hospodářských poměrů náměšťského a rosického panství. Od prosince roku 1620 sem začali přicházet jednotlivci i celé skupiny osob, aby zde hledali úkryt před císařskými vojáky.²⁸ Hledání a poskytování azylu se dokonce stalo jedním

(24) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 6. Žerotín posílá 20. 10. 1621 rosickému úředníkovi důchodního písaře Jana Bitešského. Hned následujícího dne ho ale vyměňuje za písaře Jirku.

(25) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 47–47v.

(26) MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Náměšť, č. 337/1. Dopis Jiříka Reichmana, rychtáře z Náměště Karlu st. ze Žerotína z 5. 7. 1627.

(27) O poměrech mezi poddanými, poddanskou samosprávou, vrchnostenskou správou a vrchností na náměšťském panství KNOZ, T.: *Poddaný v korespondenci Jana Diviše z Žerotína z let 1600–1614*. Z kralické tvrže, 18, 1991–1992, s. 71–79. V obecnějším rozboru KNOZ, T.: *Poddaný na předbělohorské Moravě jako objekt právních normativních pramenů*. (Dipl. práce FF UJEP). Brno 1988.

(28) Na náměšťském panství se tak např. roku 1620 ukryl Samuel Kosorský, správce církevního sboru ve Velkém Meziříčí. O tom MZA BRNO, NOVÁ SBÍRKA, G 2, Třebíč, č. 571. Editováno HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 33.

ze zásadních témat žerotínské korespondence tohoto období. Na zámku v Náměšti se na přimluvu Kateřiny z Valdštejna ukryl dokonce sám správce bratrského sboru ve Velkém Meziříčí Samuel Kosorský. Bratrský senior Jiří Erastus našel útočiště na zámku v Rosicích.²⁹ Nedlouho na to, 17. prosince 1620, požádal o poskytnutí útočiště rytíř Jan Jiří Humpolecký z Rybenska, jenž se podle vlastních slov po tři dni bránil na své tvrzi v Osové Bitýšce proti přesile nepřátelských vojsk. Nyní žádá Žerotiny o ochranu nejen pro sebe, ale především pro svou manželku a děti.³⁰

Bezpečno však nebylo ani na žerotínských statcích. Kateřina z Valdštejna byla opakovaně informována rosickým úředníkem Ondřejem Čihalem Krhovským o pobytu císařského vojska v bezprostředním okolí Rosic. Vojáci se podle jeho zpráv dopouštěli velkého násilí na místním obyvatelstvu. Karel st. ze Žerotina na podobné stížnosti reagoval vyžádáním ochranných „*salva guardii*“, a to jak od císaře, tak od velícího generála Karla Bonaventury Buquoye. Na zámku v Rosicích byla umístěna menší posádka mušketýrů, která měla vrchnostenské sídlo ochraňovat před vojáky všech možných pluků.

Nebezpečná situace trvala až do počátku roku 1621. Úředník Čihal dostal za úkol jednat o odchodu vojáků se samotným Buquoyem. Císařský generál nakonec skutečně svému vojsku nařídil opustit žerotínské statky. Armáda ovšem panství zanechala ve zdevastovaném stavu. „*Co nepobili, nepobrali, to nyní snad hladem pomoríti musíme, nebo čeládku veškerou potloukli, jiné rozháněli a žádný do dvorů jíti nesmí*“, hodnotí stav Ondřej Čihal. Ve druhé polovině ledna 1621 se situace uklidnila natolik, že Jiří Erastus mohl v pateticky formulovaném dopise poděkovat Kateřině z Valdštejna za poskytnuté pohostinství a dočasně se navrátit do Ivančic.³¹

Karel st. ze Žerotina prožíval popisované události mimo Náměšť a Rosice. Vrátil se sem na jaře 1621 a na Náměšti pak pobýval prakticky po celá dvacátá léta. Nová vlna bojů zasáhla žerotínské statky už během roku 1622. V dopise z 2. ledna 1622 Karel st. ze Žerotina

(29) Jiří Erastus byl v této době správcem významného bratrského sboru v Ivančicích na moravskokrumlovském panství nevlastního bratra Kateřiny z Valdštejna, Pertolda Bohobuda z Lipé, významného účastníka povstání. Císařské vojsko mu tuto aktivitu oplátilo řáděním na jeho statcích. Erastus bez velkého rozmýšlení utekl na Rosice a teprve zpětně požádal Kateřinu z Valdštejna o dovození a ochranu. MATĚJEK, F.: *Morava ze třicetileté války*. Praha 1992, s. 30–34. Editováno HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 35.

(30) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 36–37.

(31) HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. I. Brno 1934, s. 60, 69–70.

povolil, aby rosický úředník najal mušketry, kteří měli posílit zámeckou posádku. Vojáky měl dodat Jan Jakub Magno z mužů, kteří dosud sloužili v jednom z moravských stavovských pluků. Jan Jakub Magno zasahoval do dějin náměšťského a rosického panství také jako člen protireformační komise a později jako právní zástupce při prodeji dominia.³² Jen několik dní po naverbování mušketyrů podával Čihal zprávu, že se k Brnu dostalo šest kornetů brunšvických rejtarů a že v kraji činí nezměrné škody. Karel st. ze Žerotína musel nechat odvést ze dvorů na troubském statku všechny koně a uschovat je na zámku v Rosicích. Poddanský dobytek byl schován v odlehlem dvoru v Mohelně. Oba objekty měly být stráženy mušketry, zmiňovaná opatření měla být prováděna v noci a v utajení.³³

Podobně vypadala situace i na Náměšti a ve Velké Bíteši. Karel st. ze Žerotína se obával, že přes jeho města potáhne početné vojsko plukovníků Aldobrandiniho a Scherffenberga. Dne 20. ledna 1622 vydal instrukci pro náměšťského úředníka Tomáše Soběhrda, aby zabezpečil majetky zdejších poddaných. Žerotín i Soběhrd vyvinuli velké úsilí, aby táhnoucí armády odklonili na sousední panství. Podobně se ale zachovalo mnoho moravských vrchností, a tak raději doporučil Tomáš Soběhrd bitešským měšťanům, aby připravili dostatečnou zásobu potravin a předešli tak rabování³⁴

* * *

Dalším určujícím činitelem pro osudy náměšťsko-rosického dominia byla probíhající protireformace. Sám Karel st. ze Žerotína sice požíval v tomto ohledu jistých ohledů, ty se ale pouze minimálně vztahovaly na jeho zaměstnance a vůbec ne na bratrské duchovní. Celá dvacátá léta byla ve znamení marných pokusů Žerotína zabránit působení protireformačních a rekatolizačních komisařů uvnitř jeho držav. Žerotín zpravidla argumentoval proti komisařům právními výklady zemských zvyklostí, popř. se odvolával na své osobní přátelství s císařem a s kardinálem Dietrichsteinem. Komisaři na Žerotínovy právní interpretace o svrchovanosti pána na jeho statcích odpovídali odkazy na všeobecnou právní platnost císařských a hejt-

(32) MATĚJEK, F.: *Morava ze třicetileté války*. Praha 1992, s. 63-64. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 15. Magno byl zkušeným právníkem, který často zastupoval Žerotína v různých majetkových záležitostech. Později se angažoval při protireformaci na žerotínských statcích, jakož i při prodeji náměšťského panství, to již ve službách kancléře Verdenberga.

(33) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 16-17v.

(34) MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 21v.

manských dekretů. Celá akce se nanejvýše zpomalila a na Dietrichsteina byly vznášeny další právní dotazy. Přesto se z Náměště stalo jedno z významných útočišť Jednoty bratrské a na zámku byla dokonce uschována i kralická tiskárna.³⁵

O příchodu protireformační komise na Náměšť podal podrobnou zprávu František Dvorský a interpretoval ji naposledy František Matějek. Členy komise, jež dorazila do Náměště na podzim roku 1624, byli Jan Jakub Magno (Magni, Magnis) a olomoucký kanovník Jan Arnošt Platejs z Platenštejna. Jan Jakub Magno do roku 1622 zastával úřad nejvyššího poštmistra, kterého se vzdal ve prospěch Paarů. Byl advokátem, označovaným za aktivního vykonavatele císařské rekatolizační politiky, po roce 1622 jej Dietrichstein jmenoval moravským reformačním komisařem. Jeho služeb ještě ve dvacátých letech často využíval i Karel st. ze Žerotína, stále častěji ale reprezentoval zájmy představitelů nově přicházející šlechty. Po povstání přišel k majetku, konfiskovanému Vilému Munkovi z Ivančic. Se slevou koupil jeho statek Moravec, ležící nedaleko od Žerotínových západomoravských držav, roku 1626 získal i statek Mitrov.³⁶ Druhý komisař, Jan Arnošt Platejs, ve shodě s dobovým trendem propojoval politickou a církevní dráhu. Byl kanovníkem olomouckého dómu sv. Václava a po smrti kardinála Dietrichsteina se dokonce stal olomouckým biskupem. V obou funkcích si počínal jako aktivní rekatolizátor. V době konfiskací získal ovšem i některé pozemkové majetky: nevelké statky Ořechov u Brna a Uhřice na Slavkovsku.³⁷

Žerotín se protireformačním komisařům intenzivně bránil. Z protokolu z 25. ledna 1625 vyplývá, že Magno a Platejs museli náměšťskému pánu sdělit, že se zásah netýká jeho vlastní osoby, nýbrž bratrských kněží v městečku Náměšti a na celém panství. Žerotín se ovšem odvolal na pravidlo „*cutus regio, illius religio*“ a vyhradil si odvolání ke kardinálovi a k císaři. Opakovaná exekuce skončila kompromisem. Karel st. ze Žerotína odmítl další jednání s komisaři a vymluvil se na svůj špatný zdravotní stav. Alespoň část kněží si na panství pod různými záminkami udržel.

(35) MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992, s. 133.

(36) DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Náměšťský okres*. Brno 1908, s. 81–83. O Magnovi HOSÁK, L. – ZEMEK, M. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Jižní Morava*. Brno 1981, s. 161–162; D'ELVERT, CH.: *Die Grafen von Magnis*. Notizenblatt der Historisch-statistischen Sektion, 1869, s. 25–31. O Janu Jakubu Magno též OBRŠLÍK, J. – URBÁNKOVÁ, L.: *Magnisové*. Inventář MZA. G 140. Brno 1963, především s. 7. MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV MAGNISŮ, G 146, Jan Jakub Magno, č. 51 a-d.

(37) O Janu Arnoštovi Platejsovi z Platenštejna LÍVA, V.: *Jan Arnošt z Platenštejna*. ČMM, 54, 1930, s. 15–78, 293–336.

* * *

V průběhu druhé poloviny dvacátých let již Karel st. ze Žerotína svá sídla přestal zvelebovat. Zároveň ale nic nenasvědčovalo tomu, že by se je rozhodl opustit. A to ani tehdy, když ho František z Dietrichsteina roku 1627 informoval o přípravě Obnoveného zřízení zemského a o jeho zamýšleném obsahu.³⁸

Prakticky po celý rok 1628 datoval Žerotín své listy na Náměstí. Na přelomu května a června odjel na obvyklé léčení do Karlových Varů. Své cesty využil k jednání s Adamem ml. z Valdštejna, jehož obsahem byl další osud Žerotínových moravských statků. O prodeji Náměstě se ale stále ještě otevřeně nemluvilo. Zároveň však již jednal i s Albrechtem z Valdštejna a jeho prostřednictvím i s Janem Křtitelem z Verdenberga. Z Karlových Varů se Karel st. ze Žerotína vracel v létě 1628 a tehdy je také možno poprvé v jeho korespondenci zachytit otevřeně úvahy o odchodu do exilu.³⁹ V září 1628 opět pobýval na Náměstí. Myšlenka emigrace se stala skutečností a Žerotín začal organizovat stěhování. Jako první opustila náměšťský zámek bratrská knihovna. Během podzimu vykonával Žerotín inspekční cesty po svém náměšťském a rosickém panství. Připravoval prodej a nejspíše také hledal vhodného kupce. Do jednání opět vstoupil Albrecht z Valdštejna, nyní již jako vážný obchodní partner.

Kdo byl Jan Křtitel z Verdenberga

Cisář Ferdinand II. se ve své snaze o zkonolidování monarchie opíral především o několik věrných, v dané době charakterizovaných jako „*drei steine und drei berge*“: Liechtensteina, Dietrichsteina, Vald-

(38) O stavebních poměrech na žerotínských zámcích ve 20. letech 17. století KNOZ, T.: *Karel st. ze Žerotína. Stavebník a jeho stavitelé*. Cour d'honneur. Hrady, zámky, paláce, 1, 1998, s. 19–22. Informace Dietrichsteina Žerotínovi o přípravě nové zemské ústavy ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 34 (ŽD 14), Dopis Žerotína kardinálu Dietrichsteinovi z 9. 7. 1627, fol. 76.

(39) Místa pobytu Žerotína jsou zjištělná z datování jeho korespondence. HRUBÝ, F. (ED.): *Moravské korespondence a akta*. II. Brno 1937, s. 537; ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28) a kn. 34 (ŽD 14). O jednání s Verdenbergem ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 34 (ŽD 14), fol. 95. První dopis Žerotína Verdenbergovi ohledně prodeje Náměstě a Rosic je již ze 14. března 1628.

štejna, Eggenberga, Questenberga, Verdenberga. Jednou z Ferdinandových „hor“ byl Jan Křtitel z Verdenberga.⁴⁰

Verdenberg pocházel z Itálie, z ne příliš důležité rodiny, zakotvené v měšťanském prostředí oblasti Milána či Coma. Mezi jeho příbuznými bylo patrně dost umělců, přicházejících i do střední Evropy. Otázka jeho původu není dosud spolehlivě vyřešena. Jeho děd se psal ještě jako Jan (Johann, Giovanni) Nicasius Verda de Olivis. Otec Jakub byl právníkem, jeho druhou manželkou a matkou Jana Křtitele byla Renáta Cronenschallová z Gorice. Verda přišel do Gorice a posléze i do Štýrského Hradce, kde působil na dvoře arcivévody Ferdinanda Štýrského. Stalo se tak právě v době, kdy zde probíhala protireformace a kdy arcivévoda hledal novou sestavu úředníků, vyznačujících se katolickou konfesí. To mu umožnilo, aby rychle postupoval na společenském i úředním žebříčku a dosáhl hodnosti dvorského vicekanceláře Vnitřních Rakous.⁴¹

Jakubův mladší syn Jan Křtitel (Giovanni Battista, Johann Baptist) se narodil roku 1582. Navštěvoval jezuitské školy ve Štýrském Hradci, filozofické a právnické studium absolvoval v Itálii. Zde také získal doktorát práv. Brzy po jeho návratu do Štýrského Hradce se ale rodina Verdů s konečnou platností poněmčila. Jan Křtitel se začal psát podle starobylé středověké šlechtické rodiny z oblasti Vorarlbergu, jež vymřela roku 1534, jako Verda z Verdenberga, později jen jako Jan Křtitel z Verdenberga. Mladý, zcestovalý a jazykově vybavený muž si podle d'Elvertova svědectví velmi rychle získal přízeň Ferdinanda Štýrského. Postupně se realizoval na štýrském dvoře, stal se správcem arcivévodských financí, jakož i financí provincie Gorice. Již v této době se projevil jeho sklon k přesnému, až pedantickému účetnictví. Vedle toho se zabýval kameralistikou, justicí a politikou. Od roku 1611 byl štýrským komorním prokurátorem.⁴²

(40) HARRER, P.: *Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur*. Bd. 6, Teil 1. Exemplar in Wiener Stadt- und Landesarchiv, Wien 1956, s. 61–62.

(41) D'Elvert měl za to, že otcem Jana Křtitele z Verdenberga a kancléřem ve Štýrském Hradci byl Jan Nicasius Verda. Původ Verdenbergů se spolehlivě nepodařilo odkrýt ani Harald Terschovi. Dospěl však k pravděpodobnějšímu závěru, že Jan Nicasius byl dědem Jana Křtitele, zatímco jeho otcem a dvořanem ve Štýrském Hradci by měl být Jakub Verda. O Nicasiu Verdovi D'ELVERT, CH.: *Zur mährisch-schlesischen Adelsgeschichte. Die Grafen von Werdenberg*. Notizenblatt der historisch-statistischen Sektion, 1876, Nr. 9, s. 61. TERSCH, H.: „Prudenter, sincere, constanter“. *Kanzler Verdenberg (1582–1648) und sein „Giornale“*. Unsere Heimat, 66, 1995, s. 86–87; TERSCH, H.: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650)*. Wien 1998, s. 634–635.

(42) D'ELVERT, CH.: *Zur mährisch-schlesischen Adelsgeschichte. Die Grafen von Wer-*

Koncem druhého desetiletí 17. století se postavení Ferdinanda Štýrského výrazně změnilo. Od moci byl odstaven biskup Melchior Khlesl, zemřel císař Matyáš Habsburský. Císařem římským, králem českým a arcivévodou rakouským se stal Ferdinand Štýrský.⁴³ Znamenalo to, že se Ferdinand stěhoval ze Štýrského Hradce do Vídně. Do hlavního města rakouských zemí si s sebou přivedl i některé příslušníky svého dosavadního dvora, na něž se mohl v budoucnosti zcela spolehnout. Nechyběl mezi nimi ani Jan Křtitel z Verdenberga.⁴⁴

Ještě roku 1619 započala Verdenbergova kariéra v centrálních orgánech. Stal se členem nejmocnějšího úřadu monarchie, císařské tajné rady. Roku 1620 byla odštěpením od říšské dvorské kanceláře založena samostatná rakouská dvorská kancelář jako nejvyšší správní orgán habsburských dědičných zemí. Verdenberg byl jmenován rakouským dvorským kancléřem. V této funkci musel Verdenberg vykonávat celou řadu úkolů. Měl zkušenost s vedením kanceláře Vnitřních Rakous, odkud spolu s ním přišel do Vídně i Jan Oldřich z Eggenberga nebo Leonard Götz z Levanta. Verdenberg řídil práci sekretářů a úředníků. Spravoval politickou a právní agendu, záležitosti povyšování, zástav, regálií, privilegií, výsad, konfirmací, lenních práv. Zabýval se ale také studiem spravedlnosti a práv v arcivévodství rakouském. Činnost kanceláře pod jeho vedením spočívala i ve vyřizování věcí týkajících se panovnického domu a rodiny („*Haus-sachen*“). Po dobu vlády vykonávala rakouská dvorská kancelář shodné funkce i pro Vnitřní Rakousy, ačkoliv to neodpovídalo vzájemné nezávislosti, zakotvené v úředních řádech.⁴⁵

denberg, Notizenblatt der Historisch-statistischen Sektion, 1876, Nr. 9, s. 65. V poslední době stručný životopis Verdenberga TERSCH, H.: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400-1650)*. Wien 1998, s. 634-635.

[43] O tom v širokých souvislostech EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie. 1550-1700*. Wien-Köln-Graz 1989, rodokmen s. 416-417. Ferdinand II. byl synem Karla von Innerösterreich a vnukem císaře Ferdinanda I. O situaci v době jeho nástupu k moci FRANZL, J.: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*. Graz-Wien-Köln 1978.

[44] Definice státoprávního uspořádání habsburských dědičných zemí v době nástupu Ferdinanda II. na trůn KOHLER, A.: *Die europäische Bedeutung des Begriffs „Casa de Austria“*. In: PLASCHKA, R. - STOURZH, G. - NIEDERKORN, J. P.: *Was heißt Österreich?* Wien 1996, s. 135-147

[45] O Verdenbergově kariéře v centrálních úřadech SCHWARZ, H. F.: *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*. Cambridge 1943, s. 384; SUVANTO, P.: *Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeiten der zweiten Generalat 1631-1634*. Helsinki 1963, s. 19-20. D'ELVERT, CH.: *Zur mährisch-schlesischen Adelsgeschichte. Die Grafen von Werdenberg*. Notizenblatt der historisch-statistischen Sektion, 1876, Nr. 9, s. 66. FELLNER, T. - KRETSCHMAYER, H.: *Die österreichische Zentralverwaltung*. I. Wien 1907, s. 150-155.

Ve Vídni navíc Verdenberg našel celou řadu osobních kontaktů, které mu umožnily získat na vídeňském dvoře stálé postavení. Mezi jeho přátele patřil Antonius Wolfradt, opat hornorakouského klášte-ra Kremsmünster, který byl od roku 1623 prezidentem dvorské komory a věnoval se právě tak hospodářským, jako diplomatickým úkolům. Byl mu nakloněn Vratislav Fürstenberg, příslušník rodu pocházejícího ze Švábska. Mezi jeho přáteli bývá jmenován také krajan Rombaldo Collalto, císařský důstojník, od roku 1624 prezident dvorské válečné rady a od roku 1616 nejmladší člen císařské tajné rady. Po smrti „dobyvatele Mantovy“ se stal Verdenberg poručníkem jeho nezletilých dětí. Snad nejvlivnějším členem zmiňované skupiny osob byl císařův nejbližší oblíbenec a prezident tajné rady, kníže Jan Oldřich z Eggenberga. Jako poslední se přidal Albrecht z Valdštejna.⁴⁶

Pro mnohé z jmenovaných šlechticů bylo typické, že nepocházeli z jádra rakouských alpských zemí. Do Vídně byli přivedeni jako reprezentanti císařského centralistického absolutismu. Fürstenberg přišel z Říše, Valdštejn z Moravy, Verdenberg z Milánska. Zpravidla se rekrutovali z méně majetné šlechty, v některých případech dokonce bez dlouhé rodové tradice. S výjimkou Verdenberga je navíc spojovala nekatolická minulost a prodělaná konverze. Jejich kariéra byla osobně svázána s osobou císaře Ferdinanda II.⁴⁷

Sbližování Verdenberga s císařem a jeho dvorem pokračovalo ve dvacátých letech 17. století. Jeho společenského postupu si povšiml i Ferdinandův životopisec František Kryštof Khevenhüller. Podle jeho vyjádření v „*Conterfet Cupferstich*“ získal Verdenberg panovnickou přízeň díky svému rozumu, skromnosti, pravosti a pílí, ale také díky absolvovaným studiím, řečnickým schopnostem a dobrým mravům. Podobně jako císař prý byla s Verdenbergovými službami spokojena císařovna Eleonora z Mantovy.⁴⁸

Společenské postavení Jana Křtitele z Verdenberga rostlo ruku v ruce s jeho úředním postupem. Roku 1623 byl císařem jmenován do stavu svobodných pánů. Ne náhodou se tak stalo v době, kdy pro Ferdinanda II. skončila první fáze třicetileté války i potrestání viníků povstání. Císař se cítil vítězem a projevoval vděčnost svým věrným. Schaumburg se toho roku stal knížetem, Slavata hrabětem a Ver-

[46] SUVANTO, P.: *Wallenstein und seine Anhänger am Wiener Hof zur Zeiten der zweiten Generalat 1631–1634*. Helsinki 1963, s. 17. O Collaltovi BALCÁREK, P.: *Dobyvatel Mantovy*. In: Studie Muzea Kroměřížska '90, 1990, s. 76–92.

[47] SCHWARZ, H. F.: *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*. Cambridge 1943, s. 384–385. FRANZL, J.: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*. Graz-Wien-Köln 1978, s. 229–233.

[48] KHEVENHÜLLER, F.CH.: *Conterfet Cupferstich*. Tom II. Leipzig 1721, tab. 105.

denberg svobodným pánem. Roku 1625 získal dědičnou hodnost ceremoniáře (Stabelmeister) v habsburské Gorici.⁴⁹

Nejvýznamnějšího povýšení se Verdenbergovi dostalo roku 1630. Listinou, vydanou v Řezně 7. listopadu 1630, byl povýšen do hraběcího stavu. Latinsky psaná císařská listina osvědčovala jeho nově nabytá práva. Napříště měl právo nosit titul „*Wohlgeborener*“, vyhrazeny pouze předním příslušníkům dvora a šlechty. Nedávno nabyté panství Náměšť se stalo hrabstvím. Verdenberg s ním mohl svobodně nakládat a v případě nutnosti veškerá s ním spojená práva mohl přenést i na dědičnou linii svého staršího bratra Jana Petra z Verdenberga. Císař mu dále dovoloval budovat zámky, vlastnit a kupovat města i statky a z nich vyvozovat svá vrchnostenská práva. Nově jmenovaný hrabě se těšil osobní ochraně panovníka a disponoval jeho plnou mocí. Císař mu propůjčil také právo soudní moci, právo propouštět poddané i právo těžby rud. Pro sebe i pro své potomky získal Verdenberg hodnost palatina.⁵⁰

Dvacátá a třicátá léta byla v životě Jana Křitele z Verdenberga snad nejšťastnějším obdobím. Po smrti Ferdinanda II. a nástupu jeho syna na trůn sice ještě postoupil o nějaký ten stupínek ve své kariéře, v zásadě však již jeho postup stagnoval. Verdenbergova pouť se vyvíjela současně s kariérou Ferdinanda II. a jejich osobní vztah se nepřenesl na nového císaře. Projevit se ovšem mohl také Verdenbergův přátelský poměr k Albrechtovi z Valdštejna.⁵¹

Verdenbergova společenská i úřední dráha je dobře zachytitelná v materiálech centrálních císařských orgánů. Mnohé z nich Verdenberg navíc shromažďoval i pro svůj rodinný archiv. V „*Archivu Grafenegg*“ se zachovalo několik patentů, na jejichž přípravě se podílel. Ve funkci rakouského dvorského kancléře například připravil roku 1627 císařský mandát ve věci kalvinských bohoslužeb a predikantů. Podle textu je nutno kalvíny odlišit od vyznavačů augsburské konfese a jejich působení je třeba zabránit. Verdenberg vyhotovil a signoval i další císařské právní akty: „*Všeobecný mandát proti Cikánům*“ z roku 1627, „*Všeobecný patent o poddanském povstání v rakouských zemích*“, „*Sazebník cen řemeslnických prací v Rakousích pod Enží*“.⁵² Ve

(49) KHEVENHÜLLER, F.CH.: *Annales Ferdinandet*. Teil 10, Leipzig 1721-1726, sl. 10.

(50) AVA WIEN, ADELSARCHIV, Verdenberg, Johann Baptist, Grafenstand, Regensburg, 7. November 1630.

(51) TERSCH, H.: „*Prudenter, sincere, constanter*“. *Kanzler Verdenberg (1582-1648) und sein „Giornale“*. *Unsere Heimat*, 66, 1995, s. 89.

(52) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Kartons, Schachtel 199, Regierungsdrucke Ferdinands II., Nr. 1, Wien 14. 9. 1627.

třicátých letech pokračovala Verdenbergova legislativní aktivita. Zachován je „*Patent o statcích rebelů a emigrantů*“ a „*Patent o dlužích*“. Verdenberg v nich zasáhl do záležitostí, spojených se stavovským povstáním a jeho potrestáním, nepřímo i s konfiskacemi. Jan Křtitel z Verdenberga byl ostatně členem jedné z císařských protireformačních komisí, připravujících sankce pro představitele povstání. Měl tedy možnost, aby se do všech podrobností seznámil se složitou problematikou povstání, stíhání a potrestání rebelů, konfiskací jejich majetku a jeho předání novým držitelům.⁵³

Obrovské zkušenosti ze svých vysokých úřadů mohl Jan Křtitel z Verdenberga využít také při organizování svých vlastních patrimonií. Pro kariéru pozemkového magnáta byl vybaven speciálním právním a ekonomickým vzděláním, úřední praxí i osobními kontakty. Příležitost k tomu měl především po roce 1637. Ihned po smrti Ferdinanda II. a nástupu nového panovníka byl totiž z císařských služeb propuštěn.

Verdenbergova životní dráha se neopírala o pouze o jeho působení v císařských úřadech, ale také o rodinnou a sňatkovou politiku. V nově budované rodové tradici sehrál důležitou úlohu i jeho mladší bratr Jan Petr z Verdenberga. Také on nabyt nadprůměrného vzdělání, byl doktorem filozofie a medicíny. Roku 1622 byl císařem přijat do rytířského stavu s právem osobního palatinátu. Roku 1629 byl jmenován do stavu svobodných pánů.⁵⁴

Jan Křtitel z Verdenberga byl ženat s italskou šlechtičnou Marií Kateřinou Coronini z Cronberga. Měli spolu syna Ferdinanda, pokřtěného po císaři Ferdinandu II., jenž byl zároveň jeho kmotrem. Ferdinand z Verdenberga se stal otcovým univerzálním dědicem, výše jeho politické a úřední kariéry ovšem nedosáhl.⁵⁵

Ferdinand se poprvé oženil až po otcově smrti. Jan Křtitel z Verdenberga ovšem bezprostředně ovlivnil sňatky svých tří dcer, Ferdinandových sester, aby tak pozvedl rodinu ještě výše na společenské stupnici. Nejstarší z nich byla Anna Kamila, již Verdenberg roku 1635

(53) HHStA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, Kartons, Schachtel 199, Regierungsdrucke Ferdinands II., Nr. 2, 1630–1637; Kays. Generalpatent zu Rebelen- u. Emigrantsgüter u. Schulden, Wien 19. März 1636; Kays. Patent Abschrift - die unschuldige Emigranten u. derselben Haab- und Güter, Wien 20. 9. 1636.

(54) O Janu Petrovi z Verdenberga D'ELVERT, CH.: *Zur mährisch-schlesischen Adelsgeschichte. Die Grafen von Werdenberg*. Notizenblatt der historisch-statistischen Sektion, 1876, Nr. 9, s. 66–67.

(55) Ferdinand byl třikrát ženat, nicméně k jeho prvnímu sňatku s Marií Zuzanou z Puchheimu došlo až roku 1648. V okamžiku vrcholu otcovy kariéry hrála větší roli skutečnost, že se narodil dědic a že byl jeho kmotrem panovník, nežli dědicův snátek.

vystrojil velkolepou svatbu, na kterou neváhal obětovat značné finanční částky, jdoucí z výtěžku jeho dominií. Za manžela ji vybral typického představitele dvorské šlechty, říšského hraběte a císařského generála (později byl dokonce polním maršálem) Adriana z Enkevoirtu. Pocházel z Brabantska a do blízkosti Ferdinanda II. se dostal během své vojenské služby.⁵⁶ Prakticky zároveň vdával Verdenberg i svou mladší dceru, Marii Cecilii. Svatba se odehrávala v dolnorakouském zemském domě na vídeňské Herrengasse. Jejím mužem se stal příslušník starobylého rakouského rodu, tradičně stojícího po boku habsburských panovníků, svobodný pán Jan Kryštof z Herbersteina.⁵⁷

* * *

Spolu se společenským postupem prožíval Jan Křtitel z Verdenberga v letech své největší slávy také nebývalý majetkový vzestup. Ačkoliv byl hrabě Verdenberg představitelem dvorské šlechty a značnou část svého života strávil ve Vídni na císařském dvoře, kde mu byl vyplácen stálý plat, opíral se o důslednou a dlouhodobě budovanou patrimoniální politiku. Byl ekonomem a praktickým hospodářem, který v mnohém ohledu předčil nejednoho představitele tradiční venkovské šlechty. Na svých statcích ovšem vystupoval více jako organizátor výroby na režijním velkostatku, nežli jako vrchnost spjatá s místem a poddanými po generace trvajícím rodovou tradicí.

Jan Křtitel z Verdenberga nezdědil prakticky žádný majetek po předcích. Na rozdíl třeba od Albrechta z Valdštejna se ho nedomohl ani sňatkem. Svě državy získával postupně, většinou koupí. V době výrazných zásahů císařského fisku do majetkoprávních vztahů v rámci šlechtické alodní držby, se do kupní ceny často promítly finanční závazky, které vůči němu měl císař. Ne náhodou je období jeho největších majetkových zisků totožné s dobou jeho nejstrmějšího politického a úředního postupu, a zároveň s obdobím pobělohorských konfiskací a na ně navazujících rozsáhlých proměn majetkové struktury habsburských zemí.⁵⁸

Jan Křtitel z Verdenberga budoval své državy cílevědomě, včetně ohledu na jejich geografické rozmístění. Nejjižnější z nich se nacházely

(56) HHSTA, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, fol. 52-64.

(57) Jiří Zikmund z Herbersteina byl císařským komorníkem a nejvyšším stolmistrem. Roku 1622 doprovázel císaře do Řezna, stejně jako Maxmilián z Herbersteina. KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*. Teil 9. Leipzig 1721-1726, sl. 1628. Třetí Verdenbergova dcera Lucie Petronilla zemřela v mladém věku.

(58) Na první pohled nemá Verdenberg s pobělohorskými konfiskacemi na Moravě nic společného. Ve skutečnosti ale hrály konfiskace v jeho majetkovém růstu velkou roli.

*Jan Křtitel z Verdenberga
(Sbírka Konventu salvatoriánů u sv. Michaela ve Vídni)*

na území Kraňska a Gorice. Byla to místa, spjatá s jeho mládím a místodržitelskou hodností v habsburské Gorici. V Dolních a Horních Rakousích držel Verdenberg hned několik dominií. Nejvýznamnějšími z nich byly statky Grafenegg a Peuerbach. Šlo o državy typické pro epochu rozvíjejícího se absolutismu. Nacházely se ne příliš daleko od hlavního města monarchie a sloužily příslušníkům nové úřednické šlechty, přicházejícím do Vídne k císařskému dvoru, jako ekonomické i společenské zázemí.⁵⁹ Z takto vybudované základny se mohl Verdenberg rozmáchnout směrem na sever do českých zemí. Zde se mu po porážce stavovského povstání otevřely nečekané možnosti, a to hned ve dvou vlnách: První vypukla roku 1620 v souvislosti

(59) O charakteru šlechty v Dolních Rakousích ve sledovaném období stručně PERGER, R.: *Die Zusammensetzung des Adels im Land unter der Enns*, In: *Adel im Wandel*. Rosenberg 1990, s. 33–36; HEILIGENSETZER, G.: *The Austrian Nobility. 1600–1650: Between Court and Estates*. In: EVANS, J. R. W. – THOMAS, T. V. (ED.): *Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. London 1991, s. 245–260.

s konfiskacemi, druhá po roce 1628 v souvislosti s Obnoveným zřízením. Ve všech zmiňovaných zemích se Verdenberg musel stát příslušníkem stavovské obce a alespoň pasivně se musel zúčastňovat na práci jejich orgánů.⁶⁰

Zdá se, že Jan Křtitel z Verdenberga byl velmi typickým představitelem šlechtice bělohorského období. Roku 1623 byl s procesem konfiskací poprvé konfrontován nikoliv jako vysoký cisařský úředník, ale také jako nabyvatel konfiskovaných statků. Cisař mu nabídl panství Kácov nad Sázavou ve středních Čechách. Šlo o konfiskát po Karlu Čejkovi z Olbramovic, příslušníku starého evangelického rodu, jehož příslušníci se ostatně zapojili do protihabsburského povstání i na Moravě. Panství Kácov bylo značně rozsáhlé, neboť Čejkové k němu po několik generací přikupovali různé statky. Tomáš V. Bílek uvádí, že k němu roku 1623 patřila dvě městečka, patnáct vesnic, dvě tvrze a několik poplužních dvorů. Kácovské panství tedy bylo solidní ekonomickou základnou a Verdenberg s ním získal i inkolát v Českém království.⁶¹

Kácovské panství bylo oceněno na 116.946 kop grošů míšeňských (Verdenberg ve svém deníku uvádí zaokrouhlenou částku 116.000 kop). De jure nevystupoval Verdenberg jako nabyvatel konfiskátu, nýbrž jako jeho kupec. Ve skutečnosti vydal cisař na podkladě jeho žádosti příkaz své komoře, aby vzhledem ke kancléřovým zásluhám částku snížila. Jan Křtitel z Verdenberga tak podle Bilka panství koupil se slevou 30.000 zlatých. Podle Verdenbergova vlastního zápisu tedy nakonec zaplatil 60.000 zlatých.⁶²

Hned následujícího roku využil kancléř vzniklé situace k tomu, aby byl zemským hejtmánem Karlem z Liechtensteina zapsán mezi starožitné panské rody Českého království. Nicméně dlouhodobě si ponechat kácovské panství nemínil. V jeho deníku zcela chybí jinak obvyklé zápisy o ekonomických a kulturních zásazích do chodu dominia. Verdenberg prodal kácovské panství 26. dubna 1626 příslušníku starého českého rodu, stojícímu ovšem na straně cisaře, Janu Oktaviánu Kinskému z Vchynic. Důležitá byla finanční kalkulace: Kinský koupil dominium za 135.000 zlatých; Verdenberg tedy na ce-

(60) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*. Praha 1882–1883. TERSCH, H.: „Prudenter, syncere, constanter“. *Kanzler Verdenberg (1582–1648) und sein „Giornale“*. Unsere Heimat, 66, 1995, s. 89.

(61) ŠÍMEK, T. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Východní Čechy*. Praha 1989, s. 188; BÍLEK, T.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*. Praha 1882–1883, s. 61.

(62) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, rok 1623, nefoliováno.

lém obchodu vydělal 65.000 zlatých. Podle poznámky ve Verdenbergově „*Giornale*“ mu nový držitel vyplatil v hotovosti 1.000 dukátů (vydal je na ruku Kateřině Coronini), ostatní měl zaplatit později. Nakonec se tak stalo ve chvíli, když Verdenberg potřeboval hotové peníze na vyplacení Karla st. ze Žerotína.⁶³

Splácení kupní sumy kácovského panství neprobíhalo jednoduše. Jan Oktavián Kinský dominium již roku 1628 prodal pražskému finančníkovi Janovi de Witte z Lilienthalu. Witte zřejmě s panstvím koupil také dosud nezaplacené pohledávky. Ještě poměrně dlouhou dobu poté totiž více či méně pravidelně vyplácel finanční částky Karlu st. ze Žerotína, vázané na mezitím uskutečněnou koupi náměšského a rosického panství Verdenbergem.⁶⁴

Také peníze na koupi druhého dominia v Čechách získal Jan Křtitel z Verdenberga složitými finančními převody. Lze za nimi cítit ruku císařských úředníků a konfiskačních komisařů. Šlo o panství Ledec nad Sázavou, dosud náležející císařskému radovi, komorníku a zemskému soudci Janu Rudolfovi Trčkovi z Lipy. Trčka patřil mezi osoby s komplikovaným vztahem k povstání. V prvních dnech se zúčastnil vystoupení stavů proti císaři, ve druhé fázi se ale přimklul k politice Albrechta z Valdštejna, takže byl zvláštním císařským pardonem vyňat z potrestání s tím, že mu vina nebyla prokázána. Konfiskacím nakonec stejně neušel, postihly ho po Valdštejnově smrti, kdy byl odsouzen za zradu a spolčování se s nepřítelem.⁶⁵

Podle Tomáše V. Bílka a z něho čerpajících autorů došlo ke konfiskaci ledečského panství logicky až po roce 1634, spolu s dalšími trčkovskými majetky. Panství Ledec se všim příslušenstvím bylo podle Bilkových informací odhadnuto 20. února 1636 na 115.274 kopy grošů a posléze cena snížena na 80.503 kopy grošů. Spolu se statkem Hamr měla celková odhadní cena činit 162.535 zlatých rýnských. Podle císařské rezoluce z 5. června 1636 byl statek darován generálu Adrianu z Enkevoirtu, takže tím byla vyrovnána císařem dlužená částka za válečné odměny pro něj a pro jeho tchána, hraběte Verdenberga.⁶⁶

(63) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, rok 1626, nefoliováno

(64) Korespondence mezi de Wittem a Žerotínem ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 34 (ŽD 14).

(65) Základní údaje o panství Ledec nad Sázavou ŠIMEK, T. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Východní Čechy*. Praha 1989, s. 257–258; BÍLEK, T.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*. Praha 1882–1883, s. 685 a 695. O procesu s Trčkou JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 113, 118.

(66) BÍLEK, T. V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*. Praha 1882–1883, s. 695–

Také ve Verdenbergově deníku je obsažena zpráva o zmiňované transakci, a to ve zpětně dopisované části „*Giornale*“ k roku 1629 (tehdy ovšem ještě Enkevoirt nebyl Verdenbergovým zetěm). Podle kancléřova výkladu mu císař za jeho věrné služby věnoval 50.000 zlatých. On sám pak tuto částku (není zaznamenáno, jestli ihned nebo až po letech) koupil panství Ledec pro svou dceru Annu Kamilu z Verdenberga (později provdanou za Enkevoirta). Zbylou částku mu údajně císař Ferdinand II. odpustil a definoval ji jako dar.⁶⁷ Na jiném místě téhož deníku, k říjnu 1636, je ovšem v kopii císařského „*Erbbriefu*“ uveden převod v podobě, v jaké jej známe od Bilka. Ferdinand II. v něm uděluje panství Ledec „za velké válečné služby“ a věrnost Adrianovi z Enkevoirtu jako kompenzaci jeho výdajů ve prospěch panovníka.⁶⁸ Statek byl podle této verze udělen společně generálu a jeho manželce Anně Kamile na základě nároku Jana Křtitele z Verdenberga, jemuž podle jeho slov císařská dvorská komora dlužila 50.000 zlatých. V dokumentu byla ještě několikrát vyzdvížena úloha dvorského kancléře. Není divu, v okamžiku vydání listiny doprovázel panovníka na jeho cestě do Lince a Řezna. Ani všechny uvedené vazby neoprostily Enkevoirta od různých byrokratických problémů při snaze o zapsání převodu panství do českých zemských desek. A tak musel opětně využít své autority a kontaktů Jan Křtitel z Verdenberga. Na místě svého zetě musel dokonce „za úřední výkon“ zaplatit částku 1.500 zlatých.⁶⁹

Pro Verdenberga byly statky v Čechách především výhodnou obchodní transakcí. Zisky pozemkového vlastnictví v rakouských zemích mu naopak tvořily ekonomickou základnu a zajišťovaly postavení u dvora. Zásadní místo mezi jeho statky sehrávalo panství

696. Životopis Adriana z Enkevoirtu obsažen v jeho pohřebním kázání od dona Florencie Schillinga. SCHILLING, F.: *Todten-Gerüst, daß ist Wohlgergründte Ehren-Gedächtnuß*. Nürnberg 1681, pag. 368-385.

(67) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, rok 1628, nefoliováno.

(68) Původní držitelé Jan Rudolf Trčka z Lipy a jeho žena se podle zmiňovaného dokumentu dopustili těžkých zločinů. Proto jejich panství Ledec se statkem Hamr propadlo císaři. Úlohu svého kancléře potom císař ve svém dokumentu o předání panství zdůraznil ještě několikrát.

(69) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, fol. 119 a fol. 109v. Případně nesrovnalosti mohou být dány Verdenbergovým stylem zápisu, kdy k datu připsání císařovy odměny uvedl i způsob pozdějšího naložení s ní. Kancléř se v deníku vyhýbal jakýmkoliv zmínek o svých aktivitách směrem k pobělohorským konfiskacím. Raději své obchody interpretoval jako složité koupě a dary. Zároveň zvyrazňoval váhu vlastní osoby.

Grafenegg, ležící na soutoku Dunaje a Kampu, nedaleko dolnorakouského města Kremže. Jan Křtitel z Verdenberga (spolu se svým bratrem Janem Petrem) je získal od Karla ze Serau.⁷⁰ Grafenegg, spolu s městečky Grafenwörth a Straß im Strassertale, se stal základem rodové državy Verdenbergů. Přesto toto panství nikdy nebylo povýšeno na hrabství a Verdenberg po roce 1632 svazoval svou hraběcí titulaturu s moravskou Náměští.⁷¹ Nicméně právě na Grafeneggu pobýval Jan Křtitel z Verdenberga nejčastěji. Grafenegg se stal jádrem verdenberského rodinného fideikomisu a nebylo jej možno od rodinných držav odprodat. Na Grafeneggu sídlily hlavní složky Verdenbergovy centralizované vrchnostenské kanceláře a byl odtud spravován veškerý kancléřův pozemkový majetek. Jako součást panství Grafenegg vybudoval Verdenberg také městské sídlo v Kremži, které se stalo hospodářským i společenským střediskem celé oblasti. Úloze Grafeneggu odpovídala pozornost, kterou v „*Giornale*“ věnoval zdejšímu zámku. Pustil se ostatně do jeho nákladné rekonstrukce.⁷²

Zároveň se ve dvacátých letech Verdenbergovy zájmy rozšiřovaly i mimo hranice Dolních Rakous. Poblíž Lince získal statek Peuerbach. Zásadnější význam měly ale jeho majetky v Kraňsku a v Gorici. V únoru roku 1626 koupil od příslušníka dalšího tradičního rakouského rodu, Ludvíka z Thurnu, za 118.000 zlatých panství Oberstein (Stari Grad-Kamnik) a Kreutz (Kříž) v oblasti Lublaně. Po roce 1630 přikoupil ještě panství Flödnig (Smlednik). Tak vznikla rozlehlá država, jež spolu se statky kolem Grafeneggu v Rakousích a kolem Náměště na Moravě vytvořila velkolepě pojatou strukturu verdenberských patrimonií. Podobně jako na Moravu, zajížděl Verdenberg čas od času také do Kraňska. Snažil se svá zdejší panství zvelebovat. Podporoval jezuitický seminář v Gorici, jemuž se dokonce začalo říkat „*Verdenberský*“.⁷³

(70) KITLITSCHKA, W.: *Schloß Grafenegg*, Grafenegg-Wien, s. d., s. 6.

(71) AVA WIEN, ADELSARCHIV, Verdenberg, Johann Baptist, Grafenstand, Regensburg, 7. November 1630. Jasně to vyplývá z povyšovací listiny. Verdenberg získal titul hraběte 1630, roku 1632 došlo k povýšení Náměště na hrabství.

(72) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, *Giornale* (I-III), Bd. 37, 38, 39.

(73) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, *Giornale* (III) Bd. 38, fol. 82-116. TERSCH, H.: „*Prudenter, sincere, constanter.*“ *Kanzler Verdenberg (1582-1648) und sein „Giornale“*. Unsere Heimat, 1995, Heft 2, s. 90.

Žerotín prodává, Verdenberg kupuje

Změna majitele náměšťského a rosického dominia, jež se udála po roce 1628, byla velmi složitým procesem. Císař po vydání Obnoveného zřízení zemského Karlu st. ze Žerotína nabídl, aby vzhledem ke svým zásluhám a při naplnění určitých podmínek zůstal na svých moravských panstvích. Žerotín nabídku nepřijal a začal chystat svůj odchod do exilu.⁷⁴

Naplnění artikulů Obnoveného zřízení zemského a jeho doprovodných dekretů znamenalo, že nekatolíci, kteří se neúčastnili stavovského povstání a jejichž majetky tedy nebyly konfiskovány, je budou moci regulérně prodat. V některých případech se dokonce hovořilo o možnosti alespoň dočasně spravovat statky prostřednictvím katolických příbuzných nebo katolických úředníků. Samozřejmě, že v této chvíli obrovským způsobem narostla nabídka a pro takto uvolněná šlechtická dominia nebylo vždy možno najít vhodného kupce. Značná část zájemců z řad nové dvorské šlechty již totiž byla uspokojena v předchozím období z pobělohorských konfiskací.⁷⁵

Karel st. ze Žerotína se i přesto rozhodl své západomoravské statky prodat. Plánoval společný prodej celého patrimoniálního komplexu: Náměště s Jinošovem a Rosic s Troubskem. V tomto okamžiku vstoupil do jednání Žerotínův švagr Albrecht z Valdštejna. Roku 1628 byl na vrcholu své moci, čemuž odpovídaly finanční možnosti, jakož i kontakty na vídeňském císařském dvoře. Jedním z jeho nejbližších přátel byl také kancléř Jan Křtitel z Verdenberga.⁷⁶

Starší literatura zpravidla hovoří o prodeji žerotínských panství Valdštejnovi. Ten je měl prakticky obratem dále postoupit Verdenbergovi: Podle Verdenbergových záznamů byl ale převod komplikovanějším procesem. Dá se z něj usuzovat, že do něj dvorský kancléř

(74) REJCHRTOVÁ, N. (ED.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982, s. 348–349. V dopise Jiříku Erastovi z 12. 6. 1629 Žerotín píše: „... Ale nyní se již téměř veřejně, aspoň zjevně k tomu znají, že se toho prostředku užívá k zdržení mne v zemi, neb že by Jeho Milost Císařská i rady i zdejší páni vděční toho byli, abych s nimi zůstal v zemi, a podávají mi k tomu rozličných cest, až i do Vídně mne loudí i na mé statky, což mi jich ještě zůstalo, mi ukazují ...“

(75) Mnoho důkazů o uvedeném postupu uvádí Dietrichsteinova korespondence z daného období. MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem, kart. 155–166.

(76) JANÁČEK, J.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978, s. 336–374. Janáček označuje období let 1627–1628 za „zenit slávy a moci“ Albrechta z Valdštejna a dokonce tak nazývá jednu subkapitolu.

zasáhl v průběhu jednání mezi Žerotínem a Valdštejnem. Intabulace v zemských deskách z roku 1631 přisuzuje panství Valdštejnovi. Naproti tomu Verdenberg ve svém deníku věc interpretoval v tom smyslu, že Albrecht z Valdštejna při převodu Náměště vystupoval jako prostředník a že Žerotinův statek kupoval pro Verdenberga. Dvorský kancléř si zapsal, že zaplatil za panství Náměšť, Rosice a Troubsko roku 1628 350.000 zlatých rýnských a že mu byla držba předána „podle starého moravského zemského zvyku a práva“.⁷⁷

Problém komplikovaného převodu panství je řešen také v žerotínské korespondenci. Karel st. ze Žerotína se na Jana Křtitele z Verdenberga obrátil poprvé dopisem 18. října 1628. Z textu vyplývá, že se Verdenberg o zamýšleném prodeji dozvěděl od Albrechta z Valdštejna. Jeho prostřednictvím potom kontaktoval Žerotína. Nabídl, že mu ze složité osobní i majetkové situace pomůže a jeho západomoravskou državu odkoupí. Karel starší na kancléřův dopis reagoval vcelku pozitivně. Celou věc nejspíše osobně projednal z Valdštejnem. Žerotinovi patrně příliš nezáleželo na tom, aby se novým držitelem jeho někdejších statků stal výhradně jeho švagr.⁷⁸ Zdvořilý a společensky otevřený Žerotín Janu Křtiteli z Verdenberga poděkoval za ochotu angažovat se v jeho věci. Všichni šlechtici, kteří museli po vydání Obnověného zřízení zemského opustit zemi, byli pod velkým psychickým tlakem. Byli nuceni ve velmi krátké lhůtě nalézt kupce pro své majetky. A tak ne náhodou Žerotín formuloval své poděkování Verdenbergovi, že se cítí být jeho dlužníkem a doufá, že mu bude moci jeho náklonnost v budoucnosti oplatit. Celý obchod byl podle Žerotínova vyjádření v daném okamžiku v běhu; takže nezbývalo, nežli ho dokončit a náměštsko-rosickou državu prodat Albrechtovi z Valdštejna. Jediné řešení by prý spočívalo v tom, že Verdenberg byl Valdštejnovým přímým nadřízeným a z této pozice by mohl celý majetkový převod ovlivnit.⁷⁹

Kontrakt mezi Žerotínem a Valdštejnem měl být dokončen při sezení zemského soudu v březnu roku 1629, kdy měl být prodej zapsán do zemských desek. Ještě před tímto datem měl být nalezen způsob, jak na straně kupujícího nahradit Valdštejna Verdenber-

(77) ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1641. *Brněnský kraj*. Praha 1957, s. 527–528.

(78) Tak tomu bylo také v případě zhruba o desetiletí staršího odprodeje žerotínského panství Židlochovice Adamovi ml. z Valdštejna, resp. v případě prodeje Dřevohostic Janu st. Skrbenskému z Hřiště. Karel st. si vždy své partnery vybral sám.

(79) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 37 (ŽD 14), Dopis Žerotína Verdenbergovi z 18. 10. 1628, fol. 88v.

gem.⁸⁰ Karel st. ze Žerotína navrhl dvě právní cesty, jak změnu kupujícího provést. První možností bylo uzavření předběžné smlouvy o následném prodeji statků, převedených nejprve Albrechtu z Valdštejna. Druhým, nakonec uskutečněným postupem byla „*skutečná cese*“, čili postoupení nároku kupujícího na jinou osobu. Žerotín zdůraznil nutnost písemného provedení veškerých právních aktů. Spolu s původní kupní smlouvou mezi ním a Valdštejnem měly být veškeré patřičné dokumenty ve stanoveném termínu vloženy do zemských desek. Jan Křtitel z Verdenberga zplnomocnil k vykonání všech právních kroků v dané věci Jana Jakuba Magno.⁸¹

Smlouva, sepsaná mezi Žerotínem a Valdštejnem, měla mít formu listiny na pergamenu. Karla st. ze Žerotína měl jako svědek zastupovat jeho švagr a v dané době nejvyšší purkrabi Pražského hradu Adam ml. z Valdštejna. Svědkem vévody Albrechta z Valdštejna se měl stát tehdejší nejvyšší český sudí, hrabě Pavel Michna z Vacínova. Smlouva byla vyhotovena během několika dní, 21. března 1629 ji Karel st. ze Žerotína poslal oběma svědkům k podpisu. Předpokládal, že bude intabulována při „*nejprv příštím*“ otevření zemských desek, v pondělí po Smrtné neděli. Všechny zúčastněné strany zavázal, aby důsledně respektovaly obvyklý právní pořádek Markrabství moravského.⁸²

Do moravských zemských desek brněnské cúdy byl následně zapísán celý blok dokumentů svázaných s prodejem náměšťského komplexu. Pod pořadovým číslem 26 byla vložena stará „*smlouva trhová*“ o jinošovský statek, sepsaná mezi Žerotínem a Jiřím z Náchoda 2. ledna 1618, která až dosud nebyla intabulována.⁸³ Pod pořadovým číslem 27 byl zaznamenán císařův souhlas s vkladem statků Náměště, Rosic a Troubska, oficiálně adresovaný moravskému zemskému hejtmanu, kardinálu Františkovi z Dietrichsteina, a ostatním zemským úředníkům. Text císařova souhlasu přesně vystihuje složitý právní vztah mezi jednajícími stranami: Albrecht z Valdštejna koupil

[80] ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 37 (ŽD 14), Dopis Žerotina Verdenbergovi z 14. 3. 1629, fol. 95.

[81] ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 37 (ŽD 14), Dopis Žerotina Verdenbergovi z 14. 3. 1629, fol. 95. „... *da er entweder auf eine richtige Session oder auf seine Person auf dem Berednuß wollte bedacht sein, und mit der selben ich gefaßt nach, damit ihm zugleich bei angedeute Zeit vom Herrzog erkaufte auf den Herrn transferierte Güter können vermög des Landbrauchs eingeschrieben werden, je nach dem Kontrakt ich entendieren und aufs Papier bringen auf Herrn Hans Jacob de Magni ...*“

[82] ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30, (ŽD 28), Dopis Žerotina Adamu ml. z Valdštejna z 21. 3. 1629, fol. 143.

[83] ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1641. *Brněnský kraj*. Praha 1957, s. 525–526.

zmíněná panství od Karla st. ze Žerotína a nyní hodlá provést jejich postoupení ve prospěch Jana Křtitele z Verdenberga a zapsat převod do desek. Ferdinand II. z pozice panujícího českého krále a moravského markraběte tento postup schvaluje a přikazuje úředníkům vklad do desek provést.⁸⁴

Císařským souhlasem byla naplněna základní podmínka, stanovená Obnoveným zřízením zemským. Nyní mohl následovat vklad kupní smlouvy na předmětný statek, v originále sepsané na pergamentu. (Vedle ní ještě existovala smlouva na papíře z 10. července 1628, jejíž text šířeji rozvíjel způsob splácení panství Valdštejnem.) Byla s konečnou platností stanovena kupní cena na 135.000 zlatých „*mince dobré stříbrné, v království českém a zemích k němu příslušejících obecně berné, v té ceně a valoru, jakž při každém terminu téhož placení vedli patentu Jeho Milosti Císařské v témž království a zemích bráti se bude*“. V případě, že by Valdštejn pravidelně neplatil, znamenalo by to zneplatnění smlouvy a právo svobodného nakládání statky by se opět navrátilo Žerotínovi.⁸⁵

Pořadová čísla 29 a 30 představovala německy psané plné moci pro Jana Jakuba Magno na Moravci a Mitrově, člena císařské rady, a pro Šimona Kratzera ze Schönsberga, na Račicích, Velkých Němčicích a Křetině.⁸⁶ Úkolem obou šlechticů bylo provést ve jménu panovníka majetkovou cesi. V budoucnu měli dohlédnout na řádné předání a spravování statků. Dále měli zastupovat Valdštejna a Verdenberga při všech úředních úkonech intabulace.⁸⁷

Posledním vloženým dokumentem byla česky psaná cese - „*dobrá vůle*“, v níž dal Albrecht z Valdštejna na obecné vědomí všem stavům Markrabství moravského, „*kdekoliv čtena anebo čtouce slyšána bu-*

(84) Císařův list je datován ve Vídni 27. 3. 1629. ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567-1641. *Brněnský kraj*. Praha 1957, s. 526-527.

(85) Trhová smlouva mezi Žerotínem a Valdštejnem byla podepsána 27. 9. 1628, jejími svědky byli Adam ml. z Valdštejna a Pavel Michna z Vacínova. ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567-1641. *Brněnský kraj*. Praha 1957, s. 527-528.

(86) Oba šlechtici a císařští radové samozřejmě také přišli k majetkům i inkolátu na Moravě díky pobělohorským konfiskacím a nyní se měli svou službou císařskému kancléři adekvátně odvděčit. O Janu Jakubu Magnovi d'ELVERT, CH.: *Die Grafen von Magnis*. Notizenblatt der Historisch-statistischen Sektion, 1869, s. 25-31. O Kratzerovi HOSÁK, L. - ZEMEK, M. (ED.): *Hrady, zámky a tvrze. Jižní Morava*. Praha 1981, s. 31, 128, 175, 180-181, 277. Oba mužové s konfiskáty dokonce obchodovali navzájem. Kratzer získal po Bílé hoře Mitrov (u Bystřice nad Pernštejnem), který vzápětí prodal Magnovi. Kratzer byl původně hospodářským správcem kardinála Dietrichsteina na Novém Městě na Moravě. Odtud měl přístup k informacím.

(87) Plná moc je datována 31. 3. 1629 a je psána Albrechtem z Valdštejna. ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567-1641. *Brněnský kraj*. Praha 1957, s. 529.

de“, že uzavřel s Karlem st. ze Žerotína smlouvu na náměštský statek. Nyní se taktó získaného majetku, uvedeného ve smlouvě, „dobrou a svobodnou vůlí“, vzdává ve prospěch Jana Křitele z Verdenberga. Na dvorského kancléře na základě tohoto dokumentu přešla také veškerá práva k uvedenému majetku, jež dosud podle původní trhové smlouvy náležela Valdštejnovi. „*Tak, aby on, svrchu psaný pán z Verdenberga, k tomu ke všemu i věcem nahoře dotčeným a psaným měl tůž moc a tůž plný právo jak i my, svrchu psaný kníže z Frýdlantu a potomci naši.*“ Jako svědkové uvedené cese opět vystupovaly osoby, které byly na věci zainteresovány již po delší dobu. Vedle Adama ml. z Valdštejna listinu podepsal bratr Pavla Michny z Vacinova, vrchní hejtmán císařských panství v Českém království Jiří Michna na Chýších a Chodově. Třetím svědkem se opět stal Jan de Witte z Lilienthalu, který touto dobou sídlil na donedávna verdenberském Kácově (nový přídomek de Witteho byl uveden i v jeho titulatuře na dokumentu). Okruh osob, zasahujících do jednání, byl tedy poněkud uzavřený.⁸⁸

Ze zápisu v zemských deskách je patrné, co vše bylo na sklonku dvacátých let 17. století předmětem prodeje. Jan Křitel z Verdenberga získal „*hrad a městečko Náměšť s podacím kostelním, s poplužním dvorem, mlýnem, pivovarem, s oborou, dvůr Velké Pole při oboře ležící, ves Znátky, ves Vícenice s podacím kostelním, ves Častolice, ves Zahradky, ves Oucmanice, ves Naloučany s kostelním podacím, ves Jedov, ves Čihov, ves Březkou se třema dvory v Otěchlebích, město Biteš Velikou s Královou Horou a Polem Královým i s Klečany, ves Záblatí, ves Níhov, ves Hermanslák s kostelním podacím, ves Kašikov, ves Krokočín, ves Hluboké, ves pustou Přibyslavice, ves Otradice s dvorem poplužním, s zámkem pustým Kraví Horou, ves Vokarec se dvorem poplužním, ves Pyšelo, ves Kynice s kostelním podacím, se dvorem poplužním, s desátky vinnými a obilnými i s horou vlničnou, ves Pozdětín, ves Vlčetín, ves Hroznětín, ves Bochovice, ves Batouchovice, městečko Mohelnou a kostelním podacím, se dvorem poplužním, ves Lhánice, ves Kramohelnou, ves Kladoruby, ves Popůvky, ves Sedlec, ves Hartvikovice s kostelním podacím, se zámkem pustejm Kokštejnem, ves Kozlany s zámkem pustejm Kozlovým, ves Třešov, ves Studenec s desátkem obilním vytejkáným, jarejm i ozimejm, ves Koněšín s kostelním podacím, se dvorem poplužním, ves Smrk s desátkem obilním, vytejkanejm, jarým i ozimým, ves pustou Kojetín i s právem manským a povinností, která na manech byla dosud zůstávali, dřív než z nich sešlo, tvrz a ves Kralice s kostelním podacím, se dvorem poplužním, ves Lho-*

(88) Dobrá vůle je datována 30. 1. 1629, tedy poměrně dlouho před intabulací. ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III 1567–1641. *Brněnský kraj*. Praha 1957, s. 529–530.

tice, ves Jakubov, tvrz a ves Vaneč s dvorem poplužným, ves Lhotku, ves Studnici, což tu má, ves Kamenný, což tu má, tvrz a ves Jinošov s kostelním podacím, se dvorem poplužným, s pivovarem, ves Pucov s mlejnem, ves Křoví, zámek Rosice s předměstím, jménem Pemdorfem, s kostelním podacím, se dvorem, mlejnem a pivovarem, ves Tetčice i s zemním vinohradů bučinských, kdyby se zase dělaly, s vinohradem panským na Bučině, kdyžby zde dělán byl, ves Babice, ves Zákřany, ves Hlochkovany se dvorem a podacím kostelním, ves Příbram, ves Oujezd, ves Popovice, ve vsi Zbraslavi, což mu náleží, ves Zhoř, ves Litoostrov, ves Chrústov, ves Řičky, ves Omice, ves Popůvky, ves pustý Ochoz, Raclavice, Ostrov, Bukovany, Kamínek, tvrz a ves Troubsko, což mu náleží s kostelním podacím, s dvorem poplužním, s mlejncem, s pivovarem, ves Ostopovice a summou všecka ta panství a zboží s lidmi platnými i neplatnými, osedlými i neosedlými a z těch gruntů zběhlými, s strotky obojího pohlaví, zletilejší i nezletilejší (krom těch, který jest sobě při prodeji vymínil neb prvé propustil a těch, kteří od předešlých vrchností týchž statků propuštění byli) i s spravedlnostmi jejich s platy všelijakými, poplatky a požitky, s činžemi, s ospy, s desátky obilními pánům týchž statků k vybírání a vytejkání náležitými, s kury, s vejci, s husemi, s robotami spravedlivými, s pivovary, mlejny panskými, s zahradami, s štěpnicemi, s rolí oranou i nedanou, s lukami, pastvami, s pastvištěmi, s lesy, s háji, s doubravami, s luhy, s bahny, s chrastinami, s vrbinami, s křovinami, s porostlinami, s horami, pahrbky, rovinami, doly, žleby, dolinami, s hony, s lovy, s čížbami, s ostrovy, s řekami, s jezery, s břehy, s potoky, s rybníky, s rybníštěmi, s vodami tekoucími i stojícími, s mlynáři, s mlejny, s mlejníštěmi, stavenými i pustými, s mezemi a s hranicemi, i se všemi svobodami k týmž hradům, zámkům, tvrzím a zbožím příslušejícími, i se vši zvolí a tak s tím vším plným právem, panstvím a příslušenstvím, jakž toho všeho sám v držení a užívání byl a jakž táž zboží svrchu psaná od starodávna vymezena jsou ...“⁸⁹

Prodej žerotínského západomoravského majetkového komplexu patřil i v převratné době pobělohorských konfiskací k nejatraktivnějším majetkovým převodům. V době prodeje zahrnoval jedno město a dvě městečka se čtyřmi předměstími, šedesát čtyři vsi a sedm vsí pustých. Na nich se nacházel (podle dobové terminologie) jeden hrad, jeden zámek a čtyři tvrze, dva domy panské a čtyři hrady nebo zámky pusté. Z hospodářského zázemí přináleželo ke komplexu čtrnáct podacích kostelních, devatenáct dvorů, čtyři pivovary, čtyři mlýny, dvě obory, čtyři obilní nebo vinné desátky, dva dočasně nerodící vino-

(89) ROHLÍK, M. (ED.): *Moravské zemské desky*. III. 1567–1641. Brněnský kraj. Praha 1957, s. 527–528.

hrady a jedno manské právo. To již byl majetek vsutku knížecích rozměrů. Zvláště, když byl roku 1628 ve srovnání s jinými moravskými analogickými državami přece jen poněkud méně poškozen válkou.⁹⁰

* * *

Karel st. ze Žerotína trávil zimu 1628–1629 na Třebíči, odkud řídil majetkoprávní jednání a později i stěhování. Zároveň zaslal kardinálu Dietrichsteinovi oficiální žádost o prodloužení emigrační lhůty.⁹¹ Intenzivně se staral o to, aby dostal za svá panství co nejdříve zaplacen. Hotové peníze neprodleně potřeboval na zařízení nové domácnosti ve Vratislavi. Jan Křtitel z Verdenberga měl určitou hotovost na zaplacení připravenu. Ve svém deníku ji charakterizoval jako zisk z koupě a okamžitého prodeje kácovského panství v Čechách a z podobné transakce s panstvím Ledec. Podle slov v „*Giornale*“ prodal Verdenberg Kácov 26. dubna 1626 a Kinský mu v první fázi z celkové sumy 135.000 zlatých vyplatil na ruku 1.000 dukátů. Na zbytek mu vystavil dlužní úpis. Zavázal se je zaplatit ve chvíli, kdy je bude Verdenberg nutně potřebovat (což se týkalo právě koupě Náměště od Žerotína). Další peníze Verdenberg získal různými finančními operacemi z roku 1625, které probíhaly mezi ním, slezskou dvorskou komorou, moravským rentovním úřadem, Albrechtem z Valdštejna a kardinálem Dietrichsteinem.⁹²

Přesto měl Karel st. ze Žerotína se získáním peněz od dvorského kancléře jisté potíže. Jejich podstatu nelze ze zachovaných materiálů přesně určit, snad Verdenbergovi hotovost nestačila, snad se zdráhal zaplatit ve stanovené lhůtě. Karel st. ze Žerotína proto s Janem Křtitem z Verdenberga vstoupil do osobního jednání. Stejně kontaktoval také kancléřovy právní zástupce, Jana Jakuba Magno a Šimona Kratzera. O intervenci požádal také kardinála Dietrichsteina, který byl zemským hejtmánem a musel proto na podobné majetkové převody dohlížet z hlediska moravského zemského práva. Bohatá kore-

(90) O stupni poškození náměštského panství válkou DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Náměštský okres*. Brno 1906, s. 80–86. Informace jsou ovšem málo konkrétní a skutečný stav postižení lze pouze parciálně rekonstruovat na základě hospodářské korespondence Žerotína. Ta však zasahuje pouze léta 1621–1622. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiár Karla st. ze Žerotína, č. 755.

(91) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína kardinálu Dietrichsteinovi z 18. 4. 1629, fol. 95v. PS: *Ob das Termin der Emigration prolongiert werden, und was es von ein Gestalt hat, der Kommission, so wegen der Emigration hat sollen angestellt worden, bitte Eure Fürstliche Liebsten, ich gehorsambist mich dessen jetzt lassen erinnern ...*

(92) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, *Giornale* (I), Bd. 39, rok 1628, nefoliováno.

spondence z pera Karla st. ze Žerotína směřovala i na dva nově nastupující nájemce náměštského a rosického panství, Josefa Foresta a Ondřeje z Ostašova. Ti patrně měli ve jménu svého najimatele Verdenberga z výnosu panství splácet Karlu st. ze Žerotína určitou sumu. Žerotín se v dopisech, které jim psal a v nichž od nich žádal peníze, velmi často odvolával na stanoviska Jana Křtitele z Verdenberga, popř. svědka kupní smlouvy Pavla Michny z Vacínova. Ještě častěji odkazoval na dohody s Janem de Witte, na něhož přešly závazky ležící na kácovském panství (Witte je koupil od Kinského). Peníze byly Karlu st. ze Žerotína posílány do Vratislavi, popř. do Brandýsa. Poukazoval je stejně tak Josef Forest, jako Jan de Witte. Žerotín veškeré příjmy potvrzoval kvitancemi.⁹³

Karel st. ze Žerotína měl na náměštském a rosickém panství po jejich prodeji i další hospodářské nároky a pohledávky. Především v obilí a ve vínu. Podle dohod mu ještě připadla celá úroda vinné révy z podzimu 1628. Podobně si při prodeji pro sebe vyhradil úrodu obilí z léta roku 1629. Informaci o tom podává dopis Forestovi a Ostašovskému z 24. října 1629. Žerotín je žádal, aby bylo jeho obilí odesláno na Přerov. Sám údajně nemá k dispozici dostatek velkých vozů, neboť jsou plně vytiženy cestami do Vratislavi. Karel starší proto požádal nájemce, aby k odvozu dali k dispozici jeho někdejší poddané. Na celou akci měl dohlížet žerotínský hofmistr a přerovský regent Martin Krato.⁹⁴ V dubnu 1629 si Žerotín stěžoval Forestovi a Ostašovskému na nedbalost verdenberských úředníků a šafářů. Žerotínovo obilí ve dvorech na rosickém a troubském statku údajně nebylo dostatečně vylácano. Žerotín žádal, aby nájemci na mlácení obilí osobně dbali a aby bylo dovezeno na Přerov nejpozději do sv. Jiří.⁹⁵

Do stejné kategorie lze zařadit také Žerotínova další jednání s Josefem Forestem a Ondřejem z Ostašova. Týkala se jeho věci, na základě dohody mezi ním a Verdenbergem dočasně uskladněných v některých z místností náměštského zámku. Věci byly uchovávány převážně v sudech. Postupně měly být převezeny na Přerov, na Brandýs, popř. do Vratislavi.⁹⁶

(93) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28) a kn. 37 (ŽD 14). O převodu závazku na kácovském panství BÍLEK, T.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*. Praha 1883-1883, s. 61-62.

(94) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína Ostašovskému a Forestovi z 24. 10. 1629, fol. 229.

(95) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína Forestovi a Ostašovskému z 25. a 27. 4. 1629, fol. 156v.

(96) Sám Žerotín se ovšem musel postarat o to, aby nezůstalo pouze u Verdenber-

Zásadním problémem, spojujícím Karla st. ze Žerotína s jeho někdejšími dominii, byla starost o osud jeho bývalých poddaných. Z velké části šlo o sirotky, které si Žerotín podle svých vlastních slov při prodeji panství na Verdenbergovi vymínil. Nájemci měli také zajistit propuštění poddaných, kteří nechtěli žít pod novou vrchností a odcházeli na zbylá panství Karla st. ze Žerotína, především do Přerova. S tím souvisela také snaha o vyplacení jejich „spravedlností“. Jednalo se ovšem o úzce vymezenou skupinu poddaného obyvatelstva. O osoby, které byly již v minulosti v osobním styku se Žerotínem a mohly i nadále působit v jeho službách.⁹⁷

Jednání o poddanských záležitostech mezi Žerotínem a Verdenbergem začalo prakticky v okamžiku podepsání kupní smlouvy. Jako posel v těchto věcech byl obvykle využíván Jan, syn Karlova dlouholetého náměstského úředníka Tomáše Soběhrda z Kozlova. V Žerotínově korespondenci z roku 1629 vystupuje celá řada poddaných a sirotků. Někteří se skrývají pod tímto obecným označením, jiní individuálně vystupují z anonymity. Patřil mezi ně například Jan, syn poddaného Jiříka z Velké Bíteše, o jehož spravedlnost usiloval Žerotín v dopise Forestovi a Ostašovskému z 11. června 1629.⁹⁸ S nimi, stejně jako s Magnem a Kratzerem, vyjednával ohledně poddaného Buriana Cháma z Kralic. Verdenberg nakonec prostřednictvím Jana Jakuba Magno svolil k jeho odchodu do Přerova.⁹⁹ Počátkem listopadu téhož roku psal Karel starší ve věci Mandaleny, dcery po Marku Chámovi z Březníka. Také ona patřila mezi vymíněné sirotky. Magno a Kratzer měli Žerotínovi pomoci dosíci pro ně sirotčích peněz, spravovaných verdenberskými úředníky. Stejně tak tomu bylo v případě velkobítešských poddaných: Václava, syna po barviři pláten, a Matěje, syna po Pavlu Krejčím.¹⁰⁰

gova svolení, nýbrž aby bylo respektováno také nájemci Forestem a Ostašovským. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína Forestovi a Ostašovskému z 21. 9. 1629, fol. 208.

(97) O vztahu Žerotína k poddaným se zmínil již Otakar Odložilík. Jeho závěry jsou ovšem v mnohém ohledu zjednodušující. ODLOŽILÍK, O.: *Karel starší ze Žerotína 1564-1636*. Praha 1936, s. 23-25.

(98) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína Forestovi a Ostašovskému z 11. 6. 1629, fol. 149v.

(99) ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína Forestovi a Ostašovskému z 30. 6. 1629, fol. 183. List uvádí případ Buriana Cháma, poddaného z Kralic, jehož si vymínil v poddanost. Podobných případů lze nalézt celou řadu.

(100) Ve věcech vymíněných poddaných a jejich spravedlnosti korespondoval Žerotín nejen s Ostašovským a Forestem, resp. s Magnem a Kratzerem, ale také např. s ra-

Karlova starost přesahovala obvyklý zájem vrchnosti o své poddané. Prostřednictvím náměštského poddaného a někdejšího úředníka Jiřího Slováčka projevil Žerotín podivuhodný zájem o zdraví „pacholete koněšinského“. Pro Slováčkovu manželku Annu Čihalku vymáhal peníze za vinohrad, který Forestovi a Ostašovskému prodal její manžel. Poskytl dobrozdání pro brandýského pisáře Jana Stárka, který se chtěl ucházet o zaměstnání v nově budované Verdenbergově náměštské kanceláři. Krejčí Jiřík Navara z Náměště měl na Žerotínovo přání napomáhat bratřím Alexandru a Václavovi Holzbachovi v získání práv na pole, lesy a louky při „Rakouským dvoře“ na náměštském panství.¹⁰¹

Starost Karla st. ze Žerotína o poddané způsobila, že v dopise Janu Jakubu Magno z října 1629 přidal k artikulům kupní smlouvy s Verdenbergem další podmínku. Zasadil se v ní, aby jeho bývalí poddaní na náměštském a rosickém panství nebyli postihováni za svou víru a aby na nich nebyla prováděna násilná rekatolizace.¹⁰²

Karel st. ze Žerotína se aktivně zajímal o svá západomoravská panství ještě dlouho po jejich prodeji. Jeho korespondenci s Josefem Forestem je možno sledovat až do roku 1632, kdy byl uzavřen příslušný kopiář listů. Podobně je tomu s dopisy, adresovanými Verdenbergovi a vždy se vyznačujícími korektností a zdvořilým tónem.

Hospodářská reforma náměštského panství za Verdenbergů

Jan Křtitel z Verdenberga vystudoval práva, v praktickém životě se ale ještě více zabýval ekonomikou.¹⁰³ Jako pozemkový pán vypraco-

dou městečka Velké Biteše nebo s hrabětem Žampachem z Potnštejna. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína Slováčkovi z 20. 10. 1629, f. 225v.

[101] ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopisy Žerotína Magnovi, Kratzerovi, Forestovi, Ostašovskému a Stárkovi z 1. 9. a 15. 9. 1629, fol. 200v, 205, 210.

[102] ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), Dopis Žerotína Magnovi, fol. 216.

[103] Tato kapitola je pouze omezeně změněnou verzí stati KNOZ, T.: *Správní a hospodářská reforma na náměštském panství po roce 1628*. ČMM, 116, 1997, s. 137–154.

O hospodářské aktivitě Verdenbergů TERSCH, H.: *„Prudenter, sincere, constanter“ – Kanzler Verdenberg (1562 – 1648) und sein „Giornale“*. Unsere Heimat, 1995, Heft

val svébytný patrimonální hospodářský systém. Verdenbergův deník, který on sám nazval svojí mateřštinou „*Giornale*“, není kupodivu nikterak bohatý na osobní zápisky raně barokního kavalíra ani na zkušenosti vysoce postaveného politika-státního úředníka, nýbrž je vlastně chronologicky uspořádaným a poněkud subjektivizovaným záznamem o vrchnostenském hospodaření. Badatelé mohou navíc vedle Verdenbergova deníku využít i poměrně bohatě zachovaného účetního materiálu, mj. i knih obsahujících opisy smluv a plateb s jednotlivými vrchnostenskými zaměstnanci.¹⁰⁴ Verdenberg se v tomto zorném poli jeví být především velmi intenzivním hospodářem. Není divu, že se nabízí možnost přímého srovnání s výše sledovaným přece jen poněkud více extenzivním charakterem hospodaření Karla st. ze Žerotína.¹⁰⁵

Verdenberg hned po koupi trojice panství Náměšť, Rosice a Troubsko přistoupil k jejich ekonomické sanaci, spojené ovšem zároveň s upevněním sociální hierarchie na panství, známým zpravidla pod německým termínem „*Sozialdisziplinierung*“. Použil k tomu metody, jež si měl přibližně ve stejné době možnost úspěšně vyzkoušet také na svých panstvích v Rakousích a v Kraňsku.¹⁰⁶ V prvním kole svého plánu využil služeb „*Bestandleute*“, nájemců, jejichž úkolem bylo propojení vlastního a majitelova zájmu ozdravit ekonomiku panství. V tomto případě to byli nájemci Josef Forest a Ondřej z Ostašova. Podle toho, jakým způsobem se na oba nájemce obracel ve svých dopisech Karel st. ze Žerotína i jaký vztah k nim měl podle záznamů v deníku Verdenberg, lze předpokládat, že se jejich faktické postavení příliš nelišilo od postavení regentů nebo jiných vysokých vrchnos-

2, s. 82–111. TERSCH, H.: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650)*. Wien 1998, s. 641–644; SCHEICHL, A.: *Das Wirtschaften des Adels in Österreich in der Frühen Neuzeit*. Frühneuzeit-Info, 2, č. 1, 1991, s. 33–40.

(104) Deník Jana Křtitele z Verdenberga HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher *Giornale* (LIII) Bd. 37–39. V témže fondu se nacházejí i další rodinné a hospodářské materiály Verdenbergů, mj. listiny, rodinné materiály, soukromá korespondence, smlouvy s řemeslníky.

(105) O hospodářské politice Žerotínů ODLOŽILÍK, O.: *Karel st. ze Žerotína 1564–1636*. Praha 1936. Problém spočívá v tom, že autoři píší o osobnosti Karla st. ze Žerotína, se většinou opírají o studium jeho korespondence. Jen její malá část je ovšem věnována hospodářské problematice a tak je a priori zažit názor, že se Žerotín touto činností prakticky nezabýval.

(106) O panstvích Verdenberga jsme informováni z jeho titulatur, např. na jeho náhrobníku ve vídeňském kostele sv. Michaela. Byla to panství Grafenegg, Grafenwörth, Schönberg v Rakousích pod Enží, Peuerbach v Rakousích nad Enží, Oberstein (Stari Grad), Kreutz (Kříž) a Flödnig (Smledník) v Kraňsku, Náměšť, Rosice a Troubsko na Moravě, v Čechách po určitou dobu Kácov, pro dceru koupil panství Ledec.

tenských úředníků. Své pravomoci uplatňovali především v hospodářské sféře. Rozhodovali sice i o některých poddanských záležitostech, ale nejspíše pouze v zastoupení Verdenberga jako vrchnosti. Zúčastněné strany, včetně Valdštejna i Žerotína, věděly, že byl Forest Verdenbergem zplnomocněn k některým právním úkonům.¹⁰⁷ V této souvislosti není bez zajímavosti, že jeden z obou nájemců, Ondřej z Ostašova, byl až do podzimu 1628 úředníkem na židlochovickém panství, jež tehdy patřilo nejvyššímu pražskému purkrabímu a švagru Karla st. Žerotína Adamovi z Valdštejna, jenž při prodeji Náměště vystupoval jako Žerotínův svědek. Ostašovský se nejspíše tímto způsobem dostal k potřebným informacím i do Verdenbergovy blízkosti. Roku 1629 navíc Ostašovskému nechal císař Ferdinand II. vložit do moravských zemských desek statek Sádek, konfiskovaný předtím Zdeňkovi Brtnickému z Valdštejna. Společenský a ekonomický vzestup Ondřeje z Ostašova svědčí o tom, jak důležitou úlohu sehráli v přelomovém období mezi konfiskacemi a Obnoveným zřízením zemským úředníci, pocházející většinou z prostředí nižší šlechty, kteří se v pravou chvíli postavili na stranu císaře. D'Elvert o něm dokonce k roku 1629 hovoří jako o hejtmanu Znojemského kraje. Josef Forest do vydání Obnoveného zřízení zemského moravským zemským rentmistrem, roku 1629 se vzhledem k jeho konfesi uvažovalo o emigraci. Také jeho jméno se často objevovalo v kontextu majetkových přesunů v pobělohorské době, mimo jiné i v souvislosti s osobou Karla st. ze Žerotína.¹⁰⁸

(107) SCHEICHL, A.: *Das Wirtschaften des Adels in Österreich in der Frühen Neuzeit*. Frühneuzeit-Info, 1991, s. 33. Nájemcem na panství Flödnig byl Daniel Barbo. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, *Bebundene Bücher*, Bd. 39, Giornale (I), fol. 73v. O zplnomocnění Foresta SZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, Rodinný archiv Žerotínů, kn. 30 (ŽD 28), fol. 88.

(108) O Josefu Forestovi a Ondřeji z Ostašova (Ostešova) jsme poměrně dobře informováni z korespondence Karla st. ze Žerotína. SZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, Rodinný archiv Žerotínů, kn. 29 (ŽD 34) a kn. 30 (ŽD 28). Zde i informace o předchozím působení Ostašovského v Židlochovicích, fol.19v. Intabulace Sádku Ostašovskému ROHLÍK, M. (ED.): *Zemské desky moravské*. III. 1567–1641. *Brněnský kraj*. Praha 1957, s. 530. D'ELVERT, CH.: *Zur mährisch-schlesischen Adelsgeschichte. Die Grafen von Osteschau*. Notizen-Blatt, 1869, s. 85. Josef Forest (Foresta), patrně z Gurhau, byl příslušníkem rakouské rytířské rodiny, která ještě před Bílou horou žádala o inkolát na Moravě. Po Bílé hoře byl v cílech obchodních stycích s Karlem st. ze Žerotína. Pilnáček patrně myslí dvě rodiny - Forest a Foresta. PILNÁČEK, J.: *Staromoravští rodové*. Reprint Brno 1972, s. 428, 524, 538. Podle Kameníčka žádali Josef a Tobiáš Forestové z Gurhau roku 1618 zemský sněm o inkolát, nemohli být tehdy přijati kvůli malé účasti rytířů na sněmu. Bylo jim ale přislíbeno udělení inkolátu při nejbližší příležitosti. KAMENÍČEK, F.: *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. III. Brno 1905, s. 55. O funkci moravského zemského rentmistra, o Forestově finančních pohledávkách u císaře i o je-

Korespondence mezi Forestem, Ostašovským a Žerotínem z doby po roce 1628 je sice zachována, bohužel ale není k dispozici korespondence mezi nimi a Verdenbergem. Z tohoto důvodu dnes není dostatečně zřejmé, k jakým hospodářským opatřením nájemci přistoupili. Sám Verdenberg má ve svém deníku pochopitelnou tendenci vzbuzovat dojem, že vše důležité se stalo až po skončení působení nájemců, kdy převzal řízení panství on osobně. K tomu došlo roku 1631. Do tohoto období můžeme klást počátek druhé etapy hospodářské rekonstrukce panství, spočívající ve dvou bodech: V první řadě šlo o intenzifikaci hospodaření na panství, v druhé řadě o integrování této západomoravské državy mezi ostatní verdenberská panství, která vytvořila síť po celých habsburských dědičných zemích.¹⁰⁹

* * *

Intenzifikace patrimoniální ekonomiky se opírala o opatření ve vrchnostenské legislativě. Verdenberg vytvořil ze tří někdejších žerotínských panství jednotný celek, jenž podléhal jednomu regentovi. Byl i nadále vnitřně diferencovaný a na původních panstvích působila i nyní samostatná správní centra v čele s purkrabím, hejtmánem a úředníky. Ti v Rosicích a v Troubsku však měli pouze omezenější pravomoci. Harmonizaci v rámci všech verdenberských panství zajišťoval „*regent a hofmistr*“ Michael Holzmüller, jenž často zajižďel z Vidně či z Grafeneggu na Náměšť a dlouze zde pobýval. Stejně tak zde prováděl osobní vizitace i sám Jan Křtitel z Verdenberga.¹¹⁰

Hospodářské reformy se opíraly o jmenování četných nových úředníků na všech stupních, přesné vymezení jejich vzájemné hierarchie, kontrolu jejich činnosti a sankcionování případných přestupků. I sám Verdenberg se o své zaměstnance intenzivně zajímal: úředníky, s jejichž prací nebyl spokojen, neváhal okamžitě vyměnit. Za základ k činnosti všech úředních orgánů na panství je bezesporu možno považovat soubor vrchnostenských instrukcí z února roku 1632. První z nich byla adresována regentovi, druhá hejtmánovi a tře-

ho plánované emigraci, k níž ovšem nedošlo, MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Správa Moravy kardinálem Dietrichsteinem, kart. 142, č. 424 a kart. 162, č. 499.

(109) V téže době se Verdenberg ujal i hospodaření na Grafeneggu a byl jmenován do hraběcího stavu. Jeho jmenování AVA WIEN, ADELSARCHIV, Verdenberg, Johann Baptist, Grafenstand, Regensburg 7. November 1630. Roku 1631 založil svůj „*Giornale*“, jeho předchozí text byl doplněn zpětně.

(110) Titulatura Michaela Holzmüllera ve smlouvě na koupi dvora Křepov (Kreplitz), HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, fol. 136v.

tí důchodnímu písaři. Jejich obsah však vymezila kompetence i dalším vrchnostenským úředníkům a zaměstnancům: purkrabímu, obročnímu, vinopalníku, fišmistru, rychtáři a konšelům.¹¹¹

Povinnosti regenta lze shrnout do několika zásadních bodů. V první řadě měl vést všechny úředníky i poddané na svěřených panstvích „*k pravé katolické víře*“. Není známo, že by Verdenberg postupoval vůči někdejším Žerotínovým poddaným v náboženských otázkách nějak zvláště restriktivně. Zřejmě alespoň fakticky musel brát ohled na silnou bratrskou tradici a v prvních letech i na Žerotínův vliv u císaře Ferdinanda II. Regentovi proto alespoň poručil dohlížet na návštěvu bohoslužeb a na zřízení a provozování katolických škol pro mládež. Nechal dát do pořádku farní obvody, dosadil nové faráře a opravil kostely. Podobnou jednotící úlohu jako katolické náboženství mělo ostatně hrát také zavedení němčiny coby jediného úředního jazyka. Úřadování v němčině se opět zavádělo spíše postupně a na náměštském panství i nadále zůstávali čeští úředníci. Ti již z praktických důvodů museli úřadovat ve styku s poddanými, neznalými němčiny, česky. Přesto přikazovala instrukce regentovi, aby byly veškeré úřední materiály na úrovni moravské verdenberské državy vyhotovovány výhradně v německém jazyku.

Regentovi byla vyhrazena takřka absolutní pravomoc ve vztahu k poddaným. Především se to týkalo soudní moci. Regent měl právo poddané „*spravedlivě porovnávat*“. Měl právo poddané přijímat do poddanství nebo z něj propouštět. Svatby mimo panství přitom měly být omezeny na naprosté minimum. Verdenberg se tak chtěl jednou pro vždy vyhnout různým sporům o dědictví a věna, jaké známe z předchozího období v hojném počtu.

V hospodářských záležitostech měl regent nejvyšší výkonnou a zároveň kontrolní funkci. Byla mu podřízena celá výše zmíněná hierarchie úředníků a panských zaměstnanců, jež měl při zanedbání povinností právo pokutovat nebo dokonce fyzicky trestat. Kontrola jejich činnosti a zároveň i chování poddaných spočívalo v regentově povinnosti neustále objíždět všechna panství, navštěvovat městečka a vesnice, včetně poplužních dvorů. Týkalo se to jak poddanských majetků, např. řádného dodržování termínů a výše poddanských dá-

(111) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Kartons, Schachtel 644, Verschiedene Herrschaften, Namiest, Instruction. Strukturu vrchnostenských úředníků počátkem 17. stol. srovnej ČERNÝ, V.: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930. Analogická byla situace na liechtensteinských panstvích. O tom WINKELBAUER, T.: *Haklich und der Korruption unterworfen. Die Verwaltung der liechtensteinischen Herrschaften und Güter im 17. und 18. Jahrhundert*. In: OBERHAMMER, E. (ED.): *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel*. Wien-München 1990, s. 86-114.

vek, jakož i manipulace s poddanskými penězi. Regent měl vždy jeden z klíčů od sirotčí truhlice. Samozřejmě dohlížel na fungování velkostatku. Každého půl roku měl regent vypracovat přehledné vyúčtování o „ekonomických úspěších“ v oblasti pěstování obilí, chovu dobytka, produkce pálenky, vína a piva a chovu ryb. Jako podklad mu měly vedle osobních kontaktů sloužit i týdenní a měsíční účetní výkazy, vypracované purkrabími a důchodními písaři. Ti se každou neděli odpoledne s regentem scházeli k poradě na zámku v Náměšti. Vznikla-li škoda, musela být okamžitě pod hrozbou trestu nahrazena. O všem měla být samozřejmě informována „*Jeho Hraběcí Milost*“.

Regent byl odpovědný i za to, aby byli jemu podřízeni úředníci a zaměstnanci ve svém oboru řádně proškoleni a aby byli znali věci. Jeden z úředníků na panství měl být např. vybrán a speciálně proškolen k vedení register o hospodaření s vínem. Že to byla činnost považovaná za obzvláště důležitou, svědčí skutečnost, že na ni měl hejtmán vystavit pracovní smlouvu (či jakýsi atest o absolvování školení) v podobě řezané cedule. Těmto osobám potom přínáležela i povinnost spravovat šenkovní domy. Na panství nesměla být šenkována cizí vína, pálenka ani pivo.

Podobně přebíral regent vrchní pravomoc a dohled nad ostatní vrchnostenskou výrobou. Především se to týkalo vaření piva. I v tomto případě měl hlavně předcházet možnosti vzniku hospodářských škod, v pivovarech a ve mlýnech měl např. kontrolovat opatření, zabráňující vzniku požáru. Budovy měly doškové střechy a při výrobě docházelo k manipulaci s otevřeným ohněm. Stejně tak měl ale dohlížet na prodej produktů, včetně přímusů. Důchodní písaři byli povinováni na každý prodej vystavit řezanou ceduli, popř. kvitanci, a vše zapsat do účetních knih. Peníze, utržené v pivovarech, měly být podle speciálního řádu každodenně odváděny. Regentovi úředníci – hejtmán, purkrabí a důchodní písař – měli navíc visitovat krčmy a dohlížet na správnou míru a cenu piva. V případě zjištěných nesrovnalostí bývali krčmáři odměněni třiceti ranami holi.

Další část regentových pravomocí a povinností se týkala lesního a vodního hospodářství. V lesích náměštského panství a především v oborách při zámcích v Náměšti a v Rosicích se směla lovit zvěř pouze na zvláštní povolení vrchnosti, a to jen v době honů. Dřevo mělo být využito ve vrchnostenských podnicích, zbylé se smělo pod regentovým dohledem prodat. Podobně pečlivě měl regent dohlížet spolu s hejtmánem a purkrabím na chov ryb, jeden z nejdůležitějších vývozních artiklů z verdenberských moravských statků.

Adekvátně s kompetencemi regenta byly formulovány i pravomoci a úkoly hejtmánů a důchodních písařů, pro něž byly rovněž vydány

zvláštní instrukce. Hejtman měl bydlet na zámku a starat se o hospodářství přísně podle pokynů regenta, jemuž byl bezprostředně podřízen. Ve finančních záležitostech mu byl naopak k ruce důchodní písař. Výslovně mu bylo zakázáno vydávat samostatně jakákoliv rozhodnutí ve vztahu k poddaným, jako je přijímání nebo propouštění z poddanství, povolování svateb apod. To bylo vyhrazeno jedině regentovi.

Naproti tomu do sféry hejtmanovy činnosti patřil dohled nad rybníčním hospodařením, produkcí pivovarů, mlýnů, dvorů a dalších podniků velkostatku. Hejtman musel dobře znát veškeré rybníky a postarat se o sezónní výlovy rybníků plodových. Veškeré prodeje nadbytečného produktu mohl ovšem opět uskutečnit pouze se svolením regenta. Podobně byly rozděleny jejich pravomoci v pivovarnictví a při správě poplužních dvorů. Zajišťoval smlouvy se řemeslníky, veškeré opravy a údržbářské práce na zámku i na velkostatku. Spolu s důchodním písařem vybíral všechny císařské a zemské platy, na něž měly být poddaným vystavovány přesně vyúčtované kvitance. Podobně jako regent měl i hejtman vykonávat časté visitační cesty, a to pravidelně každý týden. Pouze ve výjimečných případech mu instrukce povolovala je uskutečňovat jen ve čtrnáctidenním intervalu. To byla zároveň lhůta, v níž musel hejtman provádět pravidelné vyúčtování hospodaření na poplužních dvorech a na poddanských usedlostech. V případě prodeje obilí se vyúčtování zapisovalo na „*týdenní cedule*“. Při zpracování obilí ve mlýnech si mohl vzít k ruce obročního a dva koňšely, aby mu pomáhali s kontrolou.

Všechna zjištěná data byl hejtman povinen předkládat regentovi. Byl mu ovšem podřízen nejen v hospodářské sféře, ale i osobně. Bez regentova svolení nesměl například ani opustit panství v soukromých záležitostech. Závěrečný artikul instrukce adresované hejtmanovi potom tomuto úředníku stanoví, že má veškeré své úkoly vykonávat s obzvláštní pílí a ve prospěch vrchnosti a panství. Nemá se omezit pouze na literu zákona, nýbrž má z vlastní iniciativy sledovat i to, co není v textu instrukce přímo vysloveno. Tak může předejít nejrušnější škodám. Na základě pilnosti mu ostatně také bude vyplácena mzda a zaslouží si chválu nebo kritiku vrchnosti.

Poslední ze série instrukcí, vydaných Verdenbergem pro jeho moravská panství v únoru 1632, byla určena důchodnímu písaři. Z uvedených instrukcí je nejkratší – skládá se z pouhých jedenácti artikulů. Vymezuje písařovy pravomoci a podřízenost ve vztahu k regentovi a hejtmanovi. Zásadním úkolem důchodního písaře bylo zpracovávat veškerý účetní materiál. Podobně jako v instrukcích pro regenta a hejtmana, i písaři zdůrazňuje Verdenberg význam přesného účetnictví. Nesměl provádět žádné finanční operace, jež by nebyly

podloženy v účetním materiálu a na něž by nebyly vystaveny kvitan-
ce. Hotové peníze měly být vykázány regentovi a měly být uloženy
v kase, od níž má jeden klíč regent a druhý důchodní písař. Mezi dal-
ší povinnosti písaře patřily pravidelné visitace pivovarů, které měly
předcházet případným podvodům ze strany pivovarníků. Stanovoval
cenu piva a zabraňoval tak vzájemným domluvám mezi sládkem
a zákazníkem. Stejně tak určoval ceny v panských šenkovních do-
mech. Analogické úkoly zastával písař i při výrobě piva či prodeji pá-
lenky a vína, při vybírání desátku, výlovu rybníků, prodeji dřeva.
*„Summa summarum: Důchodní písař má dbát na veškeré peníze Jeho
hraběcí milosti s co největší pílí, jak je mu rozkázáno, každý týden má
podávat zprávy regentovi.“*

* * *

Současně s legislativní úpravou hospodářské správy panství byla
Verdenbergem nově zorganizována také farní správa. Jak bylo při-
pomenuto, Verdenberg byl již při koupi panství zavázán Karlem st.
ze Žerotína, aby náměšťští poddaní, resp. někdejší nebo i současní
Žerotinovi služebníci, vzhledem ke své starobylé tradici nebyli posti-
ženi protireformací.¹¹² I přesto Jan Křtitel z Verdenberga použil slu-
žeb katolického náboženství k prosazení také těch principů absolu-
tismu, které předpokládaly sjednocení poddaných s náboženstvím
vrchnosti. Prakticky ihned po převzetí panství z hospodářské správy
Foresta a Ostašovského nechal Verdenberg nově vymezit farní ob-
vody. Byly opravovány kostely. Náměšťský farní kostel byl nově vy-
stavěn ve „verdenberském“ stylu raného baroka. Nejspíše bylo na-
stupující vrchnosti jasné, že spíše nežli nátlak na poddané poslouží
k rekatolizaci vnesení řádu a podpora vnějších znaků přicházejícího
kulturního stylu. O tom, jak byla farní správa na panství organizová-
na, se dozvídáme ze seznamů obilních desátků, jež se zachovaly pro
léta 1634 - 1636. Panství tehdy bylo rozděleno do tří farností.¹¹³

V první z nich stálo pět kostelů, k nimž přináleželo vždy několik
osad: Náměšť (Náměšť, Ocmanice, Zahrádka), Koněšín (Koněšín,

(112) O zavázání Verdenberga k ohledu na náboženství poddaných SZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, Kopiař českých listů, kn. 30 (ŽD 28), Listy Václavu Hynalovi z Kornic z 17. 9. 1629 a Janu Jakubu Magnovi z 4. 10. 1629, fol. 205v, 216. Při prodeji a správě jednotlivých panství Karla st. ze Žerotína se např. řeší hle-
dání katolických úředníků pro žerotínské statky, popř. možnost ponechání služebníků
nekatolických.

(113) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Kartons, Schachtel 644, Verschiedene Herrs-
chaften, Namiest, Schatzung Geehrten Getraid.

Smrk, Kozlany), Hartvíkovice (Hartvíkovice, Sedlec, Popůvky, Třesov), Včenice (Včenice, Okarec, Častotice, Třesov, Studenec, Pozdařín, Pyšel) a Naloučany (Naloučany, Zahrádka, Vaneč). Celý tento veliký obvod měl na starosti farář z Náměště nad Oslavou. V rámci probíhající reformy také zanikly někdejší bratrské fary, např. v Naloučanech byla až do třicetileté války fara a ještě roku 1625 zde žil bratrský kazatel. Až s verdenberskou reformou se ze zdejšího kostela sv. Jakuba stal kostel filiální. Verdenberg asi neměl k dispozici dostatek kněží, takže musel farní správu na svém panství co nejvíce zracionalizovat.¹¹⁴

Druhý farní obvod byl spravován farářem sídlícím v Mohelně. Do jeho správy náležely kostely v Mohelně (Mohelno, Lhánice, Kramolín, Kladeruby), v Březniku (Březník, Kuroslepy, Zňátky), v Kralicích (Kralice, Lhotice, Jakubov) a v Jinošově (Jinošov, Jedov, Hluboké, Krokošín, Otradice, Pucov).

Poslední třetí farní obvod měl pouze dva kostely. První z nich se nacházel v Heřmanově a druhý v (Německých) Kninicích.¹¹⁵

Je nepochybné, že Verdenbergové patřili ve své době k velkým mecenášům církevního umění, architektury a kultury. Jana Křitele z Verdenberga bychom v jeho donátorské aktivitě mohli klidně srovnat s takovými jmény, jako byla jména Karla z Liechtensteina, Františka z Dietrichsteina, Albrechta z Valdštejna nebo třeba Michaela Adolfa z Althannu.¹¹⁶ Pravda ovšem je, že z typu pramene, jakým je zápis desátků, nejsou duchovní impulzy mecenátu dostatečně patrné. Naopak z něho ale vyplývá, jak byla podobná reorganizace farní správy v souvislosti s celkovou rekonstrukcí panství. Do farní správy byl tímto způsobem především zaveden řád ve smyslu terminů „*Bürokratisierung*“ a „*Sozialdisziplinierung*“. Faráři se stali svého druhu vrchnostenskými úředníky, kteří dohlíželi nejen na náboženskou disciplínu poddaných, ale především od nich vybírali poměrně

(114) O kostele v Naloučanech HOSÁK, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha 1938, s. 146.

(115) V archivních materiálech důsledně používána jména osad Hermanschlag/Hermanschlag a Kynice/Kinitz. V případě Kninic šlo o statek Německé Kninice (dnes Miroslavské), který ležel mimo vlastní jádro náměštského panství a k Náměšti náležel od 2. poloviny 16. stol. do roku 1799.

(116) O mecenášské a umělecké aktivitě Verdenbergů především TIETZE, H.: *Die Sammlungen des Schlosses Grafenegg*. Österreichische Kunsttopographie. I. Beiheft. Wien 1908; SKALECKI, G.: *Die deutsche Architektur in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges*, Regensburg 1989, s. 194; FIDLER, P.: *Architektur des Seicento in Österreich. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises*. Innsbruck 1990, s. 72-75; KNOZ, T.: *Renaissance a manýrismus na zámku v Rosicích*. Rosice 1996, s. 98-100.

vysoké desátky. Jejich výnos ovšem nezůstával farářům samotným, ti ho naopak museli odevzdávat vrchnosti. Od ní potom přijímali poměrně omezený stálý plat, který se skládal z peněžní částky a deputátu. Jeho velikost není v samotném rozpisu určena, pouze v případě nejmenší heřmanovské farnosti bezpečně víme, že činila pouhých 40 zlatých. V největší náměštské farnosti to ovšem mohlo být až několikanásobně více. Pokud jsou čísla, z nichž vycházíme, relevantní, mohla jeho mzda přesahovat částku 300 zlatých.¹¹⁷

Jedním ze zásadních cílů reformy bylo nepochybně dosažení nového příjmu pro vrchnost. Čistý výnos z desátků představoval roku 1634 v Náměšti 1.206 zl., v Mohelně 767 zl. a v Heřmanově 94 zl. Celkový výnos desátků z náměštského panství činil tedy toho roku asi 2.068 zlatých. Bohužel vzhledem k nedostatku analogických pramenů pro panství Rosice a Troubsko není možno statisticky vyhodnotit výnos desátku z celé Verdenbergovy moravské državy. I tak je ovšem jasné, jakým směrem postupovala hospodářská intenzifikace na panství ve srovnání s žerotínskou érou. Nic na tom nemění ani skutečnost, že výnos z desátku silně kolísal a v následujících dvou letech dosahoval spíše nižších hodnot.

O tom, jak působily zmíněné správní reformy v hospodářské praxi, se dozvídáme především z Verdenbergova deníku. Všechna získaná moravská panství byla pevně začleněna do podivuhodně budované struktury jeho držav, rozkládajících se po celém území dědičných habsburských zemí, od Kraňska a Gorice, přes centrum soustátí v Dolních Rakousích a ve Vídni, až do Čech a na Moravu. O Verdenbercích tak lze vcelku bez nadsázky hovořit jako o „federální šlechtě“, což se vzhledem k zájmům hraběte projevilo opět především v hospodářské sféře. Podle polohy patrimonium dokázali verdenberští specialisté rozhodnout o tom, které panství bude zaměřeno na jakou konkrétní produkci. Zemědělská i ostatní výroba v jednotlivých državách byla potom navzájem koordinována a zboží vyměňováno na rozlehlejší trhu, než jaké nabízela klasická předbělohorská dominia. Z Moravy tak do Rakous putovaly nejen hotové peníze, ale také dodávky ryb a vlny. Naopak z dolnorakouských panství vyvážel Verdenberg na Moravu především víno, částečně i obilí. Další znatelnou výhodou značné geografické roztržiténosti držav byla eliminace možnosti, že by v případě neúrody byl Verdenberg bezprostředně

(117) Celkové součty pro jednotlivá panství: Náměšť roku 1634 1.638 zl., 1635 633 zl., 1636 775 zl.; Mohelno 1634 767 zl., 1635 803 zl., 1636 711 zl.; Heřmanov a Kninice 1634 129+94 zl., 1635 81+119 zl., 1636 94+84 zl. Od tohoto základu byly ovšem odečítány částky na plat farářů, některé kostelní výdaje apod.

vystaven ekonomickému krachu. Takto si jednotlivé části jeho držav mohly i za rozsáhlé neúrody navzájem pomoci.

Celý tento systém byl potom postaven na koordinaci, kterou prováděl Michael Holzmüller. Byl to muž, jenž patřil k nejvěrnějším Verdenbergovým hospodářským úředníkům. Jeho postavení převyšovalo pozici regentů i jiných služebníků. Holzmüller sídlil ve Vidni, popř. na Grafeneggu. Nicméně mnoho času strávil putováním od Gorice až po Náměšť. To svědčí o úloze moravských patrimonií ve spektru Verdenbergových majetků. Ve visitační aktivitě ostatně za Holzmüllerem přilisi nezaostával ani samotný Verdenberg.¹¹⁸

Zároveň s koupí náměšťských panství roku 1628 se rozhodl císařský kancléř o jejich „polepšení“ přikoupením některých zajímavých hospodářských celků, jež doposud k panství nepatřily. Tak např. přikoupil několik vinohradů, nechal opravit velký rybník pod rosickým zámekem, koupil několik dvorů přináležejících k sousedním velkostatkům. Podle Verdenbergova vlastního zápisu činila úvodní investice do zvelebení moravské državy okolo 30.000 zlatých, jež je nutno připočítat ke kupní ceně. Mimo různé koupě je zde ale také zahrnuto vybudování velkého dvora v Náměšti, přestavba náměšťského kostela i zámku, a také koupě domu v městě Brně. Ke zlepšení pozice náměšťského panství patřilo i povýšení Náměště na městečko a celého panství na hrabství, které roku 1632 prosadil Verdenberg u panovníka.¹¹⁹

Po roce 1631, kdy od Foresta a Ostašovského převzal svá panství opět Verdenberg, narůstá kvantita i kvalita informací o nich.¹²⁰ Ukazuje se, že se jeho správní reforma neomezila pouze na vydání patřičných legislativních aktů, nýbrž že byl kladen silný důraz i na jejich prosazení v praxi. Verdenberg i Holzmüller osobně dbali na kvalitní

(118) S Michaelem Holzmüllerem dokonce na počátku 30. let 17. stol. jednal i samotný Karel st. ze Žerotina o platbách za jeho někdejší statky.

(119) Zápis z roku 1628 v *Giornale* o „polepšení“ panství je dodatečně dopisován patrně roku 1631. Proto není zcela jisté, nakolik ke všem polepšením došlo skutečně okamžitě po koupi panství. Některé poznámky totiž naznačují, že k některým koupím či ekonomickým zásahům došlo později nebo vůbec ne. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, *Gebundene Bücher, Giornale (I)*, Bd. 39, nefoliovaná část. Povýšení Verdenbergů do hraběcího stavu AVA WIEN, ADELSARCHIV, Verdenberg, Johann Baptist, Grafenstand, 7. November 1630, o povýšení Náměště na městečko a panství na hrabství DVORSKÝ, F.: *Vlastivěda moravská. Náměšťský okres*. Brno 1908, s. 85–86.

(120) Od roku 1633 začíná Verdenberg psát svůj „Giornale“, popis předchozích let je doplněn zpětně, proto narůstá i kvalita a přesnost informací. Podrobný rozbor TERSCH, H.: „*Prudenter, sincere, constanter.*“ *Kanzelar Verdenberg (1582–1648) und sein „Giornale“*. *Unsere Heimat*, 1995, č. 2, s. 92–95 a TERSCH, H.: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650)*. Wien 1998, s. 641–644.

vykonávání všech úřadů. Verdenberg přijel poprvé do Náměště v červnu 1633, aby zde osobně provedl visitaci kostelů. Právě tehdy patrně proběhla výše zmiňovaná reforma farní správy a Verdenberg také vydatně investoval do opravy kostelů a nákupu jejich liturgického a uměleckého vybavení.

Pokud jde o osobní dohled na úředníky, Jan Křtitel z Verdenberga již od počátku požadoval jejich absolutní oddanost a vysokou výkonnost. Jestliže nebyl s jejich službou spokojen, neváhal je propustit a na jejich místo dosadit nové osoby. Na počátku zřejmě alespoň z části využíval služeb původních úředníků Karla st. ze Žerotína. Minimálně to víme o Janu Stárkovi, někdejším žerotínském písaři na Brandýse, který se do verdenberského aparátu dostal díky přimluvě svého někdejšího pána. O službu u Verdenberga projevil zájem i Jan Kuchař, jehož si původně Žerotín vymínil při prodeji, ale byl ochoten se ho vzdát ve prospěch kancléře. Ze žerotínských služeb také s určitostí přešel i rosický purkrabí Jan Čert, jmenovaný jak ve starší Žerotínově korespondenci, tak i ve Verdenbergově „*Giornale*“.¹²¹ Také jména udávaná k červenci roku 1633 znějí povětšinou česky. Hejtmanem v Náměšti byl tehdy Bartoloměj Krnovský (Karnowsky),¹²² důchodním písařem Jiří Leopold Straškovský, vrchním purkrabím zmiňovaný Jan Čert (Zerth), obročním byl Pavel Pavlovský (Palowsky). Na Rosicích působil jako purkrabí Pavel Honek, jako důchodní písař Havel Sleškovský. Ostatní jména sice znějí německy – nižším purkrabím na Náměšti byl Tobiáš Ebner a obročním v Rosicích Jakub Absolon Waldreuter – ani to ovšem vzhledem ke známému národnostnímu promíchání obyvatelstva nic neznamená.¹²³

V každém případě projevil Verdenberg s prací tohoto týmu nespokojenost již při uváděné letní návštěvě roku 1633. Musel jim dokonce připomenout text teprve rok staré instrukce a vytknout nedostatek pile i věrnosti, mj. při pravidelném měsíčním vykazování peněz a činnosti, stanoveném právě onou instrukcí. Se svými moravskými úředníky zůstal Verdenberg ve stálém styku, a to i v době, kdy

(121) O snaze Jana Stárka a Jana Kuchaře uplatnit se ve službě na Náměšti ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, Rodinný archiv Žerotínů, kn. 30, fol. 210 a 210v. Purkrabí Čert je jmenován v dopise Karla staršího úředníku na Náměšti z 10. 2. 1622. MZA BRNO, SBIRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotína, č. 755, fol. 27.

(122) V prvním seznamu úředníků uvedeno jméno hejtmana Albrecht Karnowsky, dále už ale vždy důsledně Bartoloměj, Bartolomeus, Barhtolus. Bartoloměj Karnowsky je v téže době (září 1629) jmenován i v žerotínské korespondenci. ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, kn. 30 (ŽD 28), fol. 208v.

(123) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECCG, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, fol. 10v-11.

byl na delších cestách, např. když v létě 1636 doprovázel císaře na cestě do Lince a Řezna.¹²⁴

Do dalších závažných problémů se dostali náměššští úředníci při následující delší návštěvě své vrchnosti na Moravě. Verdenberg byl nejspíše přísným zaměstnavatelem a každý jeho příjezd museli úředníci očekávat se značnými obavami. Bylo tomu tak i 4. listopadu 1637, kdy se kancléř přijel zúčastnit položení „*prvního kamene*“ nově budovaného kostela na náměstí svého rezidenčního městečka. Tehdy si zavolal náměššského hejtmana Bartoloměje Krnovského, aby s ním vyřešil záležitost údajného porušení povinnosti. Krnovský měl mj. na panství v Rosicích přes zákaz vrchnosti střílet černou i červenou zvěř, navíc kryl některé vážné kriminální delikty. Na panství se měly podle Verdenberga dít i „*další excesy a projevy nevěrnosti*“. Verdenberg se jal celou věc osobně vyšetřovat a viníci byli nakonec potrestáni vězením.¹²⁵

Novým vrchním hejtmánem náměššských panství se potom k 1. prosinci téhož roku 1637 stal Jan Štěpán Pichler. I toho Verdenberg zavázal zvláštními povinnostmi a seznámil se zněním platné instrukce. Při přijetí mu byl stanoven plat 30 zlatých rýnských ročně a následující naturalie: 10 věder vína a 2 vědra piva týdně, 3 libry masa týdně, 15 špichů soli ročně, 35 mázů sádla, 30 liber sýra, 35 liber vosku, 2 prasata, 4 ovce, 4 husy, 90 kuřat, 10 kop vajec, 2 kopy kaprů, 2 centnéře štik, 1 džber malých ryb, zeli, pivní ocet podle ceny a potřeby, 5 měric pšenice, 50 měric žita, 104 měrice ovsa pro dva koně, 2 měrice hrachu, 4 měrice prosa, 2 měrice šipků.

Přísný a šetrný Verdenberg byl jistě rozezlený, že musí řešit celý komplikovaný případ a také že ho tento nový hejtmán stojí na platě podstatně více, nežli dosavadní hejtmán Krnovský. Pichler si totiž nechal vyplácet na hotových penězích o 184 zl. rýn., na naturalíích pak o 15 liber masa, o 3 husy a půl centnéře štik, o 1 měrici pšenice a 5 měric žita více. Verdenberg vypočítal, že celkový rozdíl mezi platem Krnovského a Pichlera činil v přepočtu na hotové peníze 234 rýnských zlatých.¹²⁶

(124) Při cestě do Řezna byl Verdenberg o stavu moravských panství pravidelně informován Holzmüllerem. Stejně tak tomu bylo, když Verdenberg cestoval v dubnu 1645 do Kreutzu, HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (III), Bd. 38, fol. 120–130, 82–102.

(125) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, fol. 180–182.

(126) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (I), Bd. 39, neofiovaná část.

Současně s výměnou náměšťského hejtmána přistoupil Jan Křitel z Verdenberga také k výměně některých úředníků na Rosicích pro jejich údajnou nedbalost a malou věrnost v administrativní i další činnosti. Tak byl vyměněn rosický purkrabí Pavel Honek i důchodní písař Havel Sleškovský. Verdenberg se snažil správu racionalizovat, proto spojil oba purkrabské úřady. Vrchní purkrabí na Náměstí Jan Čert měl napříště spravovat také rosické purkrabství a měl mít zodpovědnost za všechny písaře.¹²⁷ Jan Čert skutečně ve svém úřadu vystupoval od počátku velmi aktivně. Již několik dní po svém ustanovení podal zprávu do Vídně, že je schopen v krátké době odeslat zásilku ryb z Kniníc. V každém případě byla provedená změna dalším krokem v centralizaci správy někdejších tři zcela samostatných žerotinských panství (byť Troubsko mělo přece jen poněkud omezenou samostatnost i v době Žerotínů). Navíc je možné, že personální změny, provedené Verdenbergem na jednotlivých úřednických postech na sklonku roku 1637, byly ještě rozsáhlejší, neboť ihned v následujícím zápisu v „*Giornale*“ hovoří Verdenberg o bližšie nespecifikovaných „*nových úřednicích z Náměště*“.

Další personální změna mezi úředníky náměšťského patrimonía nastala v listopadu 1639. Michael Holzmüller tehdy oznámil Verdenbergovi, že dosavadní náměšťský hejtman Pichler požádal o propuštění z funkce. Holzmüller zároveň navrhl jeho případného nástupce. Prakticky zároveň se objevuje jméno rentmistra (a snad i hejtmána) Seidlera, ale také jméno Jana Crivelliho.¹²⁸ Zdá se, že to byl pro danou chvíli konec s převratnými personálními změnami. Verdenberg totiž přijel do Náměště a na Rosice v říjnu 1640 a pobýval zde až do března následujícího roku. Ze zápisů je zřejmé, že během svého pobytu jednal se všemi svými úředníky. K projevům vrchnostenské nespokojenosti nebo dokonce hněvu již tentokráte nedošlo. Od března 1641 se pouze ještě začínáme setkávat se jménem Šimona Schmidta, obchodníka ve Vídni, jehož Verdenberg označoval pojmem „*mein Secretario*“.

* * *

Jak již bylo výše zmíněno, reforma a stabilizace správní struktury byla předpokladem pro intenzifikaci hospodaření na velkostatku. Podobně jako kdysi Žerotín, také Verdenberg spotřebovával velké množství peněz na osobní a rodovou reprezentaci, na církevní a kulturní mecenát, na politickou činnost. Část těchto potřeb pokrývala

(127) Jméno purkrabího psáno variantně Zert, Zerth, Cert.

(128) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (II), Bd. 37, fol. 114.

mzda, plynoucí z jeho funkce na císařském dvoře, nicméně větší část měla původ ve výnosu hospodářství.

Verdenberský velkostatek na Moravě těžil hlavně z prodeje vlny a ryb. Tedy produkty chovu ovcí a rybníkářství. Vedle toho vrchnost vydělávala na dvorovém hospodaření, výnosu stálých platů a desátků poddaných, resp. výběru mýta ve Velké Bíteši a v Náměšti.

Ovce se na Moravě chovaly tradičně a tomuto druhu podnikání se věnovaly i Žerotínové. Samotný Verdenberg zřejmě příliš nezasaňoval do vlastního chovu, to nechal na svých vrchnostenských úřednících. Jak dosvědčuje jeho poznámka z roku 1647, zajímal se o to více o prodej vlny a jeho výnos. Na Náměšti a v Rosicích byly tehdy chovány celkem 3.884 ovce, což bylo údajně více než na jeho rakouských panstvích.¹²⁹ Jednotlivé příjmy byly příliš proměnlivé, než aby z nich bylo možno vyčíst konkrétní údaje o velikosti verdenberského chovu ovcí. Výnosy se pohybovaly se mezi 600 a 1.500 zlatých. V dubnu roku 1639 se v Jihlavě prodala vlna za rekordních 4.982 zlatých. Vlna byla uplatňována u obchodníků a soukeníků v Brně, v Jihlavě i ve Vídni. Prodej zpravidla zprostředkoval Holzmüller nebo náměšťský hejtman. Dále se v této souvislosti setkáváme se jmény verdenberského brněnského „*secretaria*“ Filipa Heinricha a obchodníků Solomona Steynera a Martina Jošta. Obecně se obvykle hovoří o „*židovských obchodnících*“. Výnosy z prodeje vlny byly přitom používány k nejrůznějším účelům. Byla z nich například uspokojována zvýšená finanční spotřeba peněz při svatbě Verdenbergovy dcery Marie Cecílie, ale také při výstavbě sakrálních objektů.¹³⁰

(129) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale (III), Bd. 38, fol. 162.

(130) SCHEICHL, A.: *Das Wirtschaften des Adels in Österreich in der Frühen Neuzeit*. Frühneuzeit-Info, 2, 1991, č. 1, s. 33–40. Obecněji o chovu ovcí v českých zemích v předbělohorské a bělohorské době MÍKA, A.: *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha 1960, s. 47–49. Již během 16. století vznikl o chovu ovcí teoretický spis, vtištěn byl roku 1561. ALEŠ KNOBLOCH Z PIRNSDORFU: *Návod k chovu dobytka ovčího*. In: KALOUSEK, J. (ED.): *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český 22, Praha 1905, s. 188. Problematika chovu ovcí a rybníkářství se na přelomu 50. a 60. let stala předmětem debaty o tzv. prvotní akumulaci kapitálu. VÁLKA, J.: *Studie k výrobní struktuře feudálního velkostatku v 17. století*. ČMM, 1956, s. 131–153; JAROŠ, M.: *K problému studia tzv. akumulace kapitálu v našich dějinách*. ČsČH, 4, 1956, s. 447–462; JANÁČEK, J.: *K článku Miroslava Jaroše o procesu tzv. původní akumulace kapitálu v našich dějinách*. ČsČH, 4, 1956, s. 454–458; VÁLKA, J.: *K otázce projevů původní akumulace kapitálu v Čechách a na Moravě v 16. století*. Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, C 3, 1956, s. 103–122; TOMAS, J.: *K diskusi o procesu tzv. původní akumulace kapitálu v našich dějinách*. ČsČH, 5, 1957, s. 542–548; VÁLKA, J.: *Druhé nevolnictví a původní akumulace kapitálu v 16. století*. ČsČH, 6, 1958, viz. poznámka č. 6 kapitola Úvod.

O rybolovu deník Jana Křtitele z Verdenberga informuje o něco podrobněji. Na prodej ryb byla podepsána smlouva s vídeňským obchodníkem Šimonem Schmidtem. Podle přehledu rybníků a jejich užitku, který nechal Verdenberg vypracovat v listopadu 1637, bylo tehdy na náměšťském panství vyloveno celkem dvanáct panských rybníků: Ploc, Vytopil, Jestřabec, Kolchikovský, Poulik, Netušil, Kralický, Starý Studenecký, Malý Dubovec, Mišník. Na rosickém panství jsou připomínány tři rybníky: Nový Omický, Tetčický, Ostrovačický.¹³¹ Verdenberg si byl nepochybně dobře vědom významu rybníkářství na svých panstvích. Proto dal snad hned roku 1628 opravovat rybník pod rosickým zámekem. Další velká revize rybníků byla provedena roku 1645 a bylo tehdy rozhodnuto o bezodkladné rekonstrukci Tetčického rybníka, postupně měly být ale opraveny rybníky všechny. Jak to vypadalo s opravami rybníků v praxi, není možno zjistit. Lze jediné říci, že ačkoliv byla oprava Zámeckého rybníka v Rosicích ohlášena již roku 1628 a podle zápisu v deníku na ni bylo dokonce vydáno 2.000 zlatých, v soupisu z roku 1637 se se o tomto rybníku nehovoří.

Ryby na prodej bývají v materiálech rozděleny podle původu: z Náměště, Rosic nebo Kninic. Jindy se hovoří obecně o „rybách a rybolovu na Moravě“. Odbyt našly ryby, tříděné pro obchodní účely na malé a velké (někdy byly zvláště prodávány kapři) povětšinou ve Vídni prostřednictvím Šimona Schmidta. Zpravidla se v největších množstvích uplatnily na vánočních trzích, takže byla většina obchodů uzavřena po podzimních výloveh v listopadu nebo v prosinci. K závěru roku tak mohli úředníci vykázat celkový výnos. S výjimkou roku 1643, kdy se hovořilo o velkých ztrátách, se roční zisk pohyboval obvykle v rozmezí pěti a sedmi tisíc zlatých. Přestože se tedy ryby prodávaly nejvíce před Vánocemi, prosadil je Šimon Schmidt na vídeňském trhu i v jiných obdobích roku, takřka pravidelně na jaře. Verdenberg byl se službami Šimona Schmidta nepochybně velmi spokojen, neboť z výnosu prodeje ryb mohl nejednou zaplatit celou svou moravskou kontribuci a ještě mu zůstal značný zisk. Schmidtovi proto byla smlouva na prodej ryb dvakrát prodloužena (1640 a 1644) a ještě ji v pozdějších letech rozšířil na prodej ryb z panství Peuerbach v Ra-

[131] Jméno dvanáctého rybníku je v materiálech chybí, je označen pouze jako „Teuch“. Rybníky Vytopil, Jestřabec dnes neexistují. Rovněž na Rosicku dnes není žádný ze zmiňovaných rybníků. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Giornale, Bd. 39, fol. 187. Ve Verdenbergově seznamu chybí jména některých rybníků náměšťského a rosického panství, uváděná v žerotínské korespondenci. MZA BRNO, SBÍRKA RUKOPISŮ, G 10, Kopiář Karla st. ze Žerotina, č. 755, rybník v Hermanšlaku, fol. 38v-39, rybník Obora, fol. 45-45v, rybník Rozsocháč, fol. 45v-46v.

kousích nad Enží. I přesto se ovšem verdenberští úředníci pokoušeli uplatnit ryby také mimo Videň, na trzích v Brně a ve Znojmě.¹³²

Chov ovcí a ryb byl nejvýznamnějším odvětvím verdenberského hospodářství, vedle něj ovšem velkostatek produkoval i další důležité komodity. Na prvním místě stálo obilí a jeho vývoz. To bylo samozřejmě pěstováno na všech verdenberských statcích po celé střední Evropě. Jeho produkce jistě sloužila především pro místní trh a zpracování ve vrchnostenských mlýnech. Nicméně bylo nutno si mezi jednotlivými celky navzájem vypomáhat. Navíc část peněz za obilí putovala prostřednictvím Holzmüllera, popř. prostřednictvím moravského vrchnostenského rentovního úřadu, do verdenberských centrálních fondů ve Vidni a na Grafeneggu.¹³³

Intenzivně se obchodovalo také s vínem. Zde šlo hlavně o jednostranný obchod z vinogradů na slunných stránkách nad Dunajem směrem na Moravu.¹³⁴ Verdenberg se nicméně pokoušel prosadit pěstování vinné révy alespoň v omezené šíři také na svých moravských statcích, ačkoliv ležely z větší části na okraji Vysočiny a pro pěstování vína nebyly klimaticky příliš vhodné.¹³⁵ Roku 1628 se na území statku ležícího mimo vlastní centrum dominia, poblíž (Němec-kých) Kninic, nacházela jediná plodící vinice, již založili ještě Žerotínové a jejíž užitek mohl Karel starší spotřebovávat ještě po několik let po prodeji panství. Vedle toho koupil kancléř Verdenberg vinograd od Karla Zahrádeckého ze Zahrádek za 233 zlatých. Později kontaktoval prostřednictvím Michaela Holzmüllera svého někdejšího nájemce Josefa Foresta. V únoru 1637 začalo jednání o koupi Foresto-

(132) Základní literatura o moravském rybníkářství před Bilou horou SALAC, A. (ED.): *Jan Dubravius, O rybnících*. Praha 1953; ŠPATNÝ, F.: *Rybníkářství čili hospodaření na rybnících*. Živa 1870; MATĚJEK, F.: *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě*. Praha 1959, kap. Rybníkářství s. 75–112; HURT, R.: *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku*. I, II. Ostrava 1960; MÍKA, A.: *České rybníkářství a problém počátků prvotní akumulace kapitálu v českých zemích*. ČSČH, 2, 1954, s. 262–271.

(133) O Verdenbergově pěstování obilí SCHEICHL, A.: *Wirtschaften des Adels in Österreich in der Frühen Neuzeit*. Frühneuzeit-Info, 2/1, 1991, s. 34. Obecněji RADIMSKÝ, J.: *Produkce obilí na Moravě na sklonku 16. století*. ČMM, 75, 1956, s. 153–193.

(134) O jeho vinogradnictví SCHEICHL, A.: *Wirtschaften des Adels in Österreich in der Frühen Neuzeit*. Frühneuzeit-Info, 2/1, 1991, s. 35–36; LANDSTEINER, E. – WEIGL, A.: „Sonstem finden wir die Sachen sehr übel aufm Landt beschaffen...“ *Krieg und lokale Gesellschaft in Niederösterreich (1618–1621)*. In: KRUSENSTJERN, B. V. – MEDICK, H. (ED.): *Zwischen Alltag und Katastrophe*. Göttingen 1999, s. 239–244.

(135) Komenský zaznamenává vinice i poměrně blízko Náměště: hranice klesala západně od Brna směrem na jih, přes Troubsko, pokračovala jižně od Oslavan a Mohelna. DRÁPELA, M.: *Monumenta delineationum Moraviae auctore I. A. Comenio*, Brno 1984.

vy (někdejší Žerotínovy) vinice, zvané „*Lauzmpelc*“, která dříve náležela k rosickému panství a za niž byl Verdenberg ochoten zaplatit 1.500 zlatých. K podepsání smlouvy a zaplacení zmíněné částky došlo podle zprávy hejtmána v dubnu téhož roku.¹³⁶ O produkci a kvalitě vína z moravských vinohradů jsou ovšem pouze velmi okrajové informace. Roku 1646 byly v Náměšti získány 303 vědra vína, 30 z nich Verdenberg podle vlastní poznámky „*dal svým lidem*“. Dalšími produkty zemědělské výroby, s nimiž se setkáváme ve verdenberských materiálech, byl med, vosk, peří a slivovice, jež byly vyváženy do Dolních Rakous. Oběma směry byla dopravována sůl.

Mezi důležité finanční zdroje z moravské državy patřily také finance, získané z mýtného. To bylo vybíráno jednak v Náměšti, jednak ve Velké Bíteši. Bítešské mýto bylo vloženo do zemských desek počátkem dubna 1637, za což zaplatil náměštský hejtman zemskému písaři platbu 233 zl. a kanceláři menšího práva 30 zlatých. Rok nato zde také byla postavena nová mýtnice.

Po celou sledovanou dobu ovšem plynuly do ústřední pokladny Jana Křitele z Verdenberga hlavně hotové peníze. Z výše popisované instrukce i z dalších materiálů je jasné, že značná část povinností nejrůznějších úředníků spočívala v jejich vybírání nebo v získávání z velkostatku a v odvádění vrchnosti. Faráři vybírali desátek, regent, hejtman a písař panovnickou a zemskou kontribuci, jakož i stálé platy od poddaných. Peníze měly být odváděny jednou měsíčně spolu s příloženým „*Monatzetlem*“. Ne vždy byl ovšem Verdenberg s výkonem svých zaměstnanců skutečně spokojen. Pravidelně byl Verdenbergovi posílán „*Fischgelt*“, což byly peníze „z *renty a vína*“ nebo „z *rostlé vlny*“. Vrchnostenské nároky přitom stoupaly v mimořádných situacích, kdy musely být hrazeny např. svatby dcer, cesty do ciziny nebo nejrůznější koupě. Pro ulehčení finančních operací byl Verdenbergem zřízen „*moravský rentovní úřad*“. Tento úřad proplácel různé výdaje, třeba roku 1639 mu bylo nařizeno vyplácet mzdu Verdenbergem podporovanému jezuitovi Janovi Chitzinovi. Rentmistr Seidler často cestoval mezi Náměští, Vidní a Grafeneggem a dodával svému pánu splátky v hotových penězích. Ve stejné souvislosti se objevuje i jméno Jana Crivelliho, který vystudoval za Verdenbergovy peníze

(136) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher., Giornale (I), Bd. 39, fol. 135v. Název vinice je pozoruhodný, lze přeložit jako „Všivý kožich“, Žerotín i Verdenberg ovšem používali pouze její německý (někdy pouze počestěný) název (*Lauzmpelc*, *Lausenpelz*). O vinici „*Lauzmpelc*“ a o vině z ní korespondence mezi Žerotínem a Verdenbergem ZA OPAVA, PRAC. OLOMOUC, RODINNÝ ARCHIV ŽEROTÍNŮ, Kopiář Karla st. ze Žerotína, kn. 30 (ŽD 28), fol. 229, kn. 37 (ŽD 14), fol. 94.

ve Vidni. Na Náměšti měl spolurozhodovat o finančních a hospodářských záležitostech.¹³⁷ Vedle toho ovšem měli Seidler, Holzmüller, Crivelli i další úředníci právo s hotovými penězi nakládat také samostatně podle okamžité potřeby. Platili kontribuci, kupovali umělecká díla – to potom peníze putovaly přímo a nikoliv přes vrchnostenskou kasu.

Z četnosti plateb i celkových částek by se mohlo zdát, že Verdenberg svá moravská panství pořádně finančně vykořisťoval. Hospodářské i sociální poměry na panství se od Žerotinových dob nepochybně změnily. Ty tam byly časy, kdy někteří poddaní drobnými podvůdky tahali z vrchnosti peníze a ta to velkoryse přehlížela. Kdy naopak plnila své písemnosti slovy plnými pochopení a lásky k vlastním poddaným.¹³⁸ Něco takového v „*Giornale*“ Jana Křitele z Verdenberga nenajdeme. Omezil se v něm pouze na studenou ekonomickou kalkulaci.

Snad ale právě díky této Verdenbergově vlastnosti a díky jeho vysokému postavení zůstalo náměštské panství alespoň částečně ušetřeno nejhorších excesů třicetileté války. Verdenberg se je snažil uchránit – byť ne vždy zcela úspěšně – i při taženích císařského a švédského vojska.¹³⁹ Jan Křitel z Verdenberga zemřel roku 1648 a byl vystřídán na Náměšti svým synem Ferdinandem. Ten pokračoval v otcově ekonomické a kulturní politice. Když přebíral roku 1648 své moravské dědictví, našel ho přibližně ve stavu, jaký je zaznamenán v *Giornale* k roku 1641. Ze sumáře výsledků hospodaření na všech verdenberských državách vyplývá, že na Verdenbergových moravských panstvích tehdy panovaly na danou dobu a oblast neobyčejně dobré poměry. Veškeré dluhy již byly zaplacený, na panství se nedály žádné nepořádky. Úředníci i poddaní se přidržovali právních norem. Vyprodukovalo se zde značné množství obilí a odpovídající množství vína. Tím se Náměšť zařadila k nejúspěšnějším Verdenbergovým statkům. Jeho državy v Kraňsku, na nichž neustále zůstávaly dluhy, se s moravskými državami nemohly rovnat. Proces

(137) Jan Crivelli byl jedním z úředníků, kteří měli zavést do praxe Verdenbergovy reformní představy o chodu velkostatku. Vystudoval na jeho náklady v Římě a po návratu byl poslán na Moravu. TERSCH, H.: „*Prudenter, sincere, constanter*“. *Kanzler Verdenberg (1562–1648) und sein „Giornale“*. Unsere Heimat, 1995, Heft 2, s. 104.

(138) Jak se někdy poddaní snažili využít dobrosrdečnosti svých vrchností, pěkně dokumentuje URBÁNKOVÁ-HRUBÁ, L.: *Suplíky Karlu st. ze Žerotina*. ČMM 83, 1964, s. 307, obecněji v postavení poddaných na náměštském panství před Bilou horou KNOZ, T.: *Poddaný v korespondenci Jana Diviše z Žerotina*. Z kralické tvrže, 18, 1991–1992, s. 71–79.

(139) Roku 1643 táhli Náměštskem Švédové a zpusťovali panství, DVORSKÝ, F. *Vlastivěda moravská. Náměštský okres*. Brno 1908, s. 86. O tažení vojsk na Moravě obecněji MATĚJEK, F.: *Morava za třicetileté války*. Praha 1992.

prosazení „patrimoniálního absolutismu“ byl v ekonomické sféře s konečnou platností dokončen.¹⁴⁰

Nástup raně barokní kultury za Verdenbergů

Jan Křtitel z Verdenberga přenesl od cisařského dvora na náměstské panství i jiné, než pouze hospodářské zkušenosti. Věděl, že skutečnou reformu životního stylu je nutno opřít o proměnu kulturních dimenzí. Verdenberg se snažil své nové dvory a „hofštáty“ na Grafeneggu i na Náměšti organizovat podle modelu fungujícího v rovině dvorského absolutismu Ferdinanda II. Ve shodě s tímto modelem využil také náboženského a kulturního působení katolické církve a jejich řeholních řádů.¹⁴¹

Kultura Verdenbergových patrimoniálních dvorů vycházela z několika zdrojů. V pozadí je možno cítit italskou rodovou tradici, žitou v oblasti jeho rodiště mezi Milánem a Comem. Jméno Verda, totožné s původním příjmením dvorského kancléře, se vyskytovalo i mezi pozdně renesančními umělci severoitalské oblasti. Jan Křtitel z Verdenberga měl za ženu Italku Marii Kateřinu Coronini. S mnohými Italy, působícími na cisařském dvoře, byl v každodenním styku. Verdenberg zaměstnával několik italských architektů, sochařů a malířů, kteří mu zprostředkovávali kontakt s kulturními proudy jeho někdejší vlasti.¹⁴²

Druhým zdrojem jeho patrimoniální kultury byl vídeňský dvůr Ferdinanda II. Kancléř sledoval panovníkovy kulturní aktivity již ve Štýrsku. Podobně jako jeho panovník, i on byl odchovancem jezuit-

(140) O tom v obecné rovině BRUNNER, O.: *Land und Herrschaft*. 5. vyd. Wien 1965.

(141) O dvorském absolutismu na dvoře Ferdinanda II. především STURMBERGER, H.: *Kaiser Ferdinand II. und das Problem des Absolutismus*. Linz 1957. REPGEN, K.: *Herrscherbild im 17. Jahrhundert*. Münster 1991; EVANS, R. J. W.: *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550–1700*. Wien-Köln-Graz 1989, s. 75–123.

(142) O spolupráci Jana Křtitele z Verdenberga s italskými umělci alespoň parciálně TIETZE, H.: *Die Sammlungen des Schlosses Grafenegg*. Österreichische Kunsttopographie. I. Beiheft. Wien 1908; SKALECKI, G.: *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Der Einfluß Italiens auf das deutsche Bauschaffen*. Regensburg 1989, s. 194; FIDLER, P.: *Architektur des Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises*. Habilitační práce. Innsbruck 1990, s. 72–75; TERSCH, H.: „Prudenter, syncere, constanter“. *Kanzler Verdenberg (1582–1648) und sein „Giornale“*. Unsere Heimat, 1095, s. 82–111.

ských škol. Ve své dvorské službě po boku Ferdinanda II. působení jezuitů výrazně podporoval. Stejně tak byl ale nakloněn i dalším řádům, blízkým Ferdinandovi Štýrskému a jeho dvoru: barnabítům a kapucínům. Verdenberg mohl působení „jezuitské“ kultury pozorovat ve Štýrském Hradci i ve Vídni. Vazba mezi dvorskou a patrimoniální kulturou byla v některých případech bezprostřední. Vzhledem ke svému postavení u dvora mohl Verdenberg zaměstnávat Ferdinandovy dvorské umělce na vlastních uměleckých nebo stavebních podnicích.

Podobným způsobem postupovali i mnozí další přední velmoži pobělohorského období. Vzniklo tak široké spektrum raně barokních šlechtických patrimoniálních dvorů. Primárně byly ovlivněny dvorem císařským, sekundárně se ovlivňovaly navzájem. Přední místo mezi nimi samozřejmě zaujímaly dvory Albrechta z Valdštejna, Karla z Liechtensteina a Františka z Dietrichsteina. Lze sem ovšem zařadit i dvory dalších šlechticů, kteří získali jednotlivé državy Karla st. ze Žerotína, Adama ml. z Valdštejna, Zdeňka Vojtěcha i Václava Eusebia z Lobkovic. Se všemi zmíněnými velmoži byl Verdenberg prakticky v každodenním pracovním i společenském kontaktu.¹⁴³

Podobně jako všichni významní velmoži barokní epochy, budoval i Jan Křtitel z Verdenberga svůj dvůr ve dvou rovinách. Část kulturních aktivit musel příslušník dvorské šlechty realizovat v panovníkově rezidenčním městě. Byl k němu vázán služební povinností i nezbytností pohybovat se po celý rok v centru politického a společenského dění.¹⁴⁴ Protipólem aktivit v císařské rezidenci bylo podobné působení na venkovských statcích. Ve své vlastní rezidenci zaujímal velmož podobné místo na vrcholu pomyslné společenské a kulturní pyramidy, jaké v metropoli přináleželo pouze panovníkovi. Velcí barokní šlechtici samozřejmě zpravidla drželi celou řadu statků. Za venkovskou rezidenci a hlavní sídlo bylo obvykle považováno to panství, k němuž jej vázala nejdelší rodová tradice, popř. s nímž byl spjat

(143) O raně barokních dvorech v poslední době především materiály z konferencí pořádaných v Českém Krumlově. BŮŽEK, V. – SAK, R. – VOREL, P.: *Adelige Höfe und Residenzen. Architektur und Repräsentation im böhmisch-mährisch-österreichischen Grenzgebiet*. In: KOMLOSY, A. – BŮŽEK, V. – SVÁTEK, F. (ED.): *Kultury na hranici*. Wien 1995, s. 191–198. O dvoře Karla z Liechtensteina HAUPT, H.: *Fürst Karl I. von Liechtenstein, Oberhofmeister Kaiser Rudolfs II. Hofstaat und Sammeltätigkeit*. Wien-Köln-Graz 1983. Dvorem věnován jeden ze svazků periodického sborníku *Opera historica*: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (ED.): *Residence a dvory v raném novověku*. *Opera historica – Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis*, 7, 1999.

(144) Verdenberský palác ve Vídni byl vybudován přestavbou hned několika domů na Novém trhu. O tom STLA WIEN, HARRER, P.: *Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur. Strojepis*. Wien 1956, s. 54–62.

jeho nejvyšší titul. Za určitých okolností mohlo jít o dvě rozdílné lokality. V případě Jana Křtitele z Verdenberga byl jeho tradičním venkovským sídlem nepochybně dolnorakouský Grafenegg. Zde sídlila i jeho centrální patrimoniální správa. Krátce po nabytí moravských statků byl Verdenberg jmenován do hraběcího stavu a jeho hrabstvím se stalo dosavadní náměštské panství.¹⁴⁵

Jan Křtitel z Verdenberga rozložil své kulturní zájmy mezi Vídeň, Grafenegg, Náměšť a Kreutz. Kancléř na své državy pravidelně zajížděl, aby zde prováděl osobní hospodářské inspekce. Potřeboval zde tedy mít dostatečně pohodlná a reprezentativní sídla. Když roku 1645 s rodinou a doprovodem dorazil do kraňského Kreutzu, zhrozil se nad ubohým stavem svého zdejšího zámku. Okamžitě angažoval zedníky a kameníky, aby jeho sídlo opravili.¹⁴⁶

Ve Vídni si císařský kancléř nejprve roku 1625 pořídil dům na Masném trhu, poblíže kostela sv. Vavřince. Koupil jej od vídeňského měšťana Ondřeje Goldmayera. V deníku se zmiňuje o tom, že za dům zaplatil 11.200 zlatých, že jej ale vzápětí se ziskem prodal.¹⁴⁷ Verdenbergovo vídeňského sídlo se nakonec nacházelo na Novém trhu. V těsné blízkosti kapucínského kostela (včetně habsburské rodové hrobky) skupoval kancléř v letech 1631–1636 jednotlivé měšťanské domy, aby z nich vybudoval prostorný šlechtický městský palác.¹⁴⁸

Ze zmínek v deníku Jana Křtitele z Verdenberga lze jen v omezené míře soudit o chodu jeho vídeňského života. Nejspíše do jeho domu přicházeli císařští dvořané, kteří jsou v „*Giornale*“ uváděni nejčastěji jako jeho přátelé. Týkalo se to Albrechta z Valdštejna, Rombalda Collalta s rodinou, prezidenta tajné rady Jana Oldřicha z Eggenberga, císařova životopisce a diplomata Františka Kryštofa Khevenhüllera, panovníkových dvořanů Miniatiho, Hardegga, Coroniniho, Taxise. Někteří z Verdenbergových přátel poměrně brzy zemřeli: Eggenberg a Valdštejn. Na testament císaře Ferdinanda II. se spolu s Verden-

[145] HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, *Bebundene Bücher, Giornale (I-III)*, Bd. 37, 38, 39. AVA WIEN, ADELSARCHIV, Verdenberg, Johann Baptist, Grafenstand, 7. November 1630.

[146] Nechal zde vybudovat novou bránu. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, *Gebundene Bücher*, Bd. 38, *Giornale (III)*, fol. 84.

[147] HSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, *Gebundene Bücher*, Bd. 39, *Giornale (I)*, rok 1625, nefoliováno.

[148] Vedle toho ovšem pořídil kancléř také dům číslo 14 na téže Novém trhu, takže zakotvení rodu v centru hlavního města a v blízkosti císařova Hofburgu nabylo značného rozsahu i důležitosti. STA WIEN, HARRER, P.: *Wien, seine Häuser, Menschen und Kultur*. Strojopis. Bd. 6, Teil 1, Wien 1956, s. 54–62, 190–200. CZEIKE, F.: *Der Neue Markt*. Wien-Hamburg 1970, s. 76–77.

bergem podepsali Michael Jan z Althannu, Rudolf z Tiefenbachu, Jan František Trautson z Falkensteina a Vilém Slavata z Chlumu. Zároveň se v okolí Jana Křtitele z Verdenberga začali objevovat také „noví“ lidé, bezprostředně spjatí s cisařskou mocí: Horacius Buccelin van der Sava, Benedikt Butzlin von Hörtenstein, Albert Rossi, všichni právníci činní v cisařských centrálních orgánech. Verdenberg se s Buccelinem často radil o právních záležitostech. Stejně tak ho ale kontaktoval, když sháněl pro dceru k svatbě diamantové závěsy.¹⁴⁹

V městském domě Jana Křtitele z Verdenberga žila také celá řada jeho zaměstnanců a úředníků v čele se správcem domu Jakubem Petruccim. Často zde pobýval i hofmistr Michael Holzmüller. Dvorský kancléř měl ve zvyku mezi své lidi pravidelně na Nový rok přicházet a rozdělovat jim určité finanční částky. Ty měly symbolizovat jeho kladný poměr k zaměstnancům.¹⁵⁰

K vídeňskému domu Jana Křtitele z Verdenberga přináležely také dvě zahrady, které Verdenberg koupil roku 1628 od vídeňských měšťanů Henckela a Küllmanna, a zaplatil za ně celkem 6.000 zlatých. Zahrady byly osvobozeny od městských dávek a byly zde vybudovány stáje a dům pro zahradníka.¹⁵¹

Verdenbergův životní styl v metropoli monarchie se projevoval také podporou kulturních aktivit katolické církve. Od dvacátých let 17. století se stalo zvykem, že někteří šlechtici zakládali své vlastní duchovní řády.¹⁵² Jiní po vzoru panovníka podporovali řády již existující.¹⁵³ V případě Jana Křtitele z Verdenberga se náklonnost rozdě-

[149] HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, *Bebundene Bücher, Giornale*, Bd. 37, 38, 39. TERSCH, H.: „*Prudenter, sincere, constanter*“. *Kanzler Verdenberg (1682–1648) und sein „Giornale“*. *Unsere Heimat*, 66, Heft 2, 1995, s. 87–92. Někteří z jeho právnických přátel, např. Butzlin, byli členy cisařské dvorské rady nebo podobných absolutistických úřadů. GSCHLIEBER, O.: *Der Reichshofrat. Bedeutung und Verfassung einer obersten Reichsbehörde von 1559 bis 1806*. Wien 1942, s. 254–255.

[150] HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, *Gebundene Bücher*, Bd. 39, *Giornale* (III), fol. 162. Roku 1641 tak např. rozdělil svým lidem v domě 482 zl. Stejný zvyk si zachoval i na cestách. Na Nový rok 1643 v Linci věnoval kaplanovi a jeho pomocníkům 51 zl., hudebníkům 30 zl., fol. 159.

[151] HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, *Gebundene Bücher*, Bd. 39, *Giornale* (I), rok 1628, nefoliováno.

[152] Příkladem může být řád rytířů, který spoluzaložil Michael Adolf z Althannu. O tom starý tisk *Seelen-eyfriger Hoff-Herr Und Apostolischer Kriegs-Fürst Herr Herr Michael Adolphus Graff von Althann*. *Bibliotheca Societatis Jesu*, Wienn bey Johann Georg Schlegel, 1713, pag. 21–24.

[153] Cisař Ferdinand II. podporoval především jezuity, kapuciny a paulány. Dietrichstein podporoval piaristy, Valdštejn jezuity a kartuziány, Liechtenstein paulány, Verdenberg barnabity a kapuciny, Breuner minority. Tak by bylo možno pokračovat.

lila mezi barnabity a kapucíny. Barnabité působili v kostele sv. Michaela ve Vídni, který byl farním kostelem příslušníků dvora a kde měli Verdenbergové rodinnou hrobku. V čele levé boční lodi kostela nechal vybudovat pohřební kapli, jež je dodnes zvána „Verdenberskou“. Nechal zde zřídit monumentální náhrobek, budovaný v závěru dvacátých let 17. století třemi umělci z Lince: sochařem Spazzim, nejménovaným malířem a stavitelem Jakobem Alliem. Když byla kaple roku 1629 dokončena, zřídil Verdenberg pro barnabity nadaci, aby se o místo starali i po kancléřově smrti.¹⁵⁴

Italský původ umělců a neobyčejně moderní styl barokního manýrismu svědčí o velmi dobré orientaci Verdenberga v kulturních trendech. Monumentalita pohřební kaple a náhrobku dokazuje, nalikoli místo posledního odpočinku patřilo k osobní reprezentaci raně barokního šlechtice. Šlo o přetransformování jeho osobních zásluh, získaných během života, do roviny věčnosti a trvalé paměti.

Posledním aspektem je umístění hrobky do farního kostela vídeňského Hofburgu a nikoliv na některém z jeho venkovských sídel. Svě panské kostely nechal vystavět ve Straßu im Strassertale i v Náměstí. Budování rodinné hrobky na vlastních statcích a ve spolupráci s vybraným řeholním řádem patřilo k obvyklému dobovému kulturnímu schématu. Verdenbergova vazba ke kostelu sv. Michaela ve Vídni dost možná symbolizovala převahu jeho subjektivního pocitu příslušnosti k panovníkovu dvoru nad pocitem sounáležitosti s dědičnou pozemkovou držbou.¹⁵⁵

Vybudování rodinné kaple v „*Michaelerkirche*“ nebylo jedinou aktivitou Verdenberga orientovanou tímto směrem. Dne 17. srpna 1630 kancléř obdržel od císaře povolení, aby založil kapucinský klášter v Mödlingu.¹⁵⁶ Stavba kláštera byla zahájena položením základního kamene na svátek sv. Michaela (23. září) 1631. Po roce mohli kapucíni odhalit kancléřův epitaf. Projevili v něm úctu ke svému fundátoro-

O řádových nadacích Ferdinanda II. FRANZL, J.: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit*. Graz-Wien-Köln 1978, s. 113–118.

(154) Verdenberg tehdy delší dobu pobýval v Linci a zřejmě se zde měl možnost seznámit s dílem místních mistrů. TIETZE, H.: *Die Sammlungen des Schlosses Grafenegg*. Österreichische Kunsttopographie. I. Beiheft. Wien 1908, s. 20.

(155) Jmenujme Valdštejnem budovanou hrobku ve Valdicích, dietrichsteinskou hrobku v Mikulově, liechtensteinskou hrobku ve Vranové u Brna. O verdenberské hrobce LIND, K.: *Die Michaelskirche zu Wien*. Berichte und Mitteilungen der Altertümerversammlung in Wien. Wien 1859. SCHEMPER-SPARHOLZ, I.: *Die Grabmäler*. In: *St. Michael. Stadtpfarrkirche und Künstlerpfarre von Wien 1288–1988*. Wien 1988, s. 236–243.

(156) Opět byl v centru Verdenbergova zájmu jeden z nedávno založených řádů, který byl populární i u panovníka.

vi a oslavili jeho víru, věrnost a lásku k Bohu, jakož „statečnost v boji proti nepřátelům pravé víry“.¹⁵⁷

* * *

Verdenbergovým aktivitám ve Vidni se podobalo i jeho budování dvora na Grafeneggu. Na počátku 17. století zde stál starý zámek pánů ze Serau. Jan Křtitel z Verdenberga z něj během několika let dokázal vybudovat pohodlné sídlo, které je známo z grafického listu Jiřího Matouše Vischera z roku 1672. Bylo čtyřkrídlovou stavbou s centrálním dvorem a dvěma věžemi. Jednoduchá fasáda nebyla výrazně členěna. Vnější plášť zámku symbolizoval jeho profánní a fortifikační funkci. Grafenegg se nacházel v úrodné nížině na soutoku Dunaje a Kampu. Proto byl kontinuálně budován jako vodní pevnost. Raně barokní stavební etapa si tento charakter zachovala v symbolické rovině.¹⁵⁸

Verdenberg přivedl na Grafenegg vysokou dvorskou kulturu. Zaměstnával zde celou řadu osob v nejrůznějších funkcích. Stejně tak mnoho umělců a řemeslníků, jejichž úkolem bylo vybudovat nádherné panské sídlo. „*Giornale*“ i kniha smluv s vrchnostenskými zaměstnanci podávají zajímavé informace o struktuře dvora v Grafeneggu. Roku 1634 byl vyhotoven seznam dvorských zaměstnanců a přehled jejich platů: hofmistr (150 zl.), preceptor (100 zl.), osobní sluha (30 zl.), „*Madelsperger*“ (40 zl.), kadeřník (40 zl.), sklepník (36 zl.), krejčí (36 zl.), podkoní (36 zl.), zahradník (36 zl.), dva kočí (40 a 48 zl.), dva lokajové (po 36 zl.), vrátný a knecht (po 20 zl.). Uvedený seznam alespoň částečně objasňuje strukturu stálých zaměstnanců šlechtického dvora a zároveň jejich společenské postavení, dané finančním ohodnocením.¹⁵⁹

Do dvorské služby na Grafeneggu bývali zaměstnanci najímáni také jednorázově. Často to byli preceptorů, kteří vyučovali mladého Ferdinanda z Verdenberga i jeho dvě sestry. Roku 1634 dostal podle záznamu v „*Giornale*“ zaplacený 172 zlaté, tedy podstatně více, než

(157) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), léta 1630–1632, nefoliováno.

(158) O Grafeneggu TIETZE, H.: *Die Sammlungen des Schlosses Grafenegg*. Österreichische Kunsttopographie. I. Beiheft. Wien 1908; KITLITSCHKA, W.: *Schloß Grafenegg*. Grafenegg-Wien, s. d., s. 5–8. Snad právě z důvodů válečného ohrožení Grafeneggu přesunul Verdenberg na nějaký čas svůj dvůr do kraňského Kreutz. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 38, Giornale (II), fol. 82.

(159) Pravděpodobně se nejednalo o jediné Verdenbergovy zaměstnance. Celou řadu osob najímal jednorázově nebo na omezenou dobu. S nimi uzavíral zvláštní smlouvy. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 31. „*Madelsperger*“ [=Mädelsberger] se staral ve šlechtické rodině o výchovu dívek.

udává seznam z téhož roku.¹⁶⁰ Když se následujícího roku vdávala Ferdinandova sestra Anna Kamila, byl najat „*tanzmester*“, který za výuku kancléřových dětí dostal odměnu 100 zlatých.¹⁶¹

„*Kniha záznamů o provedených pracích*“ podává přehled o dalších Verdenbergových objednávkách a zakázkách. Objevuje se zde celá řada povolání a řemesel: tesaři, stolaři, zahradníci, skláři a skleňáři, hodináři, lamači kamene, kameníci (podle záznamů vytvářeli pro zámek v Grafeneggu hlavice a postamenty sloupů), cihláři, zámečníci, šindeláři, malíři, varhanáři, studnaři, rybníkáři, kominíci, sokolníci, ptáčníci, zedníci, stavitelé, paliči vápna, řezači slámy, lovci, kotláři, kováři, krysaři a myšáři.¹⁶²

* * *

Bylo vícekráté konstatováno, že Verdenbergovou osobní předností nepochybně byla dobrá orientace ve světě umění. Na dvoře Ferdinanda II. i Ferdinanda III. se mohl osobně setkat s mnohými z panovníkových umělců. V některých případech byl takový kontakt dokonce dán povinnostmi Verdenbergova úřadu. V letech 1622 - 1638 řídil stavbu habsburské rodové hrobky ve vídeňském kapucínském kostele na Novém trhu (pár kroků od Verdenbergova vídeňského domu). Tehdy vstoupil do styku s Giovannim Battistou Carlonem, jehož napříště začal zaměstnávat i při vlastních stavebních podnicích. Poměrně známé je Verdenbergovo angažování císařských portrétistů, malířů Friedricha Stolla a Franse Lucyxe.¹⁶³

Jan Krtitel z Verdenberga zaměstnával i umělce-řemeslníky, pracující v ceších větších měst: Vidně, Kremže, Brna. Někdy objednával umělecká díla od umělců a obchodníků ze vzdálených center, z Lince nebo dokonce z Augsburgu. Informace o nich obvykle získal během cest, na nichž doprovázel panovníka.¹⁶⁴

(160) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 28.

(161) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 71.

(162) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39a, Kniha prací, 1639 -1664, fol. 1-269. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Kartons, Schachtel 453, Fasz. 1, Baurechnung 1661.

(163) FIDLER, P.: *Architektur des Seicento in Österreich. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises*. Innsbruck 1990, s. 72-75; TIETZE, H.: *Die Sammlungen des Schlosses Grafenegg*. Österreichische Kunsttopographie. I. Beiheft. Wien 1908, s. 8-52.

(164) Tak byl např. pořízen náhrobek pro kostel sv. Michaela, když jeho architektonickou a sochařskou složku provedli umělci z Lince Spazzi a Allio a když si objednal reliéfní desky dokonce od kovolitce až z Augsburgu. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 116; SCHEMPER-SPARHOLZ, I.: *Die*

Charakteristiku verdenberských dvorů na Moravě dost dobře nelze provést odděleně pro Náměšť a pro Rosice. Dvorský kancléř totiž přistupoval k jejich organizování a k pořizování umělecké výbavy komplexně; na základě dopředu promyšlené koncepce a společenských funkcí jednotlivých sídel kancléře. Smysl umělecké výbavy zámků v Náměšti a v Rosicích lze postřehnout pouze v souvislosti s obdobnými aktivitami ve Vídni a na Grafeneggu, výbava zámků byla pořizována současně s výbavou zámeckých kaplí a rezidenčních farních kostelů.

K budování svých moravských sídel přistoupil Verdenberg v několika vlnách. První lze vysledovat hned po jejich koupi roku 1628. Druhá se odehrála 1631 po převzetí statků od nájemců. Třetí etapa probíhala po roce 1635, kdy kancléř na Moravě delší dobu pobýval. Každý takový pobyt na některém ze svých venkovských statků byl pro Jana Křtitele z Verdenberga podnětem k pořizování nového vybavení zámků, kaplí a kostelů i dalších objektů panského sídla. Proces tedy probíhal analogicky jako v případě hospodářských reforem. Kancléřovo úsilí o vybavování zámeckých sídel bylo vždy prodlouženo o bezprostředně následující období. Verdenberg při pobytu na náměštském panství zaznamenal, co vše je zapotřebí pořídit. Po návratu do Vídně se obrátil na nejrůznější umělce, řemeslníky či obchodníky, a objednal u nich patřičné umělecké předměty. Počínaje obrazy, přes mešní nádoby pro zámeckou kapli, až po stříbrné misy do jídelny.¹⁶⁵

Velmi často zadával Verdenberg vyhotovení podobných prací u jednoho umělce „hromadně“ pro veškerá svá sídla. Friedrich Stoll a Frans Luycx se měli postarat o malířskou složku Verdenbergovy osobní reprezentace. Oba patřili k předním evropským raně barokním portrétistům. Stoll bývá dáván do souvislosti s Anthonem van Dyckem a Luycx bývá považován za následovníka Petra Paula Rubense. Oba portrétovali císaře, jeho rodinné příslušníky i dvořany. Některé z těchto portrétů Verdenberg pořídil, aby jimi vyzdobil stěny na zámku v Grafeneggu. Jeho cílem zjevně bylo v co největší míře přiblížit vzhled a vybavení svého sídla podobě panovníkovy rezidence.¹⁶⁶

Grabmaler. In: *St. Michael. Stadtpfarrkirche und Künstlerpfarre von Wien 1288-1988.* Wien 1988, s. 238-239.

[165] HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), rok 1637, nefoliováno. Typickým příkladem je situace z konce roku 1637. Verdenberg v provincii odjel z Náměště, kde delší dobu pobýval a ihned ve Vídni pořídil pro kapli a kostel v Náměšti a v Rosicích několik svicníků a obrazy. V Brně ale kostelní inventář nakuoval již během svého moravského pobytu.

[166] 15. května 1636 zaplatil Verdenberg dvornímu komornímu malíři Stollovi za jeho práce, mezi nimi za oltářní obrazy pro Grafenegg, Náměšť, Rosice a Straß. Hans

Frans Luycx vytvořil portrét Jana Křtitele z Verdenberga pro Grafenegg. Friedrich Stoll byl dvorským kancléřem vyhledávan ještě častěji. Hans Tietze mu připsal portrét Ferdinanda z Verdenberga. Kromě toho namaloval pro Verdenberga celou řadu dalších podobizen. Stoll byl také autorem oltářních obrazů pro kostel ve Straßu im Strassertale.¹⁶⁷

Farní rezidenční kostely ve Straßu a v Náměšti byly budovány současně. V obou případech šlo o jednoduší podélné stavby. Raně barokní fasáda vycházela z římského typu „*Il Gesù*“. Verdenbergova bezprostřední inspirace bývá spatřována v dominikánském kostele ve Vidni, popř. v kostele paulánů na Favoriten.¹⁶⁸

Bylo zdůrazněno, že stavba kostela v Náměšti nad Oslavou spadá do období, kdy byla na náměšťském panství provedena reforma farní správy. V jejím kontextu byly stavebně a umělecky rekonstruovány a v souvislosti se změnou liturgie inventářem doplňovány také menší kostely na panství, např. v Mohelně, v Heřmanově nebo v Rosicích. Stejně tak byly v dané době budovány zámecké kaple, ztělesňující vztah velmože ke katolické konfesi. Ze zámecké kaple v Rosicích se z Verdenbergových časů do současnosti zachovala dispozice a vstupní portál. V někdejší gotické kapli na Náměšti lze do pobělohorského období datovat klenbu, členěnou expresivními rámovými poli.¹⁶⁹

Tietze zdůvodňuje nákupy portrétů panovníkovy rodiny a dvořanů tak, že bylo zvykem portrétovat přední osobnosti pro sbírky panovníka, ale zároveň také vytvářet kopie a repliky těchto děl, které zakupovali nejvýznamnější dvořané, aby podobu svých venkovských sídel co nejvíce přiblížili podobě panovnícké rezidence. TIETZE, H.: *Die Sammlungen des Schlosses Grafenegg. Österreichische Kunsttopographie. I. Beiheft.* Wien 1908, s. 4–8. O šlechtických portrétech, jejich funkci a typologii v poslední době FELLNER, S.: *Das adelige Porträt. Zwischen Typus und Individualität.* In: *Adel im Wandel.* Rosenberg 1990, s. 499–520.

(167) Hans Tietze provedl srovnání portrétních typů Stolla a Luycxe a určil tak autorství portrétů Jana Křtitele a Ferdinanda z Verdenberga, které se do druhé světové války nacházely na zámku Grafenegg a nyní jsou nezvěstné. TIETZE, H.: *Die Sammlungen des Schlosses Grafenegg. Österreichische Kunsttopographie, I, Beiheft,* Wien 1908, s. 5–8. O Luycxovi EBERSTEIN, E.: *Der Maler Frans Luycx. Ein Beitrag zur Geschichte der Malerei am österreichischen Hof.* Jahrbuch der Kunstgeschichtlichen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, 26, 1906–1907, s. 183.

(168) FIDLER, P.: *Architektur des Seicento in Österreich. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises.* Innsbruck 1990, s. 72–75; SKALECKI, G.: *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Der Einfluß Italiens auf das deutsche Bauschaffen.* Regensburg 1989, s. 194–195; CZEIKE, F.: *Historisches Lexikon Wiens.* Bd. 2. Wien 1993, s. 57.

(169) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Kartons, Schachtel 664, Schatzung; HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 10v. 26. 6. 1633

Nejdůležitější stavební a umělecké počiny Jana Křtitele z Verdenberga spadají do doby, kdy byl povýšen do hraběcího stavu. Proto právě na počátku třicátých let přistoupil k přestavbě Grafeneggu, včetně kaple a kostela ve Straßu. Proto právě tehdy nechal vybudovat kostel v Náměšti, který se měl napříště stát součástí jeho hraběcí rezidence. Tuto skutečnost dokládá také ikonografie, jež je společná pro Straß i Náměšť. Na hlavním portálu kostela v Náměšti byl umístěn erb Verdenbergů v polepšené hraběcí podobě, udělené císařem 7. listopadu 1630. V srdečním štítku se nacházel symbol původního rodu, středověkých vorarlberských Verdenbergů. Ve třetím kvadrantu polepšeného erbu byl dvouhlavý orel s korunovanou literou „F“ jako odkaz na císaře Ferdinanda II.¹⁷⁰

Úlohu stavebníka a význam jeho povýšení do hraběcího stavu ilustruje také obsah oltářních obrazů. Na hlavním oltáři kostela ve Straßu, ve shodě s patrociniem kostela, je zobrazeno Nanebevzetí Panny Marie. Ve spodní části plátna jsou namalovány klečící postavy Verdenbergů: Jana Křtitele, Ferdinanda, Jana Petra, Marie Kateřiny Coronini a dalších členů rodiny. Kostel v Náměšti je svou stavební podobou i ikonografií variantním řešením kostela ve Straßu, nepochybně byl navrhnut stejným umělcem. Byl zasvěcen sv. Janu Křtiteli, jemuž bylo ve Straßu vyhrazeno místo pouze na bočním oltáři. Verdenberg chtěl tímto způsobem zajisté podle dobového zvyku ztotožnit svou vlastní osobu s patronem svého hraběcího kostela a opět tak poukázat na jeho důležitost. Plátno se zobrazením Křtu Kristova zde proto bylo umístěno do hlavní lodi, zatímco mariánské téma bylo přesunuto na boční oltář. Podobně jako ve Straßu, také zde klečí na obraze hlavního oltáře postavy donátorů. Ve shodě s kancléřovými devisami, jimiž každoročně zahajoval i zakončoval zápisy v „*Giornale*“, tímto způsobem Verdenberg deklaroval svou víru a zbožnost jako nezbytné atributy raně barokní společnosti.¹⁷¹

provedl Verdenberg visitaci stavby kostela. SEDLÁK, J.: *Náměšť nad Oslavou*. Praha 1973, s. 26–28; KNOZ, T.: *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*. Rosice 1996, s. 94–102.

(170) Oficiální podoba hraběcí verze erbu Jana Křtitele z Verdenberga je obsažena v jeho povyšovacích spisech. AVA WIEN, ADELSARCHIV, Verdenberg, Johann Baptist, Grafenstand, Regensburg 7. November 1630, fol. 5v-7. Srovnání všech tří existujících verzí erbu KADICH, H. VON – BLAZEK, C.: *J. Siebmachers Grosses und allgemeines Wapenbuch*. Nürnberg 1899, Bd. 4, Tab. 118, s. 166.

(171) Mariánská úcta i úcta k sv. Janu Křtiteli symbolizuje Verdenbergovu katolickou zbožnost, danou jeho italskými kořeny i loajalitou vůči Ferdinandovi II. Přítomnost donátorů prakticky na všech verdenberských oltářních obrazech pozdvihuje všechny příslušníky rodiny. Na náměštském a rosickém panství to znamená počátek nové kulturní epochy.

* * *

O podobě Verdenbergova dvora vypovídají prameny velmi často ve chvílích, jež byly pro císařova kancléře a jeho rodinu nějak klíčové. Křtiny, svatby, pohřby, cesty. Lze rekonstruovat, že kancléř měl možnost v širokém spektru využívat císařových dvorských služebníků, takže zdaleka ne vždy musel zaměstnávat služebníky vlastní. Podobně se prolínal také verdenberský vídeňský dvůr s jeho dvory venkovskými. Část svých zaměstnanců vozil s sebou, část najímal jednorázově. Na přelomu let 1636 a 1637 doprovázel Verdenberg císaře Ferdinanda II. na cestě do Řezna. V panovníkově několikasethlavém průvodu, podrobně popsáném Khevenhüllerem, byl malou součástí také vlastní průvod Verdenbergův, čítající kromě kancléře a jeho manželky dalších dvacet osob a dvacet tři koně. Neméně rozsáhlý doprovod míval Verdenberg i na svých soukromých cestách, které tehdy trvaly poměrně dlouho a o kancléře muselo být dostatečně postaráno. Podobně musel být schopen velmožův dvůr obsloužit i podstatně větší těleso, než kancléře, jeho rodinu, nejbližší služebnictvo a nejvyšší úředníky. I když se zřejmě v tomto případě jedná o výjimečnou situaci, dokládá to zpáteční cesta z Řezna. Celý císařův průvod se na dvacet čtyři hodiny ubytoval na verdenberském zámku Peuerbach poblíž Lince. Verdenbergovi to podle poznámky v „*Giornale*“ způsobovalo více starosti než radosti. Musel celému dvoru zdarma zajistit stravu i ubytování na zámku, ve sklepích i ve stájích. Přes kancléřovu nelibost je ovšem patrné, že jeho zázemí v Peuerbachu bylo schopno reagovat na zakázku podobného rozsahu.¹⁷²

Ve zmiňovaných klíčových okamžicích Verdenberg nejen zaměstnával na svém dvoře osoby nejrůznějších povolání, ale také o tom podával zprávu ve svém deníku. Veškeré takovéto rodinné slavnosti si totiž vyžádaly zvláštní výdaje, které musely být náležitě zapsány a zdůvodněny. První takovou událostí byly svatby Verdenbergových dcer Anny Kamily a Marie Cecilie roku 1635. Tehdy se hrabě postaral o velkou reprezentaci. Do verdenberských dvorských služeb bylo nutno přijmout některé nové zaměstnance, aby vykonali určité speciální služby, jež při běžném provozu dvora nebyly zapotřebí. Nejednou se ukázalo, že takto přijatý zaměstnanec již u dvora zůstal. Do kancléřových služeb byl přijat italský kuchař Marco. Podobně byli přijati i další Italové: taneční mistři Santo a Hortensio. Je-

(172) KHEVENHÜLLER, F. CH.: *Annales Ferdinandei*. Bd. 12. Leipzig 1721-1726, sl. 1872-2151. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEGG, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 134-134v.

jich úkolem bylo naučit tančit mladého Ferdinanda z Verdenberga. Své služby ovšem poskytovali i ostatním členům rodiny, kteří tak byli schopni absolvovat náročnou společenskou událost v císařském rezidenčním městě. Aby měla verdenberská svatba náležitou úroveň, byli všem lokajům a podkoním pořízeny nové livreje.¹⁷³

Kvůli svatbě bylo nutno najmout a zaplatit celou řadu dalších zaměstnanců a řemeslníků. Patřili mezi ně zlatníci, nožíři, podkoní, městští gardisté, skláři, „*Madlsperger*“, kuchaři, voskaři, sudaři, stolaři, krejčí. Při této příležitosti si Verdenberg také nechal namalovat další podobiznu. Na průběhu svatebních slavností se podíleli i kancelářovi stálí zaměstnanci. Přípravy i vlastní ceremoniál řídil hofmistr Michael Holzmüller. Také část hudebníků, obvykle hrajících při hostinách, patřila mezi Verdenbergovy stálé zaměstnance.¹⁷⁴

Podobné události byly dobrou příležitostí pro nákupy mobiliáře a luxusního zboží. V době svatebních příprav nakupoval Holzmüller hedvábné pokrývky a závěsy na stěnu.¹⁷⁵ Následovaly nákupy velkého počtu stříbrných mís a luxusního nádobí. Byl pořízen nádherný stůl, vykládaný diamanty. Anna Kamila i Marie Cecilie dostaly od svého otce ke svatbě množství šperků, řetězy a prsteny s diamanty, v celkové hodnotě 1.500 zlatých.¹⁷⁶ V případě druhé svatby byly zaznamenány nákupy rubínových šperků, hedvábných punčoch a sametových látek pro nevěstu. Pro sebe Verdenberg pořídil nový plášť, pro syna Ferdinanda klobouk.¹⁷⁷ Bylo nakoupeno velké množství nejrůznějších předmětů, až po takový detail, jakým je koupě hole pro hofmistra, řídicího ceremoniál.¹⁷⁸

(173) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 68-100v.

(174) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 78, 88v. Jisté byla najmuta celá řada dalších zaměstnanců, ale pouze o těchto informuje Verdenberg ve svém deníku jako o příjemcích platů. Stejně tak ale informuje o maliři, jenž při této příležitosti vytvořil jeho podobiznu. Svatbu řídil Verdenbergův hofmistr.

(175) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 99v.

(176) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 47v. Řetěz 1.050 zl., diamanty 450 zl. a 675 zl., perly 480 zl., prsten s diamanty 900 zl., jiný prsten s diamanty 600 zl., třetí prsten s diamanty 230 zl. Svatba Marie Cecilie s Kryštofem Janem z Herbersteina se konala v zemském domě ve Vidni 11. a 12. 11. 1635. Přesné datum svatby Anny Kamily s Adrianem z Enkevoirtu uvedeno není.

(177) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 68-69, 75.

(178) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 78.

Summa summarum: Svatba v rodině velmože byla nejen soukromou událostí, ale také zátěžovou zkouškou pro jeho dvůr. Naproti tomu v očích dvora císařského mohl při této příležitosti pozdvihnout svou osobní prestiž. Byla také velkou finanční investicí, což ekonomicky vzdělaný Verdenberg vnímal s obzvláštním citem. Odehrával se v něm vnitřní konflikt ekonoma a barokního kavalíra. Verdenberg se zadlužil a dluhy splácel takřka celý následující rok. Na přípravě a průběhu verdenberských svateb se podílelo i náměštské panství. Plynula odtud největší část peněz na finanční zabezpečení obou svatebních slavností. Holzmüller v této době zasilal do Vídně zvýšené finanční obnosy. Příjemcem některých z nich byla přímo Verdenbergova manželka Marie Kateřina Coronini. Ta již věděla, která s nimi naložit.¹⁷⁹

Po svatbě Verdenbergových dcer následovala celá řada podobných slavností. První z nich byl pohřeb dcery Marie Cecílie, jež zemřela pouhého půl roku po svém sňatku s Kryštofem Janem z Herbersteina, na počátku července 1636. Jan Křtitel z Verdenberga tehdy pobýval mimo Vídeň, nacházel se právě v císařově doprovodu, putujícím přes Linec do Řezna. Při přípravě pohřbu, na nějž byla vyčleněna částka, přesahující 2.000 zlatých, byl zastoupen Holzmüllerem. Patrně proto smuteční slavnost proběhla v poněkud skromnějším duchu, ačkoliv don Florentius Schilling rozvedl v kázání své veškeré řečnické umění.¹⁸⁰

V Linci zastihla roku 1636 Verdenberga i další zpráva o významné rodinné události, tentokrátě šťastné. Dne 15. října 1636 se mu narodil vnuk (syn Anny Kamily a Adriana z Enkevoirtu), jenž dostal jméno Jan Ferdinand František. Jeho kmotrem se stal sám panovník. Protože se nemohl účastnit křtu osobně, nechal se zastoupit tajným radou a dolnorakouským místodržícím Janem Teuflem. Císařovnu zastoupila hraběnka Trautsonová. Slavnost byla opět financována ze zisku moravských panství, Holzmüller se pro peníze osobně vypravil do Náměště.¹⁸¹

(179) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 88v.

(180) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 110v. Dne 9. 7. 1636 psal Verdenbergovi z Vídně Holzmüller. Verdenberg si poznamenal: „Uncosten so auf mein liebsten Tochter Ceciliae v. Herberstein selig Conduct u. Exequiren auf ganz Summariter gebracht 2.224 fl.“ SCHILLING, F.: *Todten-Gerüst, daß ist Wohlgergründte Ehren-Gedächtnuß*. Nürnberg 1681, pag. 1-19.

(181) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), fol. 115. Nejspíše se jednalo o Maxmiliánu Trautsonovou, roz. z Hohenzollernu, od roku 1630 manželku Verdenbergova přítele Jana Františka z Trautsonu. MZA BRNO, RODINNÝ ARCHIV DIETRICHSTEINŮ, G 140, Trautsonové, kart. 667, č. 3045, Svatební smlouva mezi Janem Františkem Trautsonem a Maxmiliánou z Hohenzollernu, fol. 1-14.

Cesta Jana Křtitele z Verdenberga v průvodu císaře do Řezna byla v jeho životě událostí stejného významu, jako zmiňované svatby, pohřby nebo křtiny. Verdenbergovi se naskytl další možnost konfrontovat vlastní životní styl se životním stylem panovníka. Měl příležitost seznámit se s chodem důležitých kulturních a uměleckých center, ležících na trase z Vidně do Lince, Řezna, Augsburgu. Zde kontaktoval mistry a obchodníky, od nichž nakupoval luxusní a umělecké zboží pro vybavu své rodiny, dvora i kostelů.¹⁸² Ani během takové cesty nezapomínal na svá moravská panství. V prosinci 1637, v rámci přípravy na svěcení náměštského farního kostela, proplatil augsburskému mistru Baltazaru Schmidtovi monstranci za 120 zlatých, kterou objednal během své rezenské cesty. Ve stejné době nakoupil mnoho vybavení pro náměštský kostel také ve Vidni.¹⁸³

Jiným typem slavností, velmi častých na verdenberském dvoře, bylo pokládání základního kamene a svěcení kostelů. Kancléř se jich zúčastňoval se svou rodinou a zval na široký okruh svých přátel. Slavilo se svěcení pohřební kaple ve Vidni, zámecké kaple v Grafeneggu, rodového kostela ve Straßu, kapucinského kostela v Mödlingu nebo císařské kaple na Novém trhu. Monumentální rodinnou slavností se ale stalo položení základního kamene i svěcení kostela sv. Jana Křtitele v Náměšti.¹⁸⁴ Nepochybně to souviselo s Verdenbergovým úmyslem integrovat náměštské panství do celého komplexu jeho držav. Slavnost posvěcení základního kamene byla důvodem ke kancléřovu dlouhodobějším pobytu na náměštském zámku. Dostalo se mu tedy dostatečné příležitosti, aby zjistil, co vše je potřeba pro nový kostel pořídit. Slavnost se konala 4. listopadu 1637 na svátek sv.

(182) Není těžké si představit, že Verdenberg, když objednával u umělců v Linci Spazzioho a Allia svůj náhrobek do kaple u sv. Michaela, myslel při tom na smrt své dcery Marie Cecilie.

(183) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), 9. prosinec 1637, nefoliováno. S augsburským Schmidtem byl ve styku minimálně od července 1636, kdy od něj zakoupil mísy, taliře, stříbrnou truhlici za 4.832 zl. (fol.116).

(184) Ve shodě s dobovou mentalitou bylo posvěcení základního kamene i svěcení kostela nejen projevem osobní víry stavebníka, ale také jeho významnou dvorskou slavností. Ve struktuře Verdenbergova dvora nebylo vysvěcení farního kostela v Náměšti jistě předřazeno jeho podobným aktivitám, jakými bylo dokončení hrobní kaple ve Vidni, nadace pro kapucíny v Mödlingu, spolupodílnictví na budování císařské hrobky u kapucínů na Novém trhu, budování hradní kaple na zámku v Grafeneggu a farního kostela ve Straßu. Kostel v Náměšti byl však zároveň kostelem hraběcím a proto mu bylo nutno věnovat náležitou pozornost. Náměštský kostel byl podle běžné literatury stavěn v letech 1636–1637, resp. 1639–1641. SEDLÁK, J.: *Náměšť nad Oslavou*. Praha 1973, s. 26–28. KUDĚLKA, Z.: *Architektura 17. století na Moravě*. In: *Dějiny českého výtvarného umění*. II/2. Praha 1989. s. 282.

Karla Boromejského, jenž měl být patronem jednoho z vedlejších oltářů kostela. Jan Křtitel z Verdenberga se v deníku zmiňuje o „svém“ kostele. V okamžiku položení základního kamene měl k dispozici návrh jeho budoucí architektonické podoby i ikonografické symboliky. Oltářní obrazy Friedricha Stolla opět oslavily jeho oblíbené světce, zároveň vytvořily čitelný odkaz na souvislost se současně budovaným kostelem ve Stražbu, kde Stoll pouze zaměnil témata na hlavním a bočních oltářích v závislosti na patrociniu.¹⁸⁵

Shromažďování mobiliáře pro kostel v Náměšti nad Oslavou věnoval Verdenberg velké množství času a energie po celé období 1636–1641. Před dokončením stavby kostela jeho aktivita v tomto směru ještě narostla. V letech 1637 a 1640 pořizoval nejrůznější kostelní předměty: svíce, kříže, korporály, monstrance, ciboria, kalichy, mešní knihy, antependia, textil.¹⁸⁶ Farář v Náměšti dostal čtyři kusy pěkně provedených pokrývek na boční oltáře. V té době se již s dokončením vybavení kostela spíchal, neboť se blížilo datum jeho „consecrace“. Vysvěcení kostela nakonec provedl olomoucký pomocný biskup Valentin Karas z Rhomsteina, jemuž za tento úkon vyplatil v srpnu 1642 verdenberský úředník Petrucci částku 150 zlatých. Při této příležitosti byla nepochybně v Náměšti zorganizována velkolepá slavnost, byť o osobní účasti hraběte není tentokrát v jeho deníku žádná zmínka. Po vysvěcení kostela se Verdenbergův zájem obrátil jiným směrem a další poznámky v „Giornale“ se již kostela náměštského netýkají.¹⁸⁷

* * *

V závěrečné etapě života již Jan Křtitel z Verdenberga nezastával vysoké funkce u císařského dvora. Přesto však nezanevřel na potřebu vlastní reprezentace, prováděné prostřednictvím podpory světského i sakrálního umění. Soustředil se na dostavbu zámku

(185) Podobnost v aktivitách při budování verdenberských farních kostelů na panství Náměšť a Grafenegg se projevila i ve stavební podobě kostela, nejspíše vytvořené jediným umělcem. Snad jim byl kancléřův „dvorní stavitel“ mistr Mathias Piazzoli, jemuž kancléřův vídeňský rentovní úřad vyplácel mzdu za práci 29. března 1641, tedy v době dokončení stavby náměštského kostela a bezprostředně po Verdenbergově návratu z jednoho z dlouhodobějších pobytů na Náměšti, během něhož se zabýval především dostavbou kostela. HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 37, Giornale (II), fol. 173v.

(186) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 39, Giornale (I), nefoliováno a Bd. 37, Giornale (II), fol. 8v a 11.

(187) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENECC, Gebundene Bücher, Bd. 37, Giornale (II), fol. 249.

v Grafeneggu a na dobudování městského paláce ve Vidni. Stejně tak dokončil svou pohřební kapli u sv. Michaela a ve Straßu založil špitál pro své staré a nemocné poddané. Dokončil přestavbu zámku v kraňském Kreutzu, kam se utekl před řáděním švédských vojsk na sklonku třicetileté války. Torstenssonovo tažení některé Verdenbergovy majetky na Moravě a v Dolních Rakousích poškodilo. Právě dobudovaný kostel ve Straßu dokonce vyhořel.¹⁸⁸ Paralelně pokračovala snaha Jana Křtitele z Verdenberga připravit co nejlepší společenský nástup svého syna Ferdinanda. Nechal namalovat jeho portrét. Autorem byl opět Friedrich Stoll, jenž se mezitím již stal skutečně slavným císařským malířem. Stejně tak pro něj pořizoval šperky a nejrůznější luxusní zboží. V listopadu 1644 jej dokonce v doprovodu svého italského tajemníka Literatiho vypravil do Itálie. Na kavalířské cestě se měl mladý šlechtic naučit dobrým mravům a zároveň poznat zemi svých předků. Monumentální pohřební slavnost se skvělým kázáním Florentia Schillinga je možno považovat za vyvrcholení kancléřovy pozemské pouti.¹⁸⁹

V momentu, kdy Jan Křtitel z Verdenberga umíral, končila ve střední Evropě třicetiletá válka a otevírala se cesta k poválečné stabilizaci. Na verdenberských statcích v Rakousích i na Moravě byly v plné míře aplikovány principy absolutistické moci se všemi jejími atributy. Moravská panství Náměšť a Rosice byla zapojena do Verdenbergovy celkové patrimoniální struktury a byla ovládána dvorskou raně barokní kulturou.

(188) SKALECKI, G.: *Deutsche Architektur zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Der Einfluß Italiens auf das deutsche Bauschaffen*. Regensburg 1989, s. 194.

(189) HHSTA WIEN, ARCHIV GRAFENEKG, Gebundene Bücher, Bd. 38, Giornale (III), fol. 57v. SCHILLING, F.: *Todten-Gerüst, daß ist Wohlgergründte Ehren-Gedächtnuß*. Nürnberg 1681, pag. 29–60. O Schillingovi a jeho kázáních POSCH, W.: *Biographische Notizen zu P. Don Florentius Schilling, dem Vorläufer von Abraham a Santa Clara*. Beiträge zur Wiener Diözesangeschichte, 28, 1987, č. 2, s. 17–20; EYBEL, F. M.: *Predigt - Sammlung - Literaturprogramm. Zu Florentius Schilling Predigtsammlung „Amara-dulcis“ (1655)*. In: VALENTIN, J. M. (ED.): *Gegenreformation und Literatur. Beiträge zur interdisziplinären Erforschung der katholischen Reformbewegung*. Amsterdam 1979, s. 299–346.

